

סמי סמוחה

לא שוברים את הכלים

מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2013

לא שוברים את הכלים

מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2013

סמי סמוחה

Still Playing by the Rules:
Index of Arab-Jewish Relations in Israel 2013
Sammy Smoocha

עריכת הטקסט: קרן גליקליך
עבודת השדה: סקר ערבים – ד"ר נוהאד עלי, המכללה האקדמית גליל מערבי;
סקר יהודים – ד"ר מינה צמח, מכון מדרגם
עיצוב הספר: אירית נחום
עיצוב העטיפה: יוסי ארזה
סדר: נדב שטכמן פולישוק
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

על העטיפה: *Tree and Bird Illustration*, Mike301, dreamstime.com

מסת"ב 978-965-519-158-5 ISBN

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

להזמנת ספרים בהוצאת המכון הישראלי לדמוקרטיה:

החנות המקוונת: <http://tinyurl.com/idi-store>

דוא"ל: orders@idi.org.il

אתר האינטרנט: www.idi.org.il

טל': 02-5300867 ; פקס: 02-5300800, 1-800-20-2222
המכון הישראלי לדמוקרטיה, ת"ד 4702, ירושלים 9104602

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר) ולאוניברסיטת חיפה, תשע"ה
נדפס בישראל, 2015

הדברים המתפרסמים בספר זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה או את עמדת אוניברסיטת חיפה.

כל פרסומי המכון הישראלי לדמוקרטיה ניתנים להורדה חינם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא מוסד עצמאי, לא מפלגתי, הממוקם בתפר שבין האקדמיה לפוליטיקה. המכון עוסק בתכנון מדיניות ובעיצוב רפורמות בממשל, במינהל הציבורי ובמוסדות הדמוקרטיה.

בתכניותיו ובמפעליו המכון חותר לחזק את מוסדות הדמוקרטיה המתהווה בישראל ולגבש את ערכיה. בהמשך לעבודת מחקר מעמיקה הוא מגיש המלצות מעשיות לשיפור התפקוד של המשטר במדינת ישראל ולטיפוח חזון ארוך טווח של משטר דמוקרטי יציב, המותאם למבנה, לערכים ולנורמות של החברה הישראלית. המכון שואף לקדם בישראל שיח ציבורי בנושאים שעל סדר היום הלאומי, ליוזם רפורמות מבניות, פוליטיות וכלכליות, לשמש גוף מייעץ למקבלי ההחלטות ולקהל הרחב, לספק מידע ולהציג מחקר משווה.

מרכז גוטמן לסקרים הוקם במתכונתו הנוכחית בשנת 1988, כאשר מכון גוטמן למחקר חברתי שימושי עבר למכון הישראלי לדמוקרטיה. המכון המקורי הוקם בשנת 1949 בידי פרופ' אליהו (לואי) גוטמן כמרכז חלוצי למחקרי דעת קהל וקידום מתודולוגיה במדעי החברה. יעדו של מרכז גוטמן הוא להעשיר את הדיון הציבורי בסוגיות מדיניות ציבורית באמצעות מידע השאוב מבסיסי הנתונים של המרכז ומסקרי דעת הקהל שהוא עורך.

אוניברסיטת חיפה מחויבת למצוינות אקדמית ואחריות חברתית. מיקומה מספק רקע ייחודי לתכניות בין-תחומיות חדשניות, שיתופי פעולה עם מוסדות אקדמיים מסביב לעולם ואוכלוסיית תלמידים מגוונת, שנועדים לתת מענה לאתגרים אזוריים ולסוגיות חברתיות אוניברסליות. יהודים, ערבים ועולים חדשים חוברים יחד ללמוד, לחקור, לשתף ידע ולהתערות בחברה באווירה של דו־קיום, סובלנות וכבוד הדדי.

ההוראה מתקיימת בשש פקולטות: מדעי הרוח, מדעי החברה, משפטים, מדעי הטבע, רוחה ובריאות, וחינוך, וכן בית הספר לניהול. השליחות הכפולה של האוניברסיטה לחינוך גבוה מהמעלה הראשונה ולשירות לקהילה הרחבה מתבטאת בהזדמנויות חינוכיות שוות הפתוחות לכל מגזרי החברה ובמגוון רב של תכניות לצמצום פערים בין קבוצות אוכלוסייה.

פיתוח מדר יחסי ערבים-יהודים בישראל נעשה באוניברסיטת חיפה בידי פרופ' סמי סמוחה מהחוג לסוציולוגיה ואתרופולוגיה. מאז שהוחל בו ב-2003 המדר בודק את עמדות האזרחים הערבים והיהודים אלה כלפי אלה וכלפי המדינה ומתבסס על סקרים ארציים מקיפים הנערכים מדי שנה. הוא יוצר מאגר מידע מדעי המאפשר לעקוב אחר מגמות שינוי לאורך זמן בעמדות של המיעוט הערבי והרוב היהודי. בשנים 2012 ו-2013 התנהל המדר כמיום משותף של אוניברסיטת חיפה והמכון הישראלי לדמוקרטיה.

מדר יחסי ערבים-יהודים בישראל 2013 התאפשר הודות לתרומתם הנדיבה של קרן אלן ב. סליפקא, קרן פוס, קרן צ'ארלס ה. רבסון, קרן רייץ', וכן של חן ואורני פטרושקה.

תוכן העניינים

11	תודות
13	ממצאים עיקריים
17	פרק 1 יחסי ערבים-יהודים בישראל והמדד
33	פרק 2 הפרדה, דימוי האחר, ניכור, אי-אמון
54	פרק 3 קיפוח, איומים, זיכרון קיבוצי
74	פרק 4 לגיטימציה של דו-קיום
96	פרק 5 סכסוכים באזור, השתלבות באזור, זהות
122	פרק 6 הנהגת המיעוט, אוטונומיה, אמצעי מאבק
140	פרק 7 אפשרויות שינוי, הערכת מצב היחסים
165	פרק 8 מנבאים
173	פרק 9 מגמות שינוי
196	פרק 10 מסקנות
201	סקר ערבים, 2013
229	סקר יהודים, 2013
251	نتائج رئيسية
iii	Main Findings

לוחות

34	שילוב חברתי קולקטיבי; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003	2.1 לוח
	רצון של הערבים לשילוב אישי ונכונות אישית של היהודים	2.2 לוח
35	לשלבם; ערבים ויהודים; 2013-2011	
40	שילוב חברתי אישי; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003	2.3 לוח
41	שילוב תרבותי קולקטיבי; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003	2.4 לוח
41	חשיפה לערוצי טלוויזיה; ערבים; 2013	2.5 לוח
43	דימוי היהודי; ערבים; 2013, 2012, 2003	2.6 לוח
45	דימוי הערבי; יהודים; 2013, 2012, 2003	2.7 לוח
	הרגשת ריחוק מהיהודים/מהערבים ומהמדינה; ערבים ויהודים;	2.8 לוח
47	2013, 2012, 2003	
48	אי־שביעות רצון מהמדינה; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003	2.9 לוח
49	דחיית הצד האחר; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003	2.10 לוח
51	אי־אמון אישי; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003	2.11 לוח
52	אי־אמון במוסדות; ערבים ויהודים; 2013, 2011, 2003	2.12 לוח
53	אי־אמון במוסדות; ערבים ויהודים; 2012, 2008	2.13 לוח
56	התנסויות שליליות של המשפחה; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003	3.1 לוח
57	התנסויות אישיות שליליות; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003	3.2 לוח
58	התנסויות אישיות חיוביות; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2008	3.3 לוח
	דברים טובים/רעים שעשתה המדינה לערבים בישראל; ערבים ויהודים;	3.4 לוח
59	2013-2010	
61	איומים קולקטיביים; ערבים; 2013, 2012, 2003	3.5 לוח
62	איומים אישיים; ערבים; 2013, 2012, 2003	3.6 לוח
64	איומים קולקטיביים; יהודים; 2013, 2012, 2003	3.7 לוח
65	זכויות היסטוריות ולאומיות על הארץ; ערבים; 2013, 2012, 2007	3.8 לוח
66	זכויות היסטוריות ולאומיות על הארץ; יהודים; 2013-2011	3.9 לוח
66	אשמה בסכסוך בין היהודים לפלסטינים; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003	3.10 לוח
68	נרטיב הנכבה; ערבים ויהודים; 2013-2010, 2003	3.11 לוח

70	נרטיב השואה; ערבים; 2006-2013	לוח 3.12
75	קבלה של דו־קיום; ערבים ויהודים; 2008, 2012, 2013	לוח 4.1
76	זכות הקיום של ישראל כמדינה עצמאית; ערבים; 2003, 2012, 2013	לוח 4.2
77	קבלה של זכויות לאומיות; ערבים ויהודים; 2003, 2012, 2013	לוח 4.3
	קבלת זכות הקיום של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית; ערבים;	לוח 4.4
78	2003, 2012, 2013	
79	השלמה עם ישראל כמדינה יהודית; ערבים; 2011-2013	לוח 4.5
81	זכות הקיום של ישראל כמדינה ציונית; ערבים; 2003, 2012, 2013	לוח 4.6
82	השלמה עם ישראל כמדינה ציונית; ערבים; 2013	לוח 4.7
	זכות הקיום של הערבים בישראל כמיעוט בעל זכויות פרט מלאות;	לוח 4.8
85	יהודים; 2003, 2012, 2013	
87	זכויות קיבוציות אתניות של הערבים בישראל; יהודים; 2010-2012	לוח 4.9
87	זכות הקיום של ישראל כמדינה ציונית; יהודים; 2012, 2013	לוח 4.10
89	הגבלות על זכויות האזרח של הערבים; יהודים; 2003, 2012, 2013	לוח 4.11
89	ייחוס אי-נאמנות לערבים מתנגדי משטר; יהודים; 2003, 2012, 2013	לוח 4.12
	העדפה במקרה של ניגוד בין מדינה יהודית למדינה דמוקרטית; יהודים;	לוח 4.13
90	2003, 2012, 2013	
93	קדימות של מדינה יהודית על פני מדינה דמוקרטית; יהודים; 2013	לוח 4.14
97	פתרונות לשאלה הפלסטינית; ערבים ויהודים; 2003, 2012, 2013	לוח 5.1
	אמונה שהמשא ומתן המתנהל בין ישראל לפלסטינים יוביל להסדר קבע	לוח 5.2
	והצדקה של אינתיפאדה שלישית אם יימשך הקיפאון המדיני; ערבים	
98	ויהודים; 2012, 2013	
	תמיכה בהסכם שלום בין ישראל לפלסטינים שיתעלם מבעיות הערבים	לוח 5.3
101	בישראל; ערבים; 2012, 2013	
103	כוח התנגדות לישראל באזור; ערבים ויהודים; 2011-2013	לוח 5.4
104	התפתחויות באזור; ערבים ויהודים; 2011-2013	לוח 5.5
109	השתלבות באזור; ערבים ויהודים; 2003, 2012, 2013	לוח 5.6
112	זהות אישית כיהודי לעומת זהות אישית כישraelי; יהודים; 2013	לוח 5.7
	אזרחות, דת ולאום כרכיבים של זהות אישית; ערבים ויהודים;	לוח 5.8
113	2003, 2012, 2013	
114	ציונות כרכיב של זהות אישית; ערבים ויהודים; 2003, 2012, 2013	לוח 5.9

114	חשיבותו של זיכרון השואה בחיים; יהודים; 2013	5.10	לוח
116	זהות לאומית אישית; ערבים; 2013, 2012, 2003	5.11	לוח
117	זהות אישית של ערבי-פלסטיני לעומת ערבי-ישראלי; ערבים; 2013	5.12	לוח
118	חשיבותו של זיכרון הנכבה בחיים; ערבים; 2013	5.13	לוח
	ההתאמה של זהות פלסטינית בישראל לערבים; ערבים ויהודים;	5.14	לוח
119	2013, 2012, 2003		
	זיקתם של הערבים בישראל לפלסטינים; ערבים ויהודים;	5.15	לוח
119	2013, 2012, 2003		
	רגשותיהם של הערבים בישראל כלפי הפלסטינים בגדה המערבית	5.16	לוח
120	וברצועת עזה; ערבים; 2013, 2012, 2003		
	אמון במוסדות ההנהגה הערבית בישראל; ערבים ויהודים;	6.1	לוח
124	2013, 2012, 2003		
125	אי-אמון במנהיגים הערבים בישראל; ערבים ויהודים; 2013-2011	6.2	לוח
130	אוטונומיה לערבים בישראל; ערבים; 2013, 2012, 2003	6.3	לוח
131	אוטונומיה לערבים בישראל; יהודים; 2013, 2012, 2008, 2003	6.4	לוח
133	אמצעי מאבק פרלמנטריים; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003	6.5	לוח
134	אמצעי מאבק חוץ-פרלמנטריים; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003	6.6	לוח
134	השתתפות בפעולות מחאה ובאירועי זיכרון; ערבים; 2013, 2012, 2003	6.7	לוח
135	אמצעי מאבק לא חוקיים; ערבים; 2013, 2012, 2003	6.8	לוח
	אסטרטגיה להסדרת היחסים בין ערבים ליהודים בישראל; ערבים ויהודים;	7.1	לוח
141	2013, 2012		
143	אפשרויות שינוי משטר; ערבים; 2013, 2012, 2003	7.2	לוח
143	אפשרויות שינוי משטר; יהודים; 2013, 2012, 2003	7.3	לוח
	הצעדים שהערבים מוכנים לעשות כדי שהמדינה והיהודים יתייחסו לערבים	7.4	לוח
148	בשוויון, בכבוד ובאמון; ערבים; 2013-2009		
	הצעדים שהיהודים מוכנים לעשות כדי שהאזרחים הערבים ירגישו שישראל	7.5	לוח
150	היא מדינתם והם אזרחים שווי זכויות בה; יהודים; 2013-2009		
	הצעדים שהיהודים מוכנים לעשות לשם שיפור היחסים בין ערבים	7.6	לוח
153	ליהודים; יהודים; 2012-2009		
156	שירות אזרחי של צעירים ערבים; ערבים ויהודים; 2013, 2012	7.7	לוח
160	תכניות להסדרת התיישבות הבדואים בנגב; ערבים ויהודים; 2013	7.8	לוח

163	7.9	לוח מצב היחסים בין ערבים ליהודים; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003
167	8.1	לוח סולם דו-קיום; ערבים ויהודים; 2013-2009
171	8.2	לוח ניתוח גרסייה של המנבאים הטובים ביותר של ציוני סולם הדו-קיום; ערבים; 2013
172	8.3	לוח ניתוח גרסייה של המנבאים הטובים ביותר של ציוני סולם הדו-קיום; יהודים; 2013
175	9.1	לוח מגמת שינוי בהתנסויות עם יהודים; ערבים; 2013-2003
176	9.2	לוח מגמת שינוי בהשתתפות בפעולות מחאה ובאירועי זיכרון; ערבים; 2013-2003
177	9.3	לוח מגמת שינוי בעמדות נבחרות; ערבים; 2013-2003
180	9.4	לוח מובהקות סטטיסטית של הבדלים בין 2012 ל-2013 בממוצעי קבוצות אוכלוסייה על סולם לוחמנות; ערבים; 2013, 2012
184	9.5	לוח מגמת שינוי בתוצאות הבחירות לכנסת לפי זרם פוליטי; 2013-1999
186	9.6	לוח מגמת שינוי בהגדרה עצמית לפי זרם פוליטי; יהודים; 2013-2003
186	9.7	לוח מגמת שינוי בהתנסויות עם ערבים; יהודים; 2013-2003
188	9.8	לוח מגמת שינוי בעמדות נבחרות; יהודים; 2013-2003
190	9.9	לוח מגמת שינוי בעמדות לוחמניות נבחרות; ערבים; 2013-1976
192	9.10	לוח מגמת שינוי בעמדות סרבניות נבחרות; ערבים; 2013-1976
194	9.11	לוח מגמת שינוי בעמדות סרבניות נבחרות; יהודים; 2013-1980

תרשימים

37	2.1	תרשים מסכימים שערבים יגורו בשכונות יהודיות; ערבים ויהודים; 2013-2003
39	2.2	תרשים מוכנים שערבים יגורו בשכונותיהם; לפי זרם פוליטי; יהודים; 2013
44	2.3	תרשים סבורים שרוב היהודים/הערבים נוטים להתנהגות אלימה; ערבים ויהודים; 2013-2003
50	2.4	תרשים לא מוכנים שיהיה להם שכן יהודי/ערבי; ערבים ויהודים; 2013-2003
53	2.5	תרשים מאמינים שאי־אפשר לתת אמון ברוב היהודים/האזרחים הערבים; ערבים ויהודים; 2013-2003
60	3.1	תרשים נפגעו אישית מאיומים, מהשפלות או ממכות מהצד האחר; ערבים ויהודים; 2013-2003

63	תרשים 3.2	חוששים מטרנספור, מסיפוח "המשולש" לפלסטין ומהטרדת השלטונות; ערבים; 2013-2003
64	תרשים 3.3	חוששים ממרד עממי וממאבק לשינוי אופייה של המדינה; יהודים; 2013-2003
72	תרשים 3.4	מאשימים את היהודים בסכסוך עם הפלסטינים ואינם מאמינים שקרתה שואה ליהודים; ערבים; 2013-2003
73	תרשים 3.5	מאשימים את הפלסטינים בסכסוך ואינם מאמינים שקרתה נכבה לפלסטינים; יהודים; 2013-2003
94	תרשים 4.1	מקבלים את זכות הקיום של ישראל; ערבים; 2013-2003
95	תרשים 4.2	מקבלים את זכויות הערבים; יהודים; 2013-2003
105	תרשים 5.1	תומכים בפתרון של שתי מדינות לשני עמים; ערבים ויהודים; 2013-2003
110	תרשים 5.2	סבורים שישראל צריכה להשתלב במערב ולקיים עם מדינות ערב קשרים הכרחיים בלבד; ערבים ויהודים; 2013-2009
121	תרשים 5.3	סבורים ששייכותם החשובה ביותר היא אזרחות ישראלית; ערבים ויהודים; 2013-2003
126	תרשים 6.1	לא נותנים אמון במנהיגים הערבים בישראל ומבקרים אותם; ערבים ויהודים; 2013-2011
132	תרשים 6.2	סבורים שהמדינה צריכה לתת לאזרחים הערבים סמכויות לניהול עצמי של מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם; ערבים ויהודים; 2013-2003
136	תרשים 6.3	סבורים שישראל היא דמוקרטיה גם לערבים ותומכים במחאת ערבים בחוץ לארץ; ערבים ויהודים; 2013-2003
137	תרשים 6.4	תומכים בשביתות כלליות ובהפגנות לא חוקיות; ערבים; 2013-2003
138	תרשים 6.5	השתתפו אי פעם בפעולות מחאה ובאירועי זיכרון; ערבים; 2013-2003
161	תרשים 7.1	תומכים בשינויי משטר ומדיניות; ערבים; 2013-2003
162	תרשים 7.2	תומכים בשינויי משטר ומדיניות; יהודים; 2013-2003
164	תרשים 7.3	מעריכים שהממשלה נוהגת בערבים כבאזרחים מדרגה שנייה או כבאזרחים עוינים וצופים שהיחסים בין ערבים ליהודים יורעו; ערבים ויהודים; 2013-2003
168	תרשים 8.1	ציון ממוצע על סולם דו־קיום; ערבים ויהודים; 2013-2009
193	תרשים 9.1	עמדות לוחמניות וסרבניות; ערבים; 2013-1976
195	תרשים 9.2	עמדות סרבניות; יהודים; 2013-1980

תודות

מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל הוא פרויקט שנחנך בשנת 2003 בחסות אוניברסיטת חיפה. בשנים 2012 ו-2013 הוא היה מיזם משותף לאוניברסיטה ולמכון הישראלי לדמוקרטיה.

המדדים של 2012 ו-2013 נעשו בחסות אוניברסיטת חיפה והמכון הישראלי לדמוקרטיה – מרכז גוטמן לסקרים בראשות פרופ' תמר הרמן. ד"ר נוהאד עלי מהמכללה האקדמית גליל מערבי היה האחראי לביצוע הסקר במגזר הערבי, וד"ר מינה צמח, מנהלת-שותפה של המרכז לסקרים "מדגם", על ביצוע הסקר במגזר היהודי. שניהם סייעו גם בניסוח חלק מהשאלות. אני מודה להם על תרומתם למחקר. תודה מקרב לב גם למחלקת ההוצאה לאור של המכון הישראלי לדמוקרטיה על עבודתה המצוינת בהפקת הספר.

במדד 2013 תמכו קרן אלאן ב' סליפקא (Slifka Foundation), קרן פוס (Fohs Foundation), קרן צ'ארלס ה' רבסון (Revson Foundation), קרן ריץ' (Marc Rich Foundation for Education, Culture and Welfare), ורחן ואורני פטרושקה. בספר מופיעים גם ממצאים נבחרים ממדד 2003 וממדדים אחרים, שבהם תמכו מענקים ממקורות שונים שצוינו בדוחות קודמים. אני מודה לכולם על תמיכתם.

תודה לכל עשרות המראיינים שעשו במלאכה ולא לפי הנשאלים ששיתפו אותנו בדעתם על הנושאים הרגישים שהמחקר מתמקד בהם.

דוח זה של מדד 2013 מתבסס על הטקסט ועל ניתוח הנתונים של דוח מדד 2012 בשינויים ובעדכונים הנדרשים. הדוח איננו משקף את דעת הקרנות המממנות ואת דעתם של המוסדות שבחסותם נערך המחקר, ואני נושא באחריות מלאה ובלעדית לכל הכתוב בו.

סמי סמוחה

יוני 2014

ממצאים עיקריים

הממצא העיקרי של מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2013 הוא שהמגמה של החרפת עמדות כלפי המדינה והרוב היהודי, שהסתמנה מאז 2003 בציבור הערבי, נעצרה ב-2013, ואילו מגמת היציבות בעמדות הציבור היהודי נמשכת. העצירה המפתיעה במגמת ההחרפה בעמדות הערביות ניכרת בכל קבוצות האוכלוסייה הערבית, ובקרב כמה מהן היא התחלפה בהתמתנות. את השינוי אפשר להסביר במשא ומתן שהתקיים בין ישראל לפלסטינים ובשחרור האסירים (בעת עריכת הסקר באוכלוסייה הערבית בסתיו 2013); באכזבה המרה של הציבור הערבי מ"האכיב הערבי" במדינות ערב, שהבליטה את היתרונות של החיים בישראל; ובאופן פרדוקסלי, בקמפיין לסיפוח "המשולש" למדינה הפלסטינית, שהכריח את הערבים להתייצב מול סכנת הניתוק ממדינת ישראל ולחזק את זיקתם אליה. את המשך מגמת היציבות רבת השנים בעמדות היהודים כלפי המיעוט הערבי – בניגוד לדעה הרווחת שהציבור היהודי הולך ומקצין – ניתן להסביר בגיבושו של מרכז פוליטי גדול שחלק מתומכיו הם אנשי ימין שהתמתנו.

מדד 2013 הוא חלק מפרויקט מקיף שבמסגרתו נערכים מדי שנה בשנה מאז 2003 שני סקרים: סקר המתבסס על 700 ראיונות פנים אל פנים עם אזרחים ערבים בוגרים (בכללם דרוזים ובדואים), וסקר המתבסס על 700 ראיונות טלפוניים עם יהודים בוגרים (בכללם עולים, חברי קיבוצים ומושבים ומתנחלים). מדד זה הוא הכלי המדעי היחיד בישראל הבודק מדי שנה בשנה באותה שיטה את עמדות הערבים והיהודים אלה כלפי אלה וכלפי המדינה ומודד מגמות שינוי לאורך זמן. מסקרי המדד עולה שב-2013 55.6% מהערבים (בהשוואה ל-81.0% ב-2003 ו-58.0% ב-2012) מכירים בזכותה של ישראל להתקיים כמדינה עצמאית, 52.8% (65.6% ב-2003 ו-47.4% ב-2012) מכירים בזכותה להתקיים כמדינה יהודית ודמוקרטית, ו-43.1% (29.6% ב-2012) מכירים בזכותה להתקיים כמדינה השומרת על רוב יהודי. 52.1% מהערבים ב-2013 (55.9% ב-2012) משלימים עם ישראל היום כמדינה בעלת רוב יהודי, ו-53.2% (70.9% ב-2006 ו-48.2% ב-2012) אומרים שבמשאל עם הם יצביעו בעד חוקה שמגדירה את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ומבטיחה זכויות אזרח מלאות לערבים.

ב-2013 70.7% מהערבים (74.5% ב-2007 ו-58.5% ב-2012) אמרו שישראל היא מקום טוב לחיות בו. מספרים אלה מצביעים על עצירה של מגמת ההחפרה בעמדותיהם של הערבים. ואילו אצל היהודים 73.7% ב-2013 (72.6% ב-2003 ו-75.0% ב-2012) הכירו בזכותם של הערבים לחיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות. עם זאת 30.5% מהיהודים ב-2013 (33.7% ב-2003 ו-27.9% ב-2012) התנגדו לתת לערבים זכות הצבעה לכנסת, ו-44.9% (52.0% ב-2003 ו-44.6% ב-2012) צידדו בהוצאת מפלגת חד"ש מחוץ לחוק. עמדות הציבור היהודי לא השתנו עם הזמן.

בעניין חוק הלאום – ב-2013 66.9% מהיהודים הסכימו ש"ישראל היא קודם כול מדינה יהודית ורק אחר כך מדינה דמוקרטית", ו-64.2% הסכימו ש"דרוש חוק שיקבע כי דמוקרטיה תקיים בישראל רק אם איננה פוגעת במדינה יהודית".

עוד עולה ממדד 2013 ש-48.6% מהערבים רוצים באופן אישי לגור בשכונות יהודיות, ו-49.2% מהיהודים מוכנים שערבים יגורו בשכונת מגוריהם. 79.8% מהערבים ב-2013 בעד שמפלגות ערביות יצטרפו לקואליציות ממשלתיות, ו-52.8% מהיהודים היו מוכנים לכך ב-2012. 58.0% מהיהודים דיווחו שהם נמנעים מלהיכנס ליישובים ערביים בישראל. 34.5% מהערבים אינם מאמינים שקרתה שואה ליהודים על ידי הנאצים, ו-54.5% מהיהודים אינם מאמינים שקרתה נכבה (אסון) לפלסטינים.

בתיאור זהותם בחרו 42.5% מהערבים ב-2013 (53.0% ב-2003 ו-32.6% ב-2012) בזהויות ערביות ישראליות ללא רכיב פלסטיני, 39.0% (40.1% ב-2003 ו-45.0% ב-2012) בזהויות פלסטיניות עם רכיב ישראלי, ו-17.6% (5.6% ב-2003 ו-21.5% ב-2012) בזהויות פלסטיניות ללא רכיב ישראלי. רק 16.7% מהערבים רואים בעצמם "ערבים פלסטינים וערבים ישראלים באותה מידה", לעומת 63.5% מהיהודים שרואים בעצמם "יהודים וישראלים באותה מידה".

שני הצדדים מרגישים מאוימים מאוד זה מזה, אך ב-2013 פחדיהם פחתו בהשוואה ל-2012. 70.7% מהערבים ב-2013 (71.1% ב-2003 ו-77.8% ב-2012) חוששים מפגיעה חמורה בזכויות היסוד שלהם, 67.0% (71.1% ב-2012 ו-75.9% בהתאמה) מאלימות מצד המדינה, ו-53.6% (50.6% ב-2012 ו-66.5% ב-2013) מסופוח "המשולש" לפלסטיין; ואילו 59.4% (71.8% ב-2012 ו-64.9% ב-2013) מהיהודים מפקחים

ממאבק ערבי לשינוי אופייה היהודי של המדינה, 60.6% (73.8% ו-63.8%) ממרד עממי ערבי, ו-67.5% (83.1% ו-76.0%) מתמיכת הערבים במאבקו של העם הפלסטיני. את עצירת מגמת ההחרפה בעמדות הערבים ב-2013 אי-אפשר להסביר בהתגברות הפחד, כי בו נרשמה דווקא ירידה.

מחקרי המרד מצביעים על אי-אמון רב של הערבים בממשלה ובמנהיגיהם. ב-2013 66.7% מהערבים לעומת 30.4% מהיהודים העריכו שהממשלה נוהגת באזרחים הערבים כבאזרחים מדרגה שנייה או אזרחים עוינים שאינם ראויים לשוויון. ל-63.3% מהערבים ול-84.8% מהיהודים אין אמון במנהיגים הערבים בישראל. 66.5% מהערבים סבורים שהמנהיגים הערבים בישראל אינם משרתים את האוכלוסייה הערבית בקידום פתרונות מעשיים לבעיותיה. 61.3% מהערבים רוצים שהציבור הערבי ייבאק למען שוויון אזרחי וחברתי-כלכלי ופחות למען שלום ושינוי אופי המדינה. 51.7% מהערבים מצדיקים פתיחה באינתיפאדה משלהם אם מצבם לא ישתפר במידה ניכרת, ו-55.8% מצדיקים את פתיחתה של אינתיפאדה בדואית בנגב אם תכנית הממשלה להסדר התיישבות הברואים שם תאושר כחוק ויוחל בביצועה.

הבדלים מובהקים בעמדות נמצאו גם בקרב הערבים וגם בקרב היהודים. ערבים הנוקטים עמדות ביקורתיות ורדיקליות הם לא דרוזים, דתיים, בעלי זהות ערבית-פלסטינית ללא רכיב ישראלי, חסרי התנסויות אישיות חיוביות עם יהודים (חברים, ביקורים בבית, עזרה, בילויים) ובעלי התנסויות אישיות שליליות עם יהודים או עם מוסדות המדינה (נתקלו באיומים, בהשפלות, במכות, באפליה, בהטרדה על ידי השלטונות, בהפקעת אדמות או נעקרו מיישובם ב-1948). לא נמצאה השפעה של גיל, מגדר ורמת השכלה על עמדות הערבים.

באשר להבדלים הפנימיים בקרב היהודים נמצא שבעלי העמדות הביקורתיות והשליליות כלפי האזרחים הערבים הם חרדים ורתיים-לאומיים, בני 18-24, חסרי השכלה אקדמית מלאה, מי ששייכותם החשובה ביותר היא הדת היהודית או העם היהודי (ולא האזרחות הישראלית), המשתייכים לימין המתון ולימין, מי שאין להם התנסויות אישיות חיוביות עם ערבים (חברים, ביקורים בבית, עזרה, בילויים) ומי שיש להם התנסויות אישיות שליליות עם ערבים (נתקלו באיומים, בהשפלות או במכות מאזרחים ערבים).

מוקדם לקבוע אם עצירת ההחרפה בעמדות הציבור הערבי ב-2013 היא אפיזודה חולפת או נקודת מפנה – נדע זאת רק בשנים הבאות. על כל פנים, למרות ההחרפה בעמדות הציבור הערבי מ-2003 ל-2012, המשך הקיפאון המדיני והפעילות הגוברת של הימין להפחתת הזכויות והחירויות הדמוקרטיות בישראל בכלל ובמגזר הערבי בפרט, לא נחצו הקווים האדומים, ושום צד – המדינה, האזרחים הערבים והיהודים – לא שבר את הכלים. עם זאת המשך השקט והיציבות ביחסי ערבים-יהודים איננו מובטח.

יחסי ערבים-יהודים בישראל והמדד

מטרת מחקר זה היא לבדוק את דעת הקהל בישראל בכל הנוגע ליחסים בין האזרחים הערבים לאזרחים היהודים ב-2013, את השינויים שחלו בה בין 2012 ל-2013 ואת מגמות השינוי בעשורים האחרונים, בעיקר מאז 2003 – שנת התחלת המדד.

מטרת המחקר היא להציג את עמדות הערבים והיהודים אלה כלפי אלה וכלפי המדינה בסתיו 2013: האם מתבטאת בהן ההרעה המתמשכת במצב היחסים בין ערבים ליהודים מאז אמצע שנות התשעים? האם מגמת ההחרפה נמשכת ב-2013? ואם כן, האם אחד הצדדים – המיעוט הערבי, הרוב היהודי או המדינה – שבר את הכלים או עומד על סף ניפוץ תשתית הדו-קיום?

המיעוט הערבי-פלסטיני במדינה היהודית

מעמד המיעוט הערבי בישראל עוצב ב-1948 בנסיבות טרגיות של מלחמה, חורבן, פינוי וכפייה. הערבים נהפכו, שלא מרצונם, לחלק מהאויב, והיו נתונים לממשל צבאי ולהפקעת אדמות נרחבת. הם נמנו עם העם הפלסטיני, הרואה את עצמו התושב המקורי והבעלים הבלעדיים של הארץ ונלחם נגד עצם הקמתה וקיומה של מדינת ישראל. אלו מקצת התנאים הקשים שיצרו שסע עמוק בין המיעוט הערבי לרוב היהודי והנציחו אותו.¹

1 לסקירות מקיפות על יחסי ערבים-יהודים ראו סמי סמוחה, "יחסי ערבים-יהודים בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית", בתוך: אפרים יער וזאב שביט (עורכים), מגמות בחברה הישראלית, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, 2001, עמ' 231-364; אלי רכס ואריק רודניצקי (עורכים), אוגדן המידע: החברה הערבית בישראל, נווה אילן: יוזמות קרן אברהם, 2013 (מהדורה שנייה).

ב-2013, מכלל 8 מיליון תושבי הקבע של ישראל 1.4 מיליון אזרחים היו ערבים פלסטינים, שהם כ-18% מאזרחי המדינה וכ-14% מבעלי זכות הבחירה לכנסת.² הערבים הם קהילה של מעמד עובדים ועניים בחברה של מעמד בינוני. כ-88% מהם גרים בכפרים ובערים על טהרת האוכלוסייה הערבית, וכמעט כל 12% הנותרים מתגוררים בשכונות ערביות בערים יהודיות. הם אינם שותפים בשלטון, אינם מקבלים את החלק המגיע להם בתקציב המדינה ואינם נהנים מנגישות שווה לעבודה ולדיור במגזר הפרטי היהודי.

הערבים ככלל הם מיעוט אתני, דתי, לשוני, תרבותי ולאומי נפרד, שאינו נטמע ברוב היהודי, מקיים קהילות ומוסדות נפרדים, מתנגד למשטר, חשוד באי-נאמנות למדינה ומופלה לרעה; ועם זה עובר העצמה, עומד על שלו, לוחמני ומנהל מאבק נמרץ לשינוי מעמדו.

הערבים אינם שותפים לקונצנזוס הלאומי היהודי בשלוש סוגיות אידאולוגיות עיקריות: הם שוללים את הציונות ואת מכלול המנגנונים לשימור אופייה היהודי-ציוני של המדינה, כמו חוק השבות; הם מתנגדים ל"עמדה היהודית" בסכסוך עם הפלסטינים, ובהקשר זה לא רק שהם מאשימים את היהודים בסכסוך, אלא גם דוחים את כל "הלאווים היהודיים" בעניין פתרון שתי המדינות לשני עמים: לא לנסיגה מלאה של ישראל לגבולות שמלפני 1967, לא לפירוק כל ההתנחלויות היהודיות, לא לחלוקת ירושלים, לא להכרה בזכות השיבה לישראל של הפליטים הערבים, ולא להקמת מדינה פלסטינית ריבונית, מפורזת ומוגבלת. הם גם חולקים על המרוץ של ישראל למערב ומייחלים לאיזון בין השתלבותה במערב ובין יחסים של שלום ושיתוף עם המדינות הערביות והמוסלמיות במזרח התיכון.

רכיבים חמורים אלה, שהולידו את מערכת היחסים הקיימת בין יהודים לערבים, משמשים בסיס מוצק ל"תזת ההקצנה הערבית" השלטת בהלכי החשיבה בקרב הציבור היהודי, קובעי המדיניות, מובילי תקשורת ההמונים וחוקרים באקדמיה.³ על פי תזה זו הערבים עוברים תהליך היסטורי של ניכור

2 מאוכלוסיית הערבים בישראל הוצאו ערביי מזרח ירושלים (257,000) והדרוזים בגולן (21,000). אמנם רשמית הם נמנים עם אוכלוסיית הקבע של ישראל כי החוק הישראלי הוחל עליהם, אך רק למיעוט זעיר מהם יש אזרחות ישראלית.

3 את תזת ההקצנה מוביל אלי רכס. ראו Elie Rekhess, "The Arabs of Israel after Oslo: Localization of the National Struggle," *Israel Studies* 7 (3) (Fall 2002),

והיפרדות מהיהודים ומהמדינה, ולפיכך העימות האלים בוא יבוא, השאלה היא מתי. בהקשר זה מהומות אוקטובר 2000 נתפסות כמבשרות את התקרבותו של המפיץ הגדול. עוד נטען כי הערבים כפופים לכוחות היסטוריים רבי עוצמה הרוחפים אותם להקצנת עמדות ולמאבק לאומי. הם עוברים תהליך פלסטיניזציה של הזהות, התרבות והקשרים שלהם, ורבים מהם נמשכים לתנועה האסלאמית הפונדמנטליסטית, המנכרת אותם מהיהודים. בתור חלק מרוב אזורי של 340 מיליון ערבים ומ-1.6 מיליארד מוסלמים בעולם, הם חשים את הייסורים של פיתוח פסיכולוגיה של מיעוט ומסרבים להשלים עם הסטטוס שלהם כמיעוט ערבי במדינה יהודית. כמוסלמים הם אינם מוכנים לקבל את ההגמוניה היהודית על ארץ שהמוסלמים כבשו וקידשו כאדמת ואקף. הם זועמים על המשך הכיבוש של הגדה המערבית, על המצור על רצועת עזה ועל הדיכוי שהישראלים מדכאים את אחיהם הפלסטינים וההרג בהם. הם גם מתוסכלים מהמורדניזציה החלקית שחוו, שהעלתה למרום את ציפיותיהם בלי לספק להם כלים נאותים וסיכויים למימושן. התסכול מהפער בין השאיפות הגבוהות ובין ההישגים הנמוכים מוגבר גם בשל אימוצה של החברה היהודית כקבוצת השוואה. פצצת הזמן הערבית מתקתקת בישראל.

על פי תזה זו הערבים מקצינים גם בשל השינוי בעמדות היהודים ובהתנהגותם. מאז מלחמת ששת הימים נמשך סחף היהודים לימין ולימין הרדיקלי, הידועים

pp. 1–44; idem, “The Evolvement of an Arab-Palestinian National Minority in Israel,” *Israel Studies* 12 (3), (Fall 2007), pp. 1-28; idem, “The Arab Minority in Israel: Reconsidering the ‘1948 Paradigm’,” *Israel Studies* 19 Efraim Karsh, על תזה זו חזר אפרים קארש: (2) (Summer 2014), pp. 187-217 “Israel’s Arabs: Deprived or Radicalized?,” *Israel Affairs* (January 2013), pp. 1–19. תזת ההקצנה פורטה וחזקה בספרו של דן שיפטן, **פלסטינים בישראל: מאבקו של המיעוט הערבי במדינה היהודית**, אור יהודה: זמורה ביתן, 2011. היא קיבלה פן ביטחוני מובהק בספר Hillel Frisch, *Israel’s Security and Its Arab Citizens*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011; והיא מופיעה גם אצל חוקרים שמציגים את יחסי הערבים-יהודים מנקודת מבטו של המיעוט הערבי: As’ad Ghanem and Nadim Rouhana, “Citizenship and Parliamentary Politics of Minorities in Ethnic States: The Palestinian Citizens in Israel,” *Nationalism and Ethnic Politics* (Winter 2001), pp. 66–86

בעמדות קשוחות כלפי ערבים. המצב רק הורע, שכן החרדים, הדתיים-לאומיים, המזרחים, העולים דוברי הרוסית מחבר המדינות העצמאיות והיהודים מהפריפריה – הסובלניים פחות כלפי ערבים – החלו לצבור כוח והשפעה מאז אמצע שנות השבעים.

תזת ההקצנה הערבית גם מדגישה כי ישראל אינה ממלאת את המצופה מכל מדינה דמוקרטית – לשכך סכסוכים בין רוב למיעוט. במקום לשמור על ניטרליות ולסייע למיעוט, המדינה היהודית עומדת לצד היהודים, מפלה את הערבים ואינה מחנכת את שני הצדדים ברוח הערכים של זכויות אדם, שוויון, סובלנות, כבוד, הכרה באחר ודו-קיום.

ההיגיון והעדויות התומכים בתזת ההקצנה הערבית הם כה משכנעים, שרק מעטים מעזים לצאת נגדה. עם זאת היא אינה מתיישבת עם לא מעט עדויות מהשטח. היא אינה מסבירה את העובדה שמאז 1948 נשארו האזרחים הערבים נאמנים למדינה, לא השתתפו במלחמות בין ישראל לעולם הערבי ובשתי האינתיפאדות הפלסטיניות, לא פתחו בהתקוממויות עממיות ולא חתרו תחת החוק, הסדר והיציבות הפוליטית. מהומות אוקטובר 2000 החריגות היו בעיקר תגובה לברוטליות של המשטרה נגד מפגינים ערבים. כמו כן הערבים דוחים כל רעיון של העברת אחדים מיישוביהם למדינה הפלסטינית וקושרים בקשרים אמיצים את גורלם ואת עתידם במדינת ישראל.

את הביקורת הזאת נגד תזת ההקצנה הערבית מעלים הדוגלים ב"תזת הפוליטיזציה הערבית"⁴. במקום להתעלם מהכוחות המרחיקים את הערבים מהיהודים, התזה החלופית מניחה כי לצדם פועלים כוחות ממתנים ומסיקה כי התוצאה איננה בהכרח סכסוך, משבר ואלימות. תהליך הפוליטיזציה שחווים הערבים מעצים אותם ומגביר את אי-השלמתם עם אפליה והדרה ואת מאבקם לשוויון ולשלום.

הפוליטיזציה הערבית מוזנת מהכוחות הפועלים על הערבים, על היהודים ועל המדינה. הערבים חוו ישראליות, ללא טמיעה, הקושרת אותם למדינה

4 לראשונה הופיעה תזה זו בספרי Sammy Smooha, *The Orientation and Politicization of the Arab Minority in Israel*, Haifa: The Jewish-Arab Center, University of Haifa, 1984, ומאז חזרתי עליה בפרסומים נוספים.

וליהודים בתחומי חיים רבים. הם נעשו דו-לשוניים ודו-תרבותיים, הם עברו מורדניזציה חלקית באורח חייהם ובחשיבתם, הם מורגלים לסטנדרטים הישראליים ומאמצים את החברה היהודית כקבוצת התייחסות. הם מעריכים את יתרונות החיים בישראל – נגישות למודרנה, השירותים של מדינת הרווחה והענקת הקצבאות, שלטון החוק והמוסדות הדמוקרטיים והגנה מפני השתלטות פונדמנטליסטית אסלאמית או יהודית. עוד הם מבינים היטב כי החיים כמיעוט בישראל הם הרע במיעוטו, כי הם אינם יכולים לכפות את רצונם על הרוב היהודי וכי הם יהיו פגיעים אם ישתמשו באמצעים לא דמוקרטיים.

את הפוליטיזציה ואת ההשלמה עם המעמד של מיעוט מזינים גם תהליכי שינוי בישראל בכלל. ישראל שבתחום הקו הירוק נהפכה לדמוקרטית יותר עם השנים. הממשל הצבאי על המיעוט הערבי הוסר ב-1966, והפיקוח עליו הוגמש. הערבים קיבלו פטור מחובת שירות למדינה (שירות צבאי, שירות מילואים ושירות אזרחי), והמדיניות נעשתה מפלה פחות כלפיהם. השלטונות מרשים לערבים להתארגן באופן עצמאי, למחות ולנהל מאבק חריף לשוויון ולשלום בלי להסתכן בדיכוי ובאלימות. באופן פרדוקסלי, אפילו היבטים מסוימים של הסכסוך בין ישראל לעולם הערבי השפיעו לטובה על היחסים בין ערבים ליהודים. כך, הסכמי השלום עם מצרים ועם ירדן נותנים לגיטימציה לקיומה של מדינת ישראל ולפיוס עמה; גם הסכמי אוסלו, חרף המשבר שבא בעקבותיהם, הביאו לפריצת דרך היסטורית של הכרה הדרת בזכויות הלאומיות של העמים היהודי והפלסטיני ולקבלת הפתרון של שתי מדינות לשני עמים הן בקרב האליטות והן בקרב הציבור הרחב בשני הצדדים.

הממסד הישראלי והממסד הפלסטיני מבחינים היטב בין הפלסטינים משני עברי הקו הירוק. כל ממשלות ישראל מתייחסות באופן שונה לאזרחים הפלסטינים שבתחום הקו הירוק ולפלסטינים הלא אזרחים שתחת הכיבוש. גם התנועה הלאומית הפלסטינית מגייסת את ההמונים תחת הכיבוש ובפזורה למאבק לשחרור לאומי ולעצמאות, אך אינה רואה באזרחי ישראל הערבים חלק מתנועת ההתנגדות הפלסטינית, אלא מייעדת להם את התפקיד הצר של שדולה פוליטית למען העם הפלסטיני בתוך ישראל. כל אלה מחזקים את הערכתם של הערבים לאזרחותם ואת זיקתם למדינה.

גם השינוי בציבור היהודי תרם להשלמתם של הערבים עם המדינה ועם מעמדם כמיעוט בתוכה. בעקבות מדיניות ממשלות ישראל, המבחינות כאמור

בין הפלסטינים משני עברי הקו הירוק, למדו היהודים עם השנים להבחין בין האזרחים הערבים לאחיהם הלא אזרחים. הם מודעים יותר לאפליה שהערבים סובלים ממנה ומוכנים יותר להעניק להם שוויון אזרחי. ככל שהתפשטו האינדיווידואליזם, שיח הזכויות והנורמות של זכויות פרט ושוויון בחברה הישראלית, כך נעשו היהודים והמדינה היהודית מחויבים יותר לאמץ בהדרגה מדיניות של שוויון ושילוב אזרחי כלפי האזרחים הערבים.

ישראל מתאפיינת במשולש כוחות – רוב יהודי, מיעוט ערבי ומדינה יהודית ודמוקרטית. מאזן הכוחות הוא לטובת היהודים, כרוב הגדול השולט במדינה, והמיעוט הערבי המועצם משתמש ב"פוליטיקה של מאבק דמוקרטי" (democratic contentious politics) כדי לשפר את מעמדו.⁵ השאלה העיקרית היא אם פוליטיקה זו עלולה להידרדר לכדי מרי אזרחי ואלימות.

למרות ההרעה ביחסים בין המיעוט הערבי לרוב היהודי והמדינה מאז סוף עידן רבין ב-1996, שום צד לא שבר את הכלים. תשתית הדו-קיום נותרה על כנה, וכמעט שאין אלימות בין ערבים ליהודים כקבוצות. כיוון שכך חוזרות ועולות שאלות המחקר: האם חלה הרעה גם בדעת הקהל הערבית ובדעת הקהל היהודית? האם חל שינוי בעמדות הערבים והיהודים ב-2013 בהשוואה ל-2012? האם יש סימנים להתמוטטות קרובה של תשתית הדו-קיום?

המתרחש בשנת 2013

ניתוח התהליכים ההיסטוריים הללו וממצאי מדד 2012 הביאו לידי המסקנה שמאז אמצע שנות התשעים של המאה העשרים ניכרת בקרב הערבים מגמה של חרפת עמדות. ואולם בשונה ממגמת ההחרפה בקרב הערבים, מדד 2012 לא אישר את קיומה של מגמת החרפת עמדות בקרב היהודים. נשאלת השאלה אם בשנת 2013 מגמת ההחרפה אצל הערבים ומגמת היציבות-המתנתות אצל

5 לדיון בתזה זו ראו As'ad Ghanem, *The Palestinian-Arab Minority in Israel, 1948–2000: A Political Study*, Albany, NY: SUNY Press, 2001; Amal Jamal, *Arab Minority Nationalism in Israel: The Politics of Indigeneity*, London: Routledge, 2011

היהודים נמשכות. להלן נסקור את האירועים העיקריים שהתרחשו ב-2013 העשויים להשפיע על מגמות אלו.

שנת 2013 נפתחה בבחירות לכנסת שנערכו ביום 22.1.2013. לקראת הבחירות פנה "המרכז היהודי-ערבי לפיתוח כלכלי" בהרצליה לכל המפלגות לחתום על "אמנה לשוויון אזרחי" והתחייבות לסגירת פערים בין ערבים ליהודים בתוך עשר שנים בהקצאה של 2.5 מיליארד ש"ח לשנה. על האמנה חתמו נציגי העבודה, מרצ, יש עתיד, התנועה, קדימה וחד"ש בלבד.⁶

ועדת הבחירות המרכזית החליטה לפסול את מועמדותה של ח"כ חנין זועבי מבל"ד להתמודדות בבחירות לכנסת, אך דחתה את לחצי הימין לפסול גם את הרשימות הערביות בל"ד ורע"ם-תע"ל בטענה שהן מזדהות עם ארגוני טרור. היועץ המשפטי לממשלה התנגד לפסילות, ובית המשפט העליון אישר את מועמדותה של זועבי. הציבור הערבי הפגין אדישות לבחירות, ורק בסוף יום הבחירות נענה לקריאות הנואשות של המפלגות הערביות להגיע לקלפי, כך ששיעור ההצבעה נשאר נמוך אך עלה במקצת בהשוואה לבחירות הקודמות לכנסת ב-2009.⁷

המפלגות הערביות שמרו על כוהן. לא חלה גם ירידה במשקלו של המרכז הפוליטי אם כי הרכבו השתנה – מפלגות המרכז יש עתיד (19), התנועה (6) וקדימה (2) זכו יחד ב-2013 ב-27 מושבים במקום מפלגת המרכז קדימה שזכתה ב-28 מנדטים ב-2009. האיחוד בין המפד"ל לתקומה, שיצר את מפלגת הבית היהודי, הוכיח את עצמו והניב 12 מושבים. יש עתיד והבית היהודי שיתפו פעולה בהדרת המפלגות החרדיות מהקואליציה במטרה לחייב את החרדים בגיוס. בהיותה ימנית פחות מקודמתה, קיימה הממשלה החדשה, בלחץ ובתיווך אמריקניים, משא ומתן עם הפלסטינים על הסדר קבע ואף שחררה אסירים פלסטינים במהלך 2013.

6 המרכז היהודי-ערבי לפיתוח כלכלי, "אמנה לשוויון אזרחי", הודעה לעיתונות מס' 4.
7 אריק רודניצקי (עורך), הפוליטיקה הערבית בישראל והבחירות לכנסת ה-19, ערכן בחירות 2013, תל אביב: תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, מרכז דיין, אוניברסיטת תל אביב, 2013.

ממשלת הימין-מרכז החדשה לא הייתה משאת נפשם של האזרחים הערבים. מיד לאחר הבחירות פסל יאיר לפיד, ראש יש עתיד, את האפשרות שהסתמנה ליצור גוש חוסם לממשלת ימין באמירה שלא יחבור ל"זועביז" – התבטאות בוטה שהתפרשה כפסילה של כל חברי הכנסת הערבים. אחר כך בהחיר לפיד שהתכוון לח"כ זועבי בלבד.⁸ הממשלה המשיכה לאמץ יוזמות חקיקה הפוגעות בערבים: על אף התנגדותו של היועץ המשפטי לממשלה, אישרה ועדת השרים לענייני חקיקה ב-15 ביוני 2013 את הצעת חוק זכויות התורמים למדינה, המקנה למשוחררי צה"ל והשירות האזרחי-לאומי הטבות בחיים האזרחיים (קבלה לעבודה אצל מעסיק פרטי, עדיפות בהקצאת קרקע במכרז, קדימות בקבלה למעונות סטודנטים והעדפת חייל במדים בקבלת שירות). ב-22 ביולי 2013 הוגשה לכנסת הצעת חוק-יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי לאחר שאושרה בוועדת השרים לחקיקה, אלא ששרת המשפטים החליטה להעביר את הנושא לבדיקה חיצונית לפני שיובא לדיון בכנסת. ב-10 ביוני 2013 הוצע תיקון לחוק הקובע מינוי נפרד של (ערבי) נוצרי לוועדה המייעצת לנציבות שוויון הזדמנויות בעבודה, האחראית על אכיפת החוק (התיקון נהפך לחוק ב-23 בפברואר 2014). הצעת החוק הוקעה כמקדמת מטרה גזענית ודכאנית של הפרד ומשול.⁹

בספטמבר 2013 טען משרד הפנים כי בשנה זו בוצעו כ-400 צווי הריסה של בתי בדואים (212 מהם על ידי משרד הפנים ו-187 על ידי הבדואים עצמם). לאחר גלגולים אחדים גובש הסדר התיישבות הבדואים בנגב כהצעת חוק ממשלתית, וזו עברה בקריאה ראשונה בכנסת ביוני 2013. חברי הכנסת הערבים גינו אותה כדבר תועבה והחרימו את הדיון עליה בכנסת. בנגב ובמקומות אחרים בארץ נערכו הפגנות אלימות נגד הצעת החוק. אנשי שמאל התנגדו לה בטענה שהיא כרוכה בנישול הבדואים, ואנשי ימין פסלו אותה בטענה שהיא נדיבה מדי. בשלב זה הוקפאה הצעת החוק לאחר שהתברר שאין לה סיכוי לעבור.¹⁰

8 יהונתן ליס ורויטל תובל, "לפיד: לא נקים גוש חוסם עם מפלגות המרכז-שמאל", הארץ, 23.1.2013; רויטל תובל וג'קי חורי, "לפיד התקשר לטיבי: 'זועביז' – ביטוי לא מוצלח", הארץ, 7.2.2013.

9 עדאלה, "ארגונים פלסטינים בישראל מתנגדים לחוק הייצוג הערתי: שומרים על זהותנו הערבית-פלסטינית", אתר עדאלה.

10 עופר אדרת, יהונתן ליס, ג'קי חורי ושירלי סידלר, "בגין הודיע: ייעצר קידום חוק פראוור להסדרת התיישבות הבדואים בנגב", הארץ, 12.12.2013.

במרוצת 2013 קידמה החטיבה להתיישבות של ההסתדרות הציונית את התכנית לייחוד הגליל על ידי הקמת יישובים יהודיים חדשים והרחבת היישובים היהודיים הקיימים מעבר למגבלות שהציבה תכנית המתאר הארצית.¹¹ בהשפעת חוגי ימין שוכתב ספר הלימוד לאזרחות להיות אזרחים בישראל באופן שמבליט את אופייה היהודי של המדינה ומצניע את אופייה הדמוקרטי, וגם הוצאו ממנו דברי ביקורת על המדינה והיהודים.¹² בדיון על אפליית ערבים בבירוק בשדות התעופה אמרה נשיאת בית המשפט העליון דורית ביניש כי בעבר היה תיוג מחמיר מדי של אזרחים ערבים כ"סיכון ביטחוני".¹³

האזרחים הערבים הביעו עמדה מתריסה בכמה אירועים שארגנו. ביום העצמאות, שנחוג באמצע אפריל 2013, השתתפו כעשרת אלפים בני אדם, רובם צעירים ובני נוער, בתהלוכה ובעצרת לציון יום הנכבה על אדמות הכפר העקור ח'וביזה שמדרום לחיפה. יושב ראש הוועד להגנה על זכויות העקורים בישראל אחמד שיח' מוחמד ציין בנאום בעצרת כי מדי שנה בשנה עולה מספר המשתתפים באירוע לציון יום הנכבה. הוא הוסיף:

זכות השיבה היא זכות קדושה עבור העקורים והפליטים ולאף גורם פלסטיני או ערבי אין מנדט לוותר על הזכות הזו. אנחנו קוראים להתגייסות צעירים למאבק הצודק למען זכות השיבה והנוכחות הגדולה והמפתיעה של הצעירים כאן מוכיחה כי בניגוד לציפיות של מנהיגי מדינת ישראל לדורותיהם, העקורים וילדיהם ונכדיהם לא ישכחו ולא יוותרו על זכות השיבה.¹⁴

11 צפירי רינת, "החטיבה להתיישבות מחדשת את תוכנית ייחוד הגליל", הארץ, 1.12.2013.

12 אור קשתי, "משרד החינוך משכתב ספר באזרחות בשל 'ביקורת רבה מדי על המדינה'", הארץ, 29.8.2013.

13 זוהר בלומנקרנץ, "בג"ץ על הבירוק בנתב"ג: המדינה מודעת לכך שלא ניתן לתייג אוכלוסייה שלמה כסיכון ביטחוני", הארץ 2.3.2013. בית המשפט העליון לחץ לשינוי נוהלי הבדיקה. כך, ב-9 במרס 2014 הופעלה בנמל התעופה בן-גוריון מערכת אוטומטית חדשה לבירוק כבודה (hold baggage screening), שמבטלת את ההסדרים הפומביים של תשאול ובדיקה פיזית שנולדו מתוך הבחנה בסיסית בין אזרח ערבי לאזרח יהודי.

14 ג'קי חורי, "כעשרת אלפים איש השתתפו באירועים לציון יום הנכבה", הארץ, 16.4.2013.

בכנס שארגן ביוני 2013 הוועד נגד שירות אזרחי הזהיר ח"כ ג'מאל זחלקה, ראש בל"ד, את הצעירים והצעירות הערבים המשרתים בשירות אזרחי או המתכוונים להתנדב לשירות כזה מפני נידוי חברתי, שיגיע עד לכדי מניעת הצעות לשירות.¹⁵ רבים מהאירועים הנזכרים לעיל הזינו את מגמת ההחרפה המתמשכת של עמדות הערבים מאז רצח רבין וביתר שאת מאז מהומות אוקטובר 2000. אלי רכס היטיב לבטא מגמה זו במאמר סקירה על ההתפתחויות באליטות האינטלקטואליות הערביות בישראל מאז הסכמי אוסלו. את שינוי העמדה הערבית מאז אוקטובר 2000 כינה רכס "פירוק והבניה מחדש של פרדיגמת 1948", שהיא מסגרת הרוקיום היהודי-ערבי שהמדינה עיצבה מיד לאחר הקמתה. לפי רכס פרדיגמת 1948 מושתתת על סינתזה ואיזון בין העיקרון של ביטחון לאומי, הרואה בערבים מיעוט עוין שיש לבלום אותו, ובין עיקרון ליברלי-אינטגרטיבי, המחייב לתת להם זכויות שוות ולשלבם בחברה.¹⁶ רכס מוסיף ומסביר שבשנות האלפיים האליטות הערביות מפרקות מן היסוד את הפרדיגמה שהנהיג הממסד היהודי-ציוני, בהגדרין מחדש את מעמד הערבים כמיעוט לאומי וכאוכלוסייה ילידית, בצירוף התביעה שישראל תכיר במעמד זה; בהרחבתן ובחזקן את שיח הנכבה; בקריאתן לשיבת הפליטים הפנימיים ליישוביהם ההרוסים; בדרישתן להענקת אוטונומיה; ובהציבן את החלופה של מדינה דו-לאומית במקום מדינה יהודית. הואיל וכל התביעות והרעיונות הללו מנוגדים למדיניות של כל ממשלות ישראל, העימות בין המדינה למיעוט הערבי הולך ומחריף. כשם שלא נראה לעין פתרון לסכסוך בין ישראל לפלסטינים, כך גם אין פתרון לסכסוך בין האזרחים הערבים לאזרחים היהודים. עם זאת

15 ג'קי חורי, "ח"כ זחלקה מפציר בצעירים ערבים להתנגד לשירות לאומי: לא יתחתנו איתכם", *הארץ*, 9.6.2013.

16 רכס טוען שהמדיניות הליברלית של הממשלה גובשה כבר בשנתה הראשונה ומבקר קשות את איאן לוסטיק וסמי סמוחה, שתיארו באופן חד-צדדי, לדעתו, את מדיניות הממשלה אז בתור פיקוח ושליטה על המיעוט הערבי כדי לשמור על ביטחונה של המדינה ועל אופייה היהודי-ציוני וכדי לנצל את משאביו לטובת הרוב היהודי. ראו Elie Rekhess, "Initial Israeli Policy Guidelines toward the Arab Minority, 1948–1949," in: Laurence Silberstein (ed.), *New Perspectives in Israeli History*, New York: NYU Press, 1991, pp. 103–123

רכס אומר שאת העימות הפנימי אפשר לנהל על ידי הגברת השוויון האזרחי והחברתי-כלכלי והענקת אוטונומיה תרבותית, אפשרות שיש לה סיכוי, שכן יש עדויות שהציבור הערבי פרגמטי יותר מההנהגה שלו.¹⁷

למרות המשך ההחרפה בעמדותיהם של הערבים והיהודים, ייתכן שמנגד פועלים גם זרמים תת-קרקעיים לבלימתה. אחד הכוחות במעגל החיצוני הוא המשא ומתן בין ישראל לפלסטינים. אף שרק 25.7% מהערבים במדד 2013 האמינו שהשיחות יובילו להסדר של קבע (שאלה 112 ב"סקר ערבים"), עצם קיומן שידר קורטוב של רצון טוב ותקווה שמשוהו בכל זאת יצא מהן. דרך ההידברות ליישוב הסכסוך עם הפלסטינים נעשתה כה רווחת, עד שרק 48.6% מהערבים הצדיקו פתיחת אינת'פאדה שלישית אם ימשך הקיפאון המדיני (שאלה 117). גם התפכחות מהאביב הערבי ריככה אולי את עמדות האזרחים הערבים. לכך נמצא ביטוי בהתנגדותם של 54.4% מהם לסילוק בדרך לא דמוקרטית של תנועת האחים המוסלמים שנבחרה בבחירות דמוקרטיות מהשלטון במצרים (שאלה 124) ובהתנגדות של 65.4% להמשך שלטון אסד בסוריה ולמרחץ הדמים האכזרי שם (שאלה 125).¹⁸ לכל אלה יש להוסיף את העלייה מ-62.7% ב-2012 ל-71.2% ב-2013 בהתנגדותם של הערבים לפיתוח נשק גרעיני בידי איראן (שאלה 126), שינוי שמחדד את תודעתם הגיאופוליטית כישראלים ומקרבם לעמדה הישראלית-יהודית והכלל-ערבית.

במעגל הפנימי פעלו בשנת 2013 כוחות שהפיגו במידה מסוימת את חששות האזרחים הערבים. ייתכן שהקמפיין של ישראל ביתנו לסיפוח יישובי "המשולש" למדינה פלסטינית עתידית, שבשנים קודמות זרע פחד וניכור בקרב האזרחים הערבים, דווקא קירב אותם אחר כך ליהודים ולמדינה, שכן הוא הכריח אותם להעריך מחדש בחיוב את אזרחותם הישראלית ואת זיקתם למדינה, לכלכלה

17 Rekhess, "The Arab Minority in Israel" (לעיל הערה 3).

18 לעומת זאת יש הרואים באביב הערבי דגם לחיקוי להתקוממות עממית של הפלסטינים תחת הכיבוש ושל המיעוט הערבי הסובל מאפליה ומהדרה. על כך כתב העיתונאי גדעון לוי: "כך, זה יקרה יום אחד: ההמונים יעלו על ההתנחלויות ועל המחסומים, על מחנות הצבא ועל בתי הכלא. אז גם ערביי ישראל לא יוכלו עוד לעמוד מנגד. גם הם צופים בתחריר וגם הם מבינים שמגיע להם משטר אחר ומדינה אחרת" ("מחכה להתקוממות פלסטינית", הארץ, 4.7.2013).

ולחברה בישראל וגם להביין יותר לעומק את התוצאות הקשות של ניתוק כפוי מישראל. בעניין זה כתב הסופר והעיתונאי עודה בשאראת:

אך, ובהתעלמות מהשיח הפרובוקטיבי של ליברמן, על הציבוריות הערבית להגיד דברים ברורים בעניין. הרי אם הערבים אינם רוצים, ובצדק, להיות חלק מהמדינה הפלסטינית, ואינם רוצים, בצדק, להיות באוטונומיה פוליטית גיאוגרפית, יש להגיד בקול רם שהסטטוס הכי טוב בשבילנו הוא להיות אזרחי המדינה. הגיע הזמן שניאבק שלא להיות זרים בה. שאופייה יהיה דמוקרטי ויכיל את כולם, סמליה ישקפו את כולם, וכולם ייהנו מאוצרותיה. הרי למרות הכל יש כאן איים מעוררי השתאות של שיתוף יהודי-ערבי, ולמרות הכל הערבים נהנים מזכויות נכבדות, שיש להיאבק על הרחבתן. אחרי 65 שנה, הדברים משתנים. ממעמד של קורבן למעמד של שותף. הגיע הזמן "להחליף את הדיסקט" גם ביחס לשכנינו, האזרחים היהודים, שרובם המכריע נולדו אחרי הלילה הטראומטי, בכיוון של דיאלוג ושיתוף. הרי זה מבטיח יותר מאשר רתיעה וניכור.¹⁹

ואכן חלה ירידה בחששם של הערבים מפני סיפוח אחדים מיישובי "המשולש" למדינה הפלסטינית – מ-66.5% ב-2012 ל-53.6% ב-2013 (שאלה 45). חששות הערבים גם פחתו כשהוסר כליל מעל סדר היום הלאומי – עם כינונה של ממשלת ימין-מרכז במרץ 2013 – הרעיון להטיל על הערבים חובת שירות אזרחי במקום שירות צבאי. עוד התפוגג חששם שבמשא ומתן יקבלו הפלסטינים את הדרישה הישראלית להכיר בישראל כמדינתו של העם היהודי.

נוסף על הפגת חששות הערבים, נתנו את אותותיהם גם צעדים לשילובם הכלכלי שננקטו מאז אמצע שנות האלפיים. צעדים אלה כללו את הקמת הרשות לפיתוח כלכלי במגזר הערבי, הדרוזי והצ'רקסי במשרד ראש הממשלה ב-2007, עמותת קו משווה ועמותת צופן. גופים אלה פועלים להגדלת השתתפותם של

19 עודה בשאראת, "מוכן לעבור לפלסטיין", הארץ, 13.1.2014.

הערבים בשוק העבודה, לשילוב אקדמאים ערבים במשק היהודי ולסיוע ליזמים ערבים. ייצוג הערבים בשירות המדינה עלה ליותר מ-8%, ונציגים ערבים נכנסו לגופים כמו רשות מקרקעי ישראל, שבעבר הודרו מהם לחלוטין. בהופעתה הציבורית הראשונה מאז אישור מינויה בממשלה אמרה קרנית פלוג, נגידת בנק ישראל: "אם לא נדע לשלב את ערביי ישראל בכלכלה הישראלית, נשלם מחיר כלכלי וחברתי כבד בשנים הבאות".²⁰ כחלק מתכנית הממשלה להסדר התיישבות הברואים בנגב הושקעו משאבים כדי להקל את מצוקתם. העלייה הגדולה והלא פוסקת מאז 2007 בהתנדבות ערבים לשירות אזרחי, פרויקט הדורש מימון רב, מעידה גם היא על יצירת הזדמנויות, בייחוד לצעירות ערביות, שלא מעט ערבים מוקירים ומנצלים.²¹

ממצאי מדד 2013 יכולים להעיד, נוסף על השערות והתרשמויות אישיות, על האפשרות שהמגמות של החרפה בקרב הערבים והיציבות-התמתנות בקרב היהודים נמשכו או נעצרו ב-2013.

פרויקט מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל

מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל, שנערך מאז 2003, משתלב במדדים אחרים העוסקים בעמדות של ערבים ויהודים: מדד השלום, מדד הדמוקרטיה ומדד החוסן הלאומי. ואולם הוא ייחודי בהיותו מוקדש כולו לכך, בודק במפורט 16

20 מוטי בסוק, "פלוג: 'לציבור הערבי יש קושי להשתלב בענפים מסוימים במשק'", *הארץ*, 29.10.2013.

21 Avivit Hai, "Arab Citizen Employment in Israel: Critical Concern and Great Potential," *Inter-Agency Task Force on Israeli Arab Issues* (July 2013) (online); idem, "Shared Society Between Jewish and Arab Citizens of Israel: Visions, Realities and Practices," *Inter-Agency Task Force on Israeli Arab Issues* (February 2014) (online); Robert Cherry, "Increased Constructive Engagement among Israeli Arabs: The Impact of Government Economic Initiatives," *Israel Studies* 19 (1) (Spring 2014), pp. 75–97

סוגיות שונות, מבוסס על מדגמי אוכלוסייה גדולים ומשתמש בראיונות פנים אל פנים בקרב הערבים.²²

מטרתו העיקרית של מדד יחסי ערבים-יהודים היא עריכת סקר מדעי העוקב באופן שוטף אחר העמדות של הציבור הערבי מכאן והציבור היהודי מכאן זה כלפי זה וכלפי המדינה. הבדיקה החוזרת ונשנית מדי שנה בשנה יוצרת מסד נתונים שמאפשר בחינה רצופה של פן חשוב בשטח הלאומי. נתוני המדד נותנים תמונת מצב של ישראל כחברה שסועה בשטח עמוק, של ההסתגלות ההדרגתית של ערבים ויהודים אלה לאלה, של הבעייתיות באופייה היהודי והדמוקרטי של המדינה ושל הסדרת מעמדו של המיעוט הערבי כתנאי ליישוב מלא של הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

השאלון הערבי במדד 2013 כלל 195 פריטים, והשאלון היהודי – 128 פריטים. כל השאלות היו שאלות סגורות. הנוסח העברי של השאלון בערבית וההתפלגויות באחוזים של התשובות מופיעים ב"סקר ערבים" 2013 (בסוף הספר); הנוסח העברי של השאלון ליהודים וההתפלגויות באחוזים של התשובות מופיעים ב"סקר יהודים" 2013 (בסוף הספר).

אוכלוסיית המדד הורכבה מאזרחי ישראל הבוגרים החיים בארץ. האוכלוסייה הערבית כוללת את האזרחים הערבים הגרים בתחום הקו הירוק, בכללם גם דרוזים וברואים (גם מי שמתגוררים בכפרים הלא מוכרים בנגב), אך לא את ערביי מזרח ירושלים ואת הדרוזים בגולן, שרובם ככולם אינם אזרחי המדינה. המדגם הערבי

22 "מדד השלום" נחנך לראשונה ב-1994 באוניברסיטת תל אביב, אך מאז 2010 מתנהל כפרויקט משותף של התכנית לחקר סכסוכים ויישובם ע"ש אוונס ומרכז גוטמן לסקרים של המכון הישראלי לדמוקרטיה. בשנת 2000 הוא התרחב גם לאוכלוסייה הערבית, ובכך הוא מודד את הפער בין יהודים לערבים בעמדות כלפי הסכסוך בין ישראל ובין הפלסטינים והעולם הערבי. "מדד הדמוקרטיה" של המכון הישראלי לדמוקרטיה, שנחנך ב-2003, בודק את עמדותיהם של הציבור היהודי והציבור הערבי בשאלות הנוגעות למשטר הדמוקרטי ונושאים קרובים. גם "מדד החוסן הלאומי" של המרכז לחקר הביטחון הלאומי באוניברסיטת חיפה, שממצאיו מתפרסמים משנת 2000 בכנס הרצליה, מבוסס על סקר עמדות של יהודים וערבים וחוקר את ההבדלים בעמדותיהם לאורך זמן. ואולם אף אחד משלושת המדדים הללו איננו מתמקד ביחסי ערבים-יהודים בישראל, איננו מבוסס על סקרים מייצגים גדולים של שתי האוכלוסיות הללו ואיננו עורך סקרי פנים אל פנים, המבטיחים יותר אמינות, באוכלוסייה הערבית.

האקראי השמי הוצא מתוך מרשם התושבים של משרד הפנים מ-28 יישובים. בסתיו 2013 (בחודשים ספטמבר-דצמבר) ערכו מראיינים ערבים 701 ראיונות פנים אל פנים בשפה הערבית בבתי המרואיינים. הניהול והריכוז של עריכת הסקר בוצעו במערך מיוחד שהוקם לשם כך בחסות אוניברסיטת חיפה. המדגם היהודי נלקח מתוך ספר הטלפונים הקוויים והניידים. נקבעה בו מכסה מיוחדת לעולים (16.6%), לחרדים (8.5%), למתנחלים (3.8%), לחברי מושבים (4.5%) ולחברי קיבוצים (2.4%). בנובמבר 2013 נערכו 702 ראיונות טלפוניים עם יהודים, 84% מהם בשפה העברית ו-16% בשפה הרוסית. את הראיונות ערך מכון מדגם.

נתוני שני סקרי המדד שוקללו לפי תוצאות ההצבעה לכנסת בבחירות שנערכו ב-22 בינואר 2013. טעות הדגימה בכל סקר היא $\pm 3.7\%$.

המהימנות של תשובות הנשאלים בסקרי עמדות מושפעת מעיתוי הריאיון. על כן ראוי לציין כי שני סקרי מדד 2013 בוצעו בספטמבר-דצמבר 2013. במרץ 2013 הוקמה ממשלה שחידשה את התהליך המדיני והסירה את האיום של הטלת חובת שירות אזרחי או צבאי על האזרחים הערבים. כאמור למעלה, בזמן איסוף הנתונים עמדה השאלה הפלסטינית במרכז סדר היום הלאומי, האווירה השתפרה, אך רוב הערבים ורוב היהודים לא האמינו שהמשא ומתן יניב פירות. הפלסטינים דחו את הדרישה להכיר בישראל כמדינתו של העם היהודי. גם הצעת חוק הלאום הוסרה זמנית מעל הפרק. בסתיו 2013 התרחש המשבר סביב "מתווה פראוור", כשהצעת חוק שהגישה הממשלה לכנסת להסדרת התיישבות הברואים בנגב עוררה התנגדות והוקפאה. ב-23 באוקטובר 2013, בזמן הראיונות למחקר, נערכו הבחירות לרשויות המקומיות, שבהן התעניין הציבור הערבי והשתתף במידה רבה, בהשוואה לציבור היהודי, שהראה מעורבות קטנה. השלכותיהן של התפתחויות אלו על יחסי ערבים-יהודים אינן חד-משמעיות, כך שבסך הכול קשה להעריך את מאזן ההטיות של עיתוי המחקר על ממצאיו.

בניתוח הנתונים נבדקה ההשפעה של "גורמי העיצוב" של עמדות הנשאלים. גורמים אלה מוינו לארבע קטגוריות: רקע חברתי-דמוגרפי, זהות, התנסויות אישיות חיוביות עם האחר והתנסויות אישיות שליליות עם האחר.

ניתוח הנתונים מראה שבכל השאלות שהוצגו קיימים הבדלים לא רק בין ערבים ליהודים, אלא גם בקרב הערבים בינם לבין עצמם ובקרב היהודים בינם

לביין עצמם, אך גורמי העיצוב הללו, השופכים אור על ההבדלים הפנימיים בכל עמדה, עקביים למדי. כדי להקל את עומס הקריאה, להימנע מחזרות ולהקטין את היקף הדיווח, הדיון בהבדלים הפנימיים מרוכז בפרק נפרד (פרק 8 "מנבאים"). לסיכום, פרסום זה מוקדש לדיווח על ממצאי מדד 2013 בהשוואה למדד הראשון מ-2003 ולמדד הקודם מ-2012. הממצאים בכל סוגיה מוצגים לערבים וליהודים בנפרד. כדי לפשט את הלוחות מופיע רק שיעור ההסכמה (המורכב משיעור הנוטים להסכים והמסכימים) לצד ציון מספר השאלה במדד 2013. השאלונים וההתפלגות המלאה באחוזים של כל התשובות מופיעים בנספחי הספר. מספרי השאלות מצוינים רק בנוגע ל-2013, שכן נספחי השאלונים מתייחסים לשנה זו בלבד. הצגת התשובות למדד 2003 ולמדד 2012 בצד התשובות למדד 2013 מאפשרת לעמוד על מגמת השינוי לאורך זמן ועל מגמת השינוי בשנה האחרונה. אף שהבדלי העמדות בקרב הערבים ובקרב היהודים אינם מוצגים בדיווח על כל עמדה ועמדה, יש לזכור שאלו קיימים, והם מדווחים במרוכז בהמשך הדברים.²³

23 נוסף על מאמרים שנעשה בהם שימוש בממצאים נבחרים של המדד, יצאו לאור שלושה פרסומים מסכמים בענייננו: סמי סמוחה, מדד יחסי יהודים-ערבים בישראל 2004, חיפה, תל אביב וירושלים: המרכז היהודי-ערבי, קרן פרידריך אברט והפורום להסכמה אזרחית, 2005 (פרסום זה יצא לאור גם באנגלית); Sammy Smoocha, *Index of Arab-Jewish Relations in Israel 2003–2009*, Haifa: The Jewish-Arab Center, University of Haifa, 2010; סמי סמוחה, לא שוברים את הכלים: מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2012, ירושלים וחיפה: המכון הישראלי לדמוקרטיה ואוניברסיטת חיפה, 2013.

הפרדה, דימוי האחר, ניכור, אי-אמון

הפרדה

בישראל ערבים ויהודים מסכימים ביניהם על הפרדה בשפה, בתרבות, בדת, בזוהר, במוסדות ובמשפחות ועל התנגדות לטמיעה. ישראל איננה חברה רבת-תרבותית, שבה לפרט הזכות הלגיטימית לבחור בין הפרדה ובין התבוללות, אם כי אפשרות זו מותרת בחוק. התשתית החוקית להפרדה מתייחסת לעדות דתיות (לפי שיטת המיל'ט – חלוקת האוכלוסייה לפי דתות המנהלות את ענייני הדת ואת מעמדו האישי של האזרח), בסיסה התרבותי הוא הבדלי תרבות אותנטיים וקבועים, ובסיסה החברתי הוא ההפרדה העצומה בקהילות, בשכונות המגורים, בבתי הספר, בצבא, בחברה האזרחית, במפלגות, במרכזי הקניות, במקומות בילוי הפנאי ובמידה לא מבוטלת גם במקומות העבודה. להפרדה זו, החריגה בממדיה, יש בסיס אידאולוגי והיסטורי, אך יש בה גם יסודות של הדרה מצד הרוב היהודי, ורצון להבטיח את הקיום הנפרד וחשש מדחייה של המיעוט הערבי. ההדרה משיגה את יעדה בשמירה על ההפרדה בין שתי קבוצות הלאום, אך הערבים משלמים עליה מחיר כבד בנחיתות במשאבים ובשירותים שהם מקבלים.

בסקרי המדד הוצגו שאלות על עמדות הנשאלים כלפי שילוב בתחומים מסוימים. לוח 2.1 מראה שרוב הערבים מעוניינים בשילוב בהתארגנויות רצוניות, בפארקים, במקומות בילוי, בבתי ספר, בשכונות מגורים ובקואליציות ממשלתיות. כך למשל, 75.8% מהערבים ב-2013 (לעומת פחות מ-87.2% ב-2003 ויותר מ-68.8% ב-2012) תמכו בהתארגנויות משותפות של ערבים ויהודים (השאלות בלוח 2.1 לא הוצגו ליהודים ב-2013). בהסכמתם לשילוב הערבים מביעים רצון לבטל את ההדרה כלפיהם ובעקבות זאת ליהנות ממשאבים ומשירותים שבמגזר היהודי הם גדולים ואיכותיים יותר.

לוח 2.1 שילוב חברתי קולקטיבי; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003 (באחוזים)**

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
*	***69.2	77.9	*	***79.6	89.4	מסכימים שהיהו יחסי חברות בין יהודים לערבים
*	45.7	34.5	62.8	55.3	66.4	מסכימים שערבים יחיו בשכונות יהודיות (ע' 4)
*	54.9	51.5	54.1	45.1	70.5	מסכימים שערבים ילמדו בבתי ספר תיכוניים יהודיים (ע' 3)
*	*	75.6	*	*	86.2	מסכימים שהיהו מפגשים בין נוער ערבי ליהודי
	*	*	76.5	*	*	מסכימים שערבים יבלו במקומות בילוי יהודיים (ע' 2)
*	*	57.4	*	*	78.1	מסכימים שערבים יבלו בפארקים ובברכות שחייה במגזר היהודי
*	69.4	70.5	75.8	68.8	87.2	מסכימים שהיהו התארגנויות משותפות של ערבים ויהודים (ע' 1)
*	52.8	47.4	79.8	72.8	80.7	מסכימים שמפלגות ערביות ישתתפו בקואליציות ממשלתיות (ע' 5)

* השאלה לא הוצגה

** בלוח זה ובכל הלוחות הבאים מובאים מספרי השאלות בשאלון לערבים ובשאלון ליהודים של 2013. כך למשל הסימון * 4 מתייחס לשאלה 4 לערבים, שנוסחה מופיע ב"סקר ערבים 2013" בסוף הספר; הסימון * 5 מתייחס לשאלה 5 ליהודים, שנוסחה מופיע ב"סקר יהודים 2013" בסוף הספר. בסקרים שלפני 2013 מספרי השאלות אינם רשומים.

*** ב' 2010

אלא שערבי שמצדד בשילוב בין שתי הקהילות הלאומיות אינו מתכוון בהכרח לממש אפשרות זו באופן אישי. במדדי 2011, 2012 ו-2013, נוסף על תמיכתם של ערבים ויהודים בשילוב ברמה הקהילתית, נבדקו לראשונה גם רצונם האישי של הערבים להשתלב ונכונותם האישית של היהודים לשלבם. כצפוי, שיעור הערבים התומכים באופן כללי בשילוב גדול משיעור הרוצים אותו באופן אישי.

ב-2013 תמכו 62.8% מהערבים במגורי ערבים בשכונות יהודיות (לוח 2.1), אך רק 48.6% מהערבים היו רוצים לעשות זאת באופן אישי (לוח 2.2). הרצון של חלק לא מבוטל מהערבים להשתלב במגורים אינו ניתן למימוש בתנאים הקיימים בגלל היעדר שירותים קהילתיים לערבים ביישובים היהודיים, כגון בתי ספר ומוסדות תרבות ודת וכן בשל יוקר הדיור והמחיה הגבוה יותר ברבים מהם.

לוח 2.2 רצון של הערבים לשילוב אישי ונכונות אישית של היהודים לשלבם; ערבים ויהודים; 2013-2011 (באחוזים)

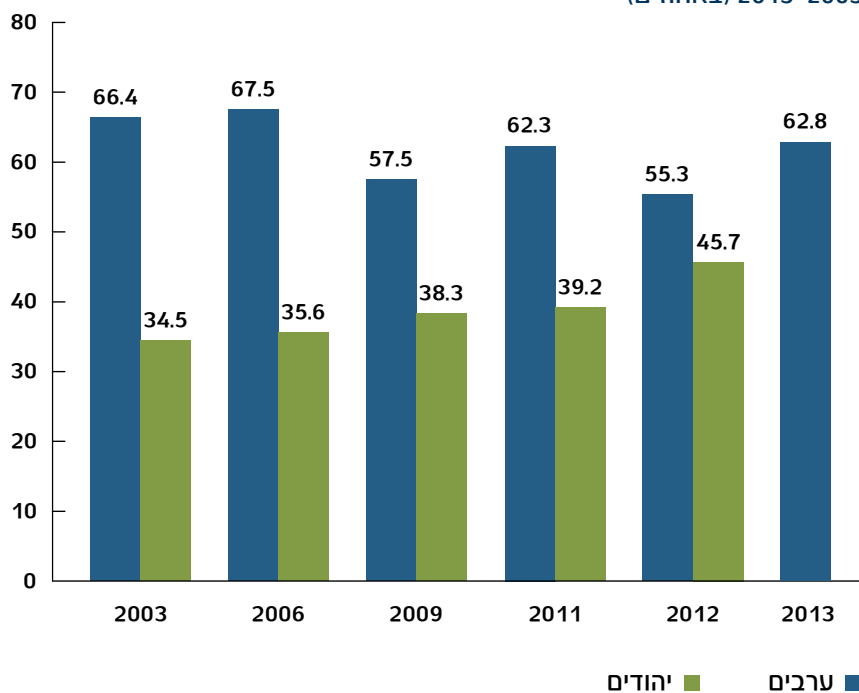
יהודים			ערבים			
2013	2012	2011	2013	2012	2011	
76.7	*	*	*	*	*	מוכנים שערבים ישראלים יהיו בין חבריהם לעבודה (י' 1)
*	*	44.3	*	*	73.5	רוצים/מוכנים שמפלגות ערביות יצטרפו לקואליציות ממשלתיות
63.5	*	58.0	71.8	66.7	68.2	רוצים באופן אישי לבלות/מוכנים שאזרחים ערבים יבלו במקומות בילוי של יהודים (ע' 7, י' 2)
*	*	59.0		*	34.0	רוצים באופן אישי להשתתף/ מוכנים שאזרחים ערבים ישתתפו בהתארגנויות של יהודים
*	*	*	70.4	*	*	רוצים באופן אישי להשתתף בהתארגנויות משותפות של ערבים ויהודים (ע' 6)
54.0	*	55.9	42.5	37.1	33.8	רוצים שילדיהם/מוכנים שילדים ערבים ילמדו בבתי ספר יהודיים (ע' 8, י' 3)
49.2	*	42.3	48.6	42.4	34.0	רוצים באופן אישי לגור/מוכנים שאזרחים ערבים יגורו בשכונות יהודיות (ע' 9, י' 4)

* השאלה לא הוצגה

7 מתוך 10 מהערבים רוצים באופן אישי לבלות במקומות בילוי (בפארקים, בחופי רחצה, במסעדות ועוד) של יהודים (71.8% ב-2013) ולהשתתף באופן אישי בהתארגנויות משותפות של ערבים ויהודים (70.4%). יותר משתי חמישיות היו רוצים שילדיהם ילמדו בבתי ספר תיכוניים יהודיים (42.5%). יתרה מזו, 73.5% מהערבים ב-2011 היו רוצים שמפלגות ערביות ייכנסו לקואליציות ממשלתיות, עמדה שהמפלגות הערביות שוללות בעליל. מדובר בשיעורים גבוהים של רצון לשילוב בחברה שבה ההפרדה היא מהגדולות בעולם, והם מעידים על המצוקה הקשה שהערבים חווים ועל כמיהתם הרבה לעלייה ברמת החיים ובאיכותם.

בדיקת השינוי שחל במרוצת השנים בעמדתם של הערבים כלפי שילוב מראה על מגמה מעורבת. התמיכה הכללית במגורי ערבים בשכונות יהודיות ירדה מ-66.4% ב-2003 ל-55.3% ב-2012, אך עלתה ל-62.8% ב-2013 (לוח 2.1, תרשים 2.1). ואילו מגמת העלייה בנכונות לשילוב אישי בשנים 2013-2011 היא חד-משמעית. שיעור הערבים הרוצים באופן אישי לגור בשכונה יהודית עלה מ-34.0% ב-2011 ל-42.4% ב-2012 ול-48.6% ב-2013. גם שיעור הערבים הרוצים באופן אישי שילדיהם ילמדו בבתי ספר תיכוניים יהודיים עלה מ-33.8% ב-2011 ל-37.1% ב-2012 ול-42.5% ב-2013. מספרים אלה חושפים מגמה מורכבת. מצד אחד הירידה במשך העשור בתמיכה בשילוב מעידה על ניכור ועל התרחקות מהיהודים במישור הקולקטיבי-לאומי. מן הצד האחר התחזקות הרצון בשילוב אישי בשנים האחרונות מצביעה על העדפת האינטרס הפרטי על פני האינטרס הלאומי, שמימושו מחייב הפרדה בחינוך ובקהילה. בלימת הירידה בתמיכה בשילוב קולקטיבי והמשך התחזקות הרצון בשילוב אישי הם כנראה תגובת נגד לקמפיין של מפלגת ישראל ביתנו לסיפוח עתידי של "המשולש" למדינת פלסטין. ייתכן שדווקא קמפיין זה דחף את הערבים לבחון ולאשרר את אזורותם ואת זיקתם לישראל. הסכמה לשילוב קולקטיבי וחיזוק הרצון לשילוב אישי הוכחו כאמצעי יעיל של מיעוט נגד האיום עליו בנייתו מהמדינה.

**תרשים 2.1 מסכימים שערבים יגורו בשכונות יהודיות; ערבים ויהודים;
(באחוזים) 2013-2003**

* השאלה לא הוצגה ליהודים ב־2013

רצונם של הערבים בשילוב חזק יותר בקבוצות אוכלוסייה מסוימות. בדקנו את מאפייני הערבים הרוצים לגור בשכונה יהודית, שכן מדובר באינדיקטור חשוב ורגיש. השיעור הכללי של ערבים הרוצים לגור בשכונה יהודית הוא כאמור 48.6%, אך הוא גבוה במידה ניכרת בקרב מי שמסכימים שערבים יגורו בשכונות יהודיות (66.5%) ובייחוד בקרב אלה שכבר גרים בערים יהודיות (87.5%); שיעור הרוצים לגור בשכונה יהודית גדול יותר גם בקרב התומכים בהתארגנויות משותפות לערבים וליהודים (53.3%), בקרב הרוצים באופן אישי להצטרף להתארגנויות משותפות (60.6%); ובקרב מי שרוצים שילדיהם ילמדו בבתי ספר תיכוניים יהודיים (76.5%). משתמעת מכך עמדה כללית המצדדת בשילוב בין ערבים ליהודים במגוון תחומי חיים. בגישה זו מחזיקים יותר נוצרים

(55.6%), לא דתיים (55.6%), בדואים כגליל (69.1%), ערבים שמרגישים הכי קרובים למפלגות יהודיות (60.8%), מי ששייכותם החשובה ביותר היא אזרחות ישראלית (60.6%), מי שזהותם ערבית-ישראלית וגם ערבית-פלסטינית במידה מסוימת (68.6%), ומי שיש להם חברים יהודים שבבתיהם הם מבקרים (64.4%). לכל קבוצות האוכלוסייה האלה יש יחסי קרבה עם יהודים. בעמדה זו אין הבדל מובהק בין גברים (51.6%) לנשים (45.8%). הצעירים רוצים במגורים משותפים יותר מהמבוגרים בשל פתיחותם להתנסויות חדשות (54.6% מבני 18-30, 49.2% מבני 31-45, ו-38.5% מבני 46 ומעלה), וחסרי השכלה אקדמית (51.9%) רוצים בכך יותר מבעלי השכלה אקדמית (43.4%). מן הראוי להדגיש שבניגוד לדעה הרווחת לא נמצא במחקר שגברים, צעירים, משכילים ועירוניים הם בעלי עמדות רדיקליות ובדלניות. ההבדלים שנמצאו ביניהם לבין האחרים הם קטנים וכמה מהם אפילו מנוגדים לציפיות הנפוצות.

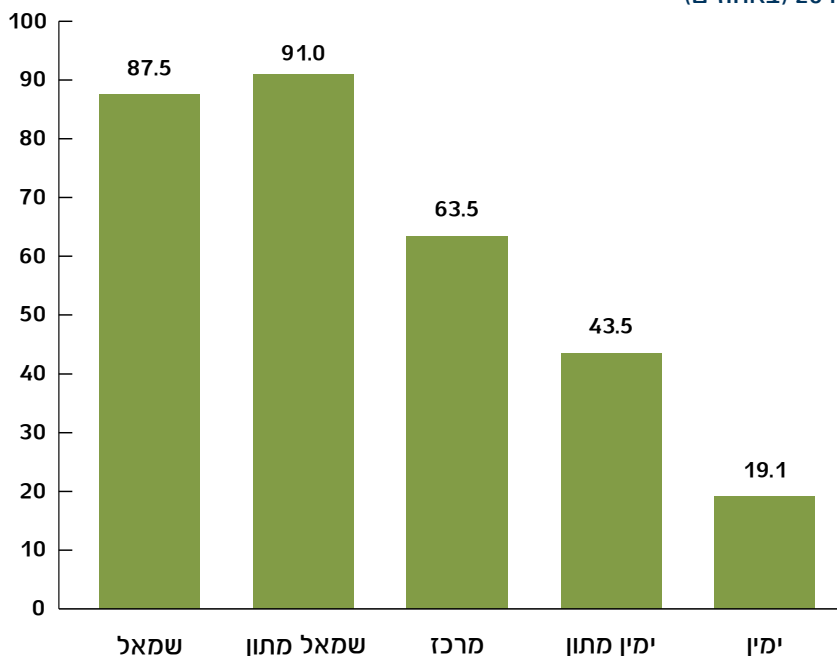
בהתחשב בהפרדה ובהדרה הרווחת בחברה הישראלית ראוייה לציין מיוחד הנכונות האישית של רוב גדול מהיהודים שערכים יהיו חבריהם לעבודה (76.7% ב-2013) ויבלו במקומות הבילוי שלהם (63.5%) (לוח 2.2). כמחצית מהיהודים גם מוכנים שילדים ערבים ילמדו בבתי הספר התיכוניים שילדיהם לומדים בהם (54.0%) ושערכים יגורו בשכונותיהם (49.2%). מפליא במיוחד הממצא ש-49.2% מהיהודים ב-2013 היו מוכנים באופן אישי שערכים יגורו בשכונות מגוריהם.

בקרב היהודים ניכרת מגמה של עלייה בנכונות לשילוב ערבים. הסכמת היהודים למגורי ערבים בשכונות יהודיות עלתה מ-34.5% ב-2003 ל-45.7% ב-2012 (תרשים 2.1), ונכונותם האישית שערכים יגורו בשכונות יהודיות עלתה מ-42.3% ב-2011 ל-49.2% ב-2013 (לוח 2.2). עלייה הסתמנה גם בתמיכתם של יהודים בהצטרפותן של מפלגות ערביות לקואליציות ממשלתיות מ-47.4% ב-2003 ל-52.8% ב-2012. עם זאת ירדה הנכונות להתרועע עם ערבים (מ-77.9% ל-69.2% בהתאמה) (לוח 2.1).

מקרב היהודים 49.2% הביעו, כאמור, נכונות אישית שערכים יגורו בשכונות מגוריהם (לוח 2.2). נכונות זו גבוהה במיוחד בקרב יהודים שמוכנים באופן אישי שיהיה להם שכן ערבי (85.3%), שתלמידים ערבים ילמדו בבית הספר התיכון שילדיהם לומדים בו (80.8%), שערכי יהיה ממונה עליהם בעבודה (72.4%) וכן בקרב אלה שמוכנים לאפשר לערבי לקנות אדמה בכל מקום שירצה (82.3%). היא מצויה יותר אצל יהודים חילונים (62.7%), בני 61 ומעלה (62.2%), בעלי השכלה

אקדמית מלאה (56.8%), מי שבעבורם האזרחות הישראלית (ולא הדת היהודית או העם היהודי) היא השייכות החשובה ביותר (65.8%) ומי שזהותם העיקרית או הבלעדית היא ישראלית (76.8%). פתיחות גדולה יותר לשילוב מצויה גם בקרב יהודים שיש להם חברים ערבים שביקרו בבתיהם (73.3%), שביילו זמן עם ערבים (70.7%), שקיבלו עזרה מערבים (75.6%) ושלא נתקלו באיומים, בהשפלות או במכות מצד ערבים (54.4%). למגדר ולמוצא עדתי אין השפעה מיוחדת על נכונותם של יהודים לשלב ערבים במגורים. יש להדגיש שהגורם המשפיע ביותר על נכונותם של יהודים לשלב ערבים הוא הזרם הפוליטי (על הרצף ימין-מרכז-שמאל), שדתיות ומעמד חברתי שזורים בו (אנשי ימין דתיים יותר ובמעמד נמוך יותר מאנשי שמאל ומרכז). ההבדל הדרמטי בין אנשי שמאל לאנשי ימין בשיעור המוכנים שערבים יגורו בשכונת מגוריהם הוא ביחס של 4.6 ל-1 (תרשים 2.2).

תרשים 2.2 מוכנים שערבים יגורו בשכונתיהם; לפי זרם פוליטי; יהודים; 2013 (באחוזים)

למרות ההפרדה בקהילות ובמוסדות בין ערבים ליהודים קיים מרחב ציבורי משותף שבו מתקיימים ביניהם מגעים. יותר משלוש חמישיות מקרב בני שני הלאומים נפגשים מדי יום ביומו או לעתים קרובות (לוח 2.3). רוב המפגשים הללו הם טכניים, כמו שאפשר ללמוד מהממצא שרק ל-27.2% מהערבים ול-14.5% מהיהודים יש חברים מהצד האחר שהם מבקרים בכתייהם.

לוח 2.3 שילוב חברתי אישי; ערבים ויהודים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
*	63.5	53.8	64.9	61.6	69.4	פוגשים ערבים/יהודים מדי יום ביומו או לעתים קרובות (ע' 160)
						חברים יהודים/ערבים (ע' 161, '106):
67.4	66.5	65.0	40.9	49.0	36.8	אין חברים
17.5	17.9	18.7	31.3	30.8	25.5	יש חברים אך ללא ביקורים בבית
14.5	15.4	16.3	27.2	18.8	37.4	יש חברים עם ביקורים בבית
0.6	0.1	0.0	0.6	1.4	0.3	אין תשובה

* השאלה לא הוצגה

תמיכתם של הערבים בשילוב חברתי והרצון לממשו מקבלים משנה תוקף בהסכמה של 60.7% מהם עם האמירה שהערבים בארץ צריכים לאמץ "הרבה ערכים ומנהגים טובים וחשובים" של היהודים (שאלה 16 בסקר ערבים בסוף הספר), ובהסכמה של 67.2% מהם עם האמירה ש"הערבים והיהודים צריכים ליצור יחד ערכים ומנהגים משותפים" (לוח 2.4). בכך הם מתכוונים להשיג העשרה תרבותית ללא ויתור על תרבותם. 78.0% מקרב הערבים יודעים עברית ברמה מספקת לתפקוד סביר בחברה הישראלית בלי לאבד את הערבית כשפתם העיקרית (שאלה 159 ב"סקר ערבים"), אך רק 24.8% מרגישים הכי קרובים לאחד מערוצי הטלוויזיה הישראלית בעברית (לוח 2.5); שלושה רבעים מהערבים מרגישים קרובים לערוצי הטלוויזיה בערבית (אל-ג'זירה, אל-ערבייה וערוצי הטלוויזיה מהמדינות השכנות).

לוח 2.4 שילוב תרבותי קולקטיבי; ערבים ויהודים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
36.1	41.8	*43.2	60.7	52.3	65.8	ליהודים/לערבים יש הרבה ערכים ומנהגים טובים וחשובים שהערבים/שהיהודים צריכים לאמץ (ע' 16, י' 11)
51.9	54.0	57.6	67.2	63.9	60.4	האזרחים הערבים והיהודים צריכים ליצור ביחד ערכים ומנהגים משותפים נוסף על הערכים והמנהגים שלהם (ע' 17, י' 12)

* ב-2004

לוח 2.5 חשיפה לערוצי טלוויזיה; ערבים; 2013 (באחוזים)

ערבים	
2013	
31.8	צופים מדי יום ביומו או לעתים קרובות בערוץ הטלוויזיה אל-ג'זירה (ע' 174)
	ערוץ הטלוויזיה שאליו מרגישים הכי קרובים (ע' 175):
18.2	אל-ג'זירה
15.0	אל-ערבייה
30.6	ערוצי טלוויזיה בלבנון, בסוריה, בירדן ובמצרים
8.8	ערוץ הטלוויזיה הישראלית בערבית
24.8	אחד מערוצי הטלוויזיה הישראלית בעברית
2.6	אין תשובה

פתיחותם של היהודים לתרבות הערבית נמוכה במידה ניכרת מזו של הערבים לתרבות העברית. היהודים מעוניינים באימוץ תרבות המערב, דוחים את התרבות הערבית ומתייגים אותה כנחותה. אף שהשפה הערבית היא שפה רשמית ואף שמיעוט גדול מהאוכלוסייה היהודית מוצאו בארצות ערב, רק

18.6% מהיהודים ב־2012 (35.0% מהמזרחים, 16.7% ממוצא מעורב ו־7.8% מהאשכנזים) דיווחו שהם יודעים ערבית בסיסית (בעיקר דיבור והבנה, אך לא קריאה וכתובה) ברמה המספיקה להם לתקשר בערבית פשוטה עם ערבי בישראל. התרבות הערבית-יהודית של היהודים המזרחים נכחדה בתהליך הישראליות הרב-דורי שעברו מאז שנות החמישים, ורק שרידים ממנה נותרו כחלק מתרבות משנה מזרחית.

דימוי האחר

דימויים סטראוטיפיים של הצד האחר הם מאפיין של חברות שסועות, והם נוטים מאוד להיות שליליים בחברות שסועות לעומק כמו ישראל.

מדד יחסי ערבים-יהודים מתמקד בדימויים שליליים שעלולים לשבש את הדו-קיום. נמצא ש־30.5% מהערבים רואים ברוב היהודים בישראל אלימים, 51.4% רואים בהם גזענים ו־35.6% רמאים (לוח 2.6). דימויים שליליים אלה רווחים הרבה יותר בקרב ערבים בעלי מאפיינים מסוימים. הדימוי של יהודי רמאי נפוץ יותר בקרב מי שחושבים שרוב היהודים נוטים להתנהגות אלימה (86.4%) או לגזענות (60.6%), דתיים מאוד (51.9%), מי ששייכותם החשובה ביותר היא לעם הפלסטיני (52.8%), מי שזהותם היא רק ערבית-פלסטינית ובכלל לא ערבית-ישראלית (61.2%), מי שמרגישים הכי קרובים לפלג הצפוני של התנועה האסלאמית (70.6%), שאין להם חברים יהודים (49.3%), שמעולם לא קיבלו עזרה מיהודים (51.2%) ומעולם לא בילו זמן עם יהודים (57.9%), ומי שהיו להם התנסויות אישיות שליליות עם יהודים או עם המדינה – נפגעו מהפקעת אדמות (54.3%), חוו איומים, השפלות או מכות (45.3%), פליטות פנימית (49.7%), הטרדה על ידי השלטונות (49.3%) ונזק לפרנסה (49.3%) בשל השתתפות בפעולות מחאה.

את הדימויים השליליים הללו בקרב האזרחים הערבים מאזנים במידה מסוימת דימויים חיוביים. במדד 2012 הוצגו גם כמה דימויים חיוביים, ונמצא ש־40%-60% מהערבים רואים ברוב היהודים אינטליגנטים, חרוצים ומעשיים.

לוח 2.6 דימוי היהודי; ערבים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

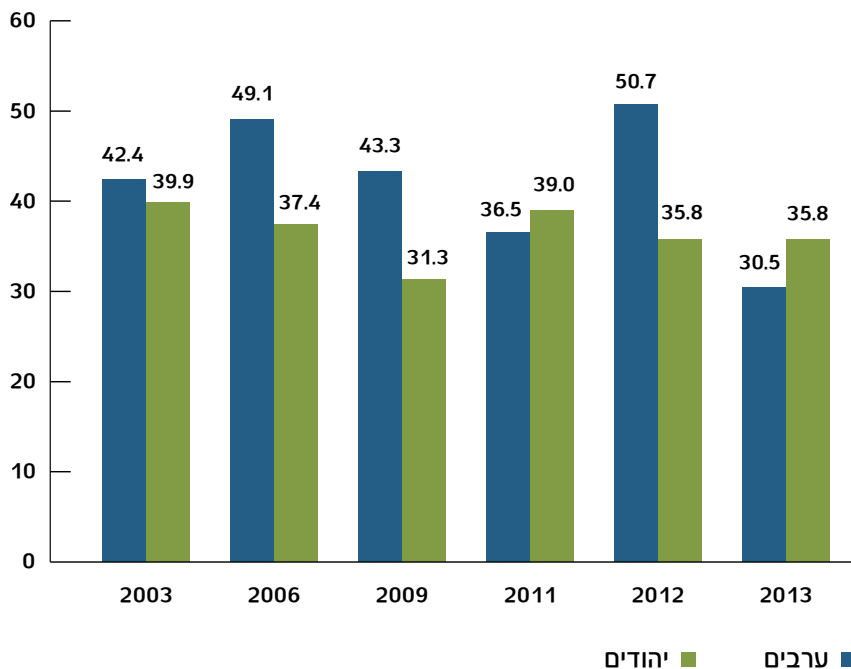
ערבים			
2013	2012	2003	
30.5	50.7	42.4	רוב היהודים נוטים להתנהגות אלימה (ע' 40)
51.4	69.5	55.7	רוב היהודים בישראל הם גזענים (ע' 41)
35.6	56.1	**52.5	רוב היהודים בישראל הם רמאים (ע' 39)
*	41.2	*	רוב היהודים בישראל הם אינטליגנטים
*	53.3	*	רוב היהודים בישראל הם חרוצים
*	61.0	*	רוב היהודים בישראל הם מעשיים

* השאלה לא הוצגה ** ב־2009

הדימויים השליליים והחיוביים מלמדים שהערבים רואים ביהודים קבוצת רוב חזקה שעלולה לאיים עליהם או להזיק להם. בעיני הערבים היהודי הוא אשכנזי או מערבי, והם מתעלמים מההרכב ההטרוגני של האוכלוסייה היהודית, ובעיקר מהמזרחים. ייחוס אלימות ליהודי הישראלי מתקשר כנראה לנכבה ולכיבוש ולנרטיב שהיהודי הוא מתנחל זר שעושק ערבים. ייחוס גזענות ליהודים מקורו כנראה בהשקפה שהציונות היא תנועה גזענית ובתפיסה שאופייה היהודי והציוני של המדינה גזעני.

עוצמת הדימויים השליליים שיש לערבים על היהודים השתנתה במשך השנים. הדימוי שרוב היהודים אלימים הגיע לשיאו ב־2006 (49.1%) וב־2012 (50.7%), ולשפל ב־2011 (36.5%) ו־2013 (30.5%) (תרשים 2.3). הירידה משנת 2012 ל־2013 היא דרמטית, אך כדי לקבוע אם אכן התחולל מפנה יש לבדוק אם השינוי יציב או מעמיק.

תרשים 2.3 סבורים שרוב היהודים/הערבים נוטים להתנהגות אלימה; ערבים ויהודים; 2003-2013 (באחוזים)

מז העבר האחר כשליש מהיהודים תופסים את האזרחים הערבים כאלימים, כמי שאינם שומרי חוק וכנחשלים שלעולם לא יגיעו לרמתם התרבותית של היהודים (לוח 2.7). הדימוי של הערבי כנחות תרבותית (31.4% מכלל הנשאלים היהודים חושבים כך) נפוץ יותר בקרב יהודים הרואים בערבים אלימים (66.7%) ולא שומרי חוק (70.0%), וכן בקרב חרדים (77.9%), חסרי השכלה תיכונית מלאה (59.3%), מי שהוצאות משפחתם מתחת לממוצע (46.7%), בני 18-21 (57.4%), מי שרואיינו ברוסית (49.0%), אנשי ימין (61.7%), מי ששייכותם החשובה ביותר היא הדת היהודית (59.6%), מי שזהותם היא רק או בעיקר יהודית ולא ישראלית (59.2%), מי שאין להם חברים ערבים (41.0%), מי שמעולם לא בילו זמן עם ערבים (40.2%), ומי שאי פעם נפגעו מאיומים, מהשפלות או ממכות מצד אזרחים ערבים (48.8%).

היהודים תמימי דעים שהערבים רגישים במיוחד לכבוד (81.5%). השקפה זו משררת הן חיוב (כבוד האדם, כבוד עצמי, אצילות, כיבוד ערכים) והן שלילה (כבוד המשפחה הנקשר לרצח נשים, חנופה, צביעות).

לוח 2.7 דימוי הערבי; יהודים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

יהודים			
2013	2012	2003	
35.8	35.8	39.9	רוב האזרחים הערבים נוטים להתנהגות אלימה (י' 25)
34.4	31.8	33.5	רוב האזרחים הערבים אינם שומרי חוק (י' 27)
*	*	28.5	רוב האזרחים הערבים לא אינטליגנטים
31.4	31.3	33.0	רוב האזרחים הערבים לעולם לא יגיעו לרמה התרבותית של היהודים (י' 26)
*	81.5	*	רוב האזרחים הערבים רגישים במיוחד בכל הנוגע לכבוד

* השאלה לא הוצגה

בניגוד לתמורות בדימויים השליליים שיש לערבים על היהודים, יש יציבות רבה בכל הנוגע לדימויים השליליים שיש ליהודים על הערבים. כך למשל, 39.9% מהיהודים ייחסו לערבים אלימות ב־2003 לעומת 35.8% ב־2013 ובמידה דומה במשך העשור (תרשים 2.3).

מן הראוי לציין שהדימויים השליליים שכיחים אצל ערבים לא פחות מאצל יהודים. יש לכך משמעות מיוחדת, משום שהספרות על יחסי מיעוט ורוב מתמקדת במשפטים קדומים בקרב בני קבוצות רוב דומיננטיות, והרבה פחות בקרב בני קבוצות מיעוט לא דומיננטיות. אין לכך הצדקה, שכן משפטים קדומים פוגעניים נפוצים בקרב מיעוטים לא פחות מבקרב קבוצות הרוב. אפשר להניח שבשל האפקט המצנן של תקינות פוליטית, הדימויים השליליים של האחר הערבי והאחר היהודי שכיחים ומושרשים במציאות יותר משנחשף בסקרי דעת הקהל.

ניכור

בין ערבים ליהודים שורר ניכור בתחומים רבים. בסקרי מדד 2011 הוצגו שאלות על הרגשות בזמן מפגשים מעורבים מזדמנים. נמצא שרבע מהערבים וחמישית עד שליש מהיהודים מרגישים לא בנוח במפגשים כאלה בקניונים, בתחבורה ציבורית, במוסדות רפואיים, במשרדי ממשלה, בפארקים ובמקומות עבודה (לוח 2.6 בספר מדד 2012). כך למשל, 25.9% מהערבים ו-36.3% מהיהודים אינם מרגישים בנוח כשהם נוסעים יחד עם בני העם האחר ברכב ציבורי (אוטובוס, מונית, רכבת). גם במקרה זה יש להניח שהדיווח על אי-נוחות לוקה בחסר בגלל תקינות פוליטית. לכן אף על פי שרק מיעוט מהערבים ומהיהודים מדווחים על אי-נוחות ממפגש לא מחייב במרחב הציבורי המשותף, מספרים אלה מעידים על ניכור הדדי גדול בין שתי האוכלוסיות.

שלושה היבטים של ניכור נבדקו במחקר: הרגשת ריחוק מהיהודים/מהערבים ומהמדינה, אי-שביעות רצון מהמדינה ודחייה של הצד האחר (מרחק חברתי). הרגשת ריחוק היא תחושה חמורה יותר מאי-נוחות. 42.7% מהערבים ו-65.9% מהיהודים מרגישים ריחוק אלה מאלה (לוח 2.8). הערבים מרגישים דחויים לא רק מהיהודים, אלא גם ממדינת ישראל, וכמחצית מהם אינם גאים בהשיגיה.²⁴ הרגשת הריחוק של היהודים מהערבים (65.9%) גדולה מזו של הערבים מהיהודים (42.7%).²⁵

24 ההבדלים הפנימיים בקרב הערבים בסוגיית הניכור, כמו בכל הסוגיות האחרות, עקביים למדי. ערבים בעלי עמדות ביקורתיות או רדיקליות הם לא דרוזים, דתיים מאוד או דתיים, מי שמרגישים הכי קרובים לאגף הצפוני של התנועה האסלאמית, תומכים במפלגות ערביות, בעלי זהות פלסטינית ללא רכיב ישראלי, מי ששייכותם החשובה ביותר היא לדת או לעם הפלסטיני, מי שהיו להם התנסויות אישיות שליליות עם יהודים או המדינה (סבלו מאיומים, מהשפלות, ממכות, מאפליה, מהטרדה מצד השלטונות, מהפקעת אדמות, מעקירה), מי שלא היו להם התנסויות אישיות חיוביות עם יהודים (אין להם חברים יהודים, לא קיבלו מהם עזרה או לא בילו עמם זמן). לגיל, להשכלה ולמגדר אין השפעה. כדי למנוע חזרות, מכאן והלאה לא נציין את ההבדלים הפנימיים הללו בכל סוגיה וסוגיה. בפרק 8 ("מנבאים") נדווח על כושר הניבוי של הגורמים הללו את הציון על סולם הדר-קיום, הנמצא במתאם גבוה עם עמדה בנוגע לשאלות על יחסי ערבים-יהודים.

25 גם בקרב היהודים ההבדלים הפנימיים עקביים למדי. יהודים בעלי עמדות לא סובלניות כלפי ערבים הם תומכי ימין וימין מתון, חרדים ודתיים, חסרי השכלה אקדמית מלאה,

לוח 2.8 הרגשת ריחוק מהיהודים/מהערבים ומהמדינה; ערבים ויהודים; 2003, 2010, 2013 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
65.9	62.2	69.5	42.7	50.8	50.0	מרגישים רחוקים מהיהודים/מהאזרחים הערבים בישראל (ע' 24, י' 28)
*	*	*	43.7	55.5	54.3	בתור אזרחים ישראלים מרגישים זרים ודחויים בישראל (ע' 25)
*	*	*	48.9	43.4	65.7	כאשר ישראל זוכה באיזה הישג גדול בתחומים כמו ספורט, מדע וכלכלה, מרגישים גאווה במדינה (ע' 13)

* השאלה לא הוצגה

הניכור מתבטא גם באי-שביעות רצון מהמדינה, הגדול יותר בקרב הערבים מבקרב היהודים. היהודים שבעי רצון בהחלט ממדינתם, שכן 85.5% מהם היו מעדיפים לחיות בה מבכל מדינה אחרת (לוח 2.9). האי-סיפוק שהערבים מרגישים הוא דו-ערכי. מצד אחד כמחצית מהם (47.8%) מביעים אי-שביעות רצון מחייהם כאזרחים במדינה, ומן הצד האחר רובם מרגישים שישראל היא מקום טוב לחיות בו (70.7%) ומעדיפים לחיות בה מבכל ארץ אחרת (63.5%). מספרים אלה מאלפים, שכן הם מצביעים על שביעות רצון רבה של הערבים על אף ההדרה והאפליה שהם סובלים מהן וחרף אי-הזדהותם עם ישראל כמדינה יהודית-ציונית. נראה שסיפוק זה מקורו בזיקה חזקה חזקה לאדמת ישראל-פלסטין כמולדת, כחבילת הטבות שהערבים מקבלים בישראל כמדינת רווחה מודרנית,

בני 18-24, מרואיינים בשפה הרוסית, מי ששייכותם החשובה ביותר היא הדת היהודית או העם היהודי, מי שהיו להם התנסויות אישיות שליליות עם אזרחים ערבים (סבלו מאימים, מהשפלות או ממכות מאזרחים ערבים), מי שלא היו להם התנסויות אישיות חיוביות עם אזרחים ערבים (אינן להם חברים ערבים, לא קיבלו מהם עזרה או לא בילו עמם זמן). למען הקיצור לא נציין אותם מכאן והלאה. כושר ההבחנה והניבוי שלהם דיווח בפרק 8 ("מנבאים") באמצעות ניבוי הציון על סולם הדו-קיום.

דמוקרטית ויציבה ובהשוואת מצבם למצבם העגום של הפלסטינים בעזה, בגדה ובפזורה וכן למצבם הרע של הערבים במדינות השכנות.

לוח 2.9 אי־שביעות רצון מהמדינה; ערבים ויהודים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
*	*	21.1	47.8	56.5	34.8	אינם שבעי רצון מחייהם כאזרחים ישראלים (ע' 153)
*	****87.8	***85.9	70.7	58.5	***74.5	מסכימים שישאל הוא מקום טוב לחיות בו (ע' 11)
85.5	90.2	***85.0	63.5	54.7	***70.9	מעדיפים לחיות במדינת ישראל מבכל מדינה אחרת בעולם (ע' 12, י' 6)
*	*	*	*	46.8	**62.0	מסכימים שישאל היא ביתם/ מולדתם

**** ב־2008

*** ב־2007

** ב־2006

* השאלה לא הוצגה

הניכור משתקף גם בשלילת מגעים עם הצד האחר, הגדולה יותר אצל היהודים. 45.7% מהיהודים, לעומת 29.7% מהערבים, אינם מוכנים שיהיה להם שכן מהצד שכנגד. יתרה מזו, 38.2% מהיהודים אינם מקבלים ערבי כממונה עליהם בעבודה, ו־58.0% הודו שהם נמנעים מלהיכנס ליישובים ערביים (לוח 2.10). ממצאים אלה חמורים ביותר. סירוב לקבל ערבי כממונה בעבודה מנוגד לנומרות בסיסיות של שוויון, כבוד האדם וזכויות הפרט באתוסים של דמוקרטיה, ליברליזם ושוק חופשי, ואין לו מאומה עם מדינה יהודית־ציונית. אי־כניסתם של כשלוש חמישיות מהיהודים ליישובים הערביים בתחום הקו הירוק בשל תחושת זרות ופחד מסבה נזק רב ביותר לדר־קיום הערבי־יהודי. שיעור הנמנעים היה גבוה עוד יותר בשלוש השנים שאחרי מהומות אוקטובר 2000 (73.1% ב־2003 לעומת 58.0% ב־2012), ואז הוא כלל גם יסוד של החרמה.

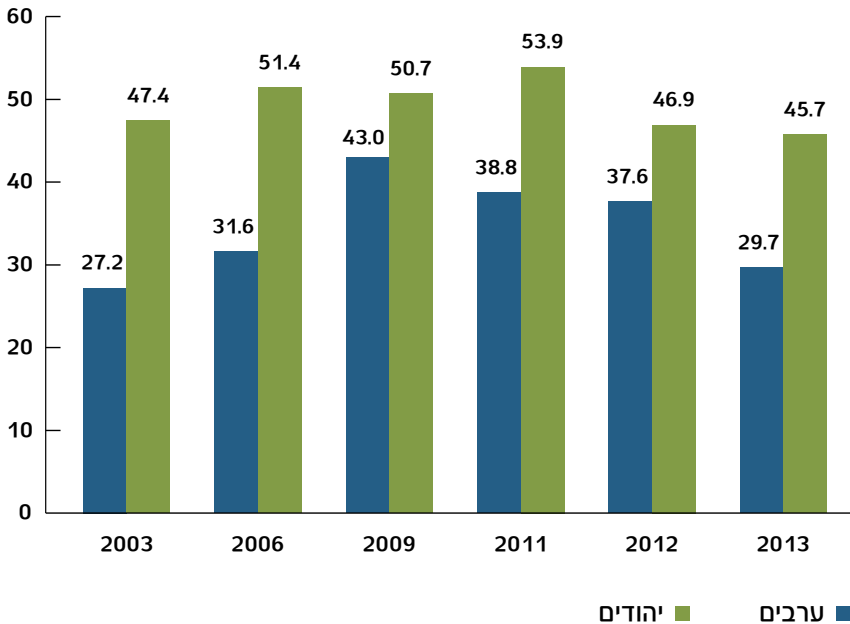
לוח 2.10 דחיית הצד האחר; ערבים ויהודים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
37.1	*	31.3	20.7	27.8	15.7	לא מוכנים שיהיה להם חבר יהודי/ערבי (ע' 14, 8')
45.7	46.9	47.4	29.7	37.6	27.2	לא מוכנים שיהיה להם שכן יהודי/ערבי (ע' 15, 9')
38.2	38.0	40.3	*	*	*	לא מוכנים שהממונה עליהם בעבודה יהיה ערבי (י' 10)
58.0	57.6	73.1	*	*	*	נמנעים מלהיכנס ליישובים ערביים (י' 29)

* השאלה לא הוצגה

כמו באשר לסוגיות הקודמות, גם בסוגיית הניכור אנו מוצאים אצל הערבים החרפה עד 2012 והתמתנות ב-2013, בהשוואה ליציבות או להתמתנות אצל היהודים לאורך זמן. שיעור הערבים שאינם מוכנים שיהיה להם שכן יהודי עלה מ-27.2% ב-2003 ל-37.6% ב-2012, אך ירד ל-29.7% ב-2013; ואילו שיעור היהודים שאינם מוכנים שיהיה להם שכן ערבי נשאר ללא שינוי – 47.4%, 46.9% ו-45.7% בהתאמה (לוח 2.10, תרשים 2.4). שיעור הערבים שאינם שבעי רצון מחייהם כאזרחי המדינה עלה מ-34.8% ל-56.5%, אך ירד ל-47.8% בהתאמה (לוח 2.9). כמו כן שיעור הערבים המעדיפים את ישראל על פני כל מדינה אחרת צנח מ-74.5% ב-2007 ל-54.7% ב-2012 וחזר ועלה ל-63.5% ב-2013 (לוח 2.8). לעומת זאת שיעור היהודים המסרבים שערבי יהיה ממונה עליהם בעבודה התייצב על 40.3%, 38.0% ו-38.2% בהתאמה (לוח 2.10).

תרשים 2.4 לא מוכנים שיהיה להם שכן יהודי/ערבי; ערבים ויהודים;
(באחוזים) 2013-2003

אי-אמון

בחברות שסועות לעומק ישנו אי-אמון בסיסי בין קבוצת המיעוט ובין קבוצת הרוב וכן בין קבוצת המיעוט למדינה, שבשליטתה של קבוצת הרוב. לקבוצת המיעוט אין אמון בכוונות ובפעולות של קבוצת הרוב ושל מוסדות המדינה, והיא חוששת מפגיעותיהם; ואילו קבוצת הרוב והמדינה מטילות ספק בנאמנותו של המיעוט למדינה ובנכונותו לשמור על החוק ועל הסדר הציבורי.

במישור האישי ב-2013 הסכימו 55.3% מהערבים שאי-אפשר לתת אמון ברוב היהודים, ו-45.8% מהיהודים הסכימו שאי-אפשר לתת אמון ברוב הערבים (לוח 2.11).

האי-אמון בין המיעוט לרוב בישראל, כמו בכל חברה שסועה לעומק, הוא מבני. בישראל הוא ניזון מאופייה היהודי-ציוני של המדינה ומהסכסוך עם

הפלסטינים – שני נושאים מכריעים השנויים במחלוקת עמוקה בין ערבים ליהודים ויוצרים חשדנות הדדית. מנקודת מבטה המדינה פוטרת את הערבים מגיוס לצבא ומפעילה עליהם פיקוח כדי למנוע פגיעה בביטחון הלאומי ובסדר הציבורי, אך בכך היא ממסדת אי-אמון בסיסי בין שני הצדדים.

לוח 2.11 אי-אמון אישי; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
45.8	48.3	52.1	55.3	62.4	55.6	אי-אפשר לתת אמון ברוב היהודים/ האזרחים הערבים (ע' 38, ' 24)

שיעורי האי-אמון של הערבים והיהודים במוסדות ציבוריים וממלכתיים דומים. שני הצדדים נותנים אמון רב יותר במוסדות ציבור מקצועיים כגון שירותי הבריאות ובתי המשפט ממוסדות פוליטיים כגון הכנסת והממשלה. האי-אמון של הערבים במוסדות הבריאות עמד על 18.7%, לעומת 66.3% בכנסת; והאי-אמון של היהודים היה 18.1% ו-51.8% בהתאמה (לוח 2.12).²⁶

מהנתונים עולה עוד שהאי-אמון של הערבים בממשלה (73.1%) גדול מהאי-אמון של היהודים (51.8%), שכן בעת עריכת המחקר בסתיו 2013 ממשלת הימין-מרכז ייצגה את היהודים יותר מאשר את הערבים. האי-אמון של הערבים היה דומה לאי-אמון של היהודים מן השמאל (78.9%).

במרדי 2008 ו-2012 נבדק האמון גם במוסדות אחרים. גם כשמדובר במוסדות אלה, שיעור הערבים שאינם נותנים בהם אמון גדול משיעור היהודים; וכשמדובר במוסדות להשכלה גבוהה, במשטרה ובשלטון המקומי הפער מגיע לכמעט פי שניים (לוח 2.13). הן אצל הערבים והן אצל היהודים האי-אמון

26 האי-אמון של הערבים במוסדות הרפואה נמוך משום שהם מקבלים שירותי רפואה סבירים וייצוגם במקצועות הרפואיים והפרה-רפואיים, בכלל זה רפואה וסיעוד, טוב מבתחומים אחרים. בעניין זה ובשאלת האפליה שמקורה בגיל המינימום שנקבע לקבלה ללימודים במקצועות אלו במוסדות להשכלה גבוהה, ראו דפנה בירנבוים-כרמלי, "לא בבית ספרנו", מטעם 23 (אוגוסט 2010), עמ' 39-47.

במוסדות שלטון כמו משטרה (64.7% מהערבים ו-36.0% מהיהודים ב-2012) גדול יותר מהאי-אמון במוסדות מקצועיים כמו המוסדות להשכלה גבוהה (25.8% ו-12.1%, בהתאמה). הרוב של 63.2% מהערבים (לעומת 29.8% מהיהודים) שאין להם אמון בשלטון המקומי ראוי לציון מיוחד. במקרה זה האי-אמון של הערבים הוא במנהיגיהם שלהם, ולא במוסדות שבשליטה יהודית. הסיבות לכך הן דלות המשאבים של השלטון המקומי הערבי, העובדה שהוא אינו מספק שירותים בסטנדרטים מספקים וסובל משחיתות ומנפוטיזם חמולתי.

לוח 2.12 אי-אמון במוסדות; ערבים ויהודים; 2013, 2011, 2003 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2011	2003	2013	2011	2003	
18.1	12.0	15.6	18.7	15.0	6.7	אין להם אמון במוסדות הבריאות (ע' 73, 45)
35.9	35.3	29.9	38.7	41.6	27.5	אין להם אמון בבתי המשפט (ע' 74, 46)
51.8	64.4	64.2	66.3	64.6	58.3	אין להם אמון בכנסת (ע' 75, 47)
51.8	50.4	57.2	73.1	70.4	71.5	אין להם אמון בממשלה (ע' 76, 48)

מגמת השינוי באי-אמון אצל הערבים מורכבת. האי-אמון שלהם ביהודים בשנים 2003-2013 נשאר יציב – מ-55.6% ב-2003 ל-55.3% ב-2013, וכך היה במשך העשור כולו חוץ מב-2012 (62.4%) (לוח 2.11, תרשים 2.5). לעומת זאת האי-אמון שלהם ברוב המוסדות עלה: בשירותי הבריאות (מ-6.7% ל-18.7%), בבתי המשפט (מ-27.5% ל-38.7%), בכנסת (מ-58.3% ל-66.3%), בשלטון המקומי (מ-57.4% ל-63.2%), במוסד לביטוח לאומי (מ-42.5% ל-46.1%) ובמשטרה (מ-59.2% ל-64.7%) (לוחות 2.12, 2.13).

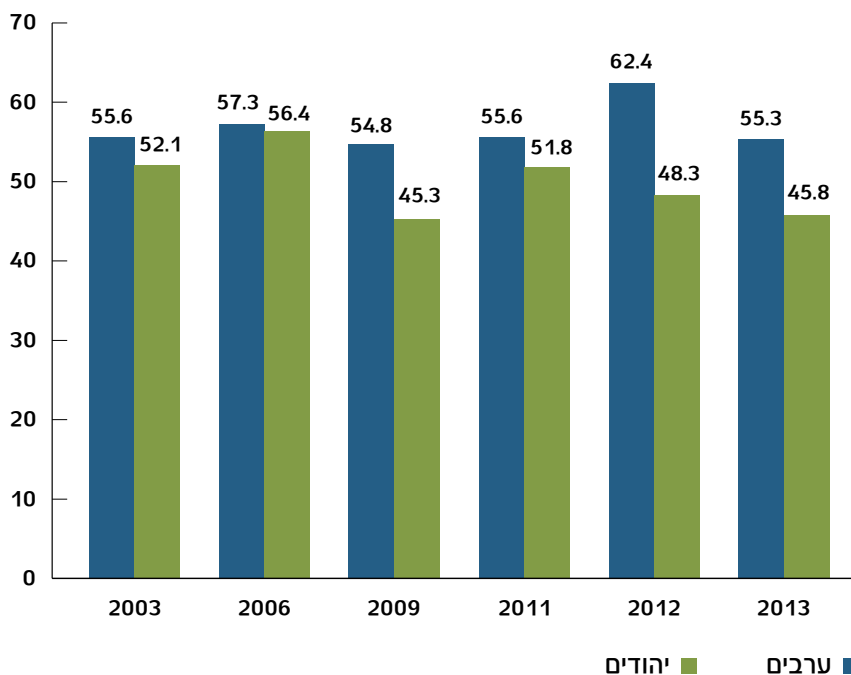
גם אצל היהודים מגמת השינוי מורכבת. לכמחצית מהם לא היה אמון בערבים בשנים 2003-2013. אך בכל הנוגע לאי-אמון במוסדות שלטון נמצאו אצלם תמורות: כך ניכרה עלייה באי-אמון בבתי המשפט (מ-29.9% ל-35.9%) ובמוסד לביטוח לאומי (מ-37.4% ל-41.1%), לעומת ירידה באי-אמון במשטרה

מ-49.8% ל-36.0%), במוסדות להשכלה גבוהה (מ-17.9% ל-12.1%), בכנסת (מ-64.2% ל-51.8%) ובממשלה (מ-57.2% ל-51.8%) (לוחות 2.12, 2.13).

לוח 2.13 אי-אמון במוסדות; ערבים ויהודים; 2008, 2012 (באחוזים)

יהודים		ערבים		
2012	2008	2012	2008	
29.8	41.9	63.2	57.4	אין להם אמון בשלטון המקומי
41.1	37.4	46.1	42.5	אין להם אמון במוסד לביטוח לאומי
12.1	17.9	25.8	33.9	אין להם אמון במוסדות להשכלה גבוהה
36.0	49.8	64.7	59.2	אין להם אמון במשטרה

תרשים 2.5 מאמינים שאי-אפשר לתת אמון כרוב היהודים/האזרחים הערבים; ערבים ויהודים; 2003-2013 (באחוזים)

קיפוח, איומים, זיכרון קיבוצי

קיפוח

הערבים בישראל הם מיעוט המופלה לרעה בהקצאת משאבים, בייצוג בשלטון, בשירותים העירוניים, בשוק העבודה, ביחס מצד הרוב היהודי ובתחומים רבים אחרים. לפי דוח העוני של המוסד לביטוח לאומי, שיעור המשפחות העניות בישראל עלה מ-18.0% ב-1999 ל-19.4% ב-2012, ואילו שיעור המשפחות הערביות העניות עלה במידה רבה יותר – מ-42.3% ל-54.3%, בהתאמה.²⁷ תחולת העוני בקרב הערבים גדולה פי שלושה וחצי מזו שבאוכלוסייה היהודית, והיא גם החמירה במרוצת השנים. שיעור האבטלה ביישובים הערביים גדול פי כמה מהממוצע הארצי, העומד על 6%. לפי דוח שירות התעסוקה מינואר 2014, שיעור דורשי העבודה ב-44 היישובים הערביים שאוכלוסייתם מונה יותר מ-2,000 נפש נע בין 16.3% ל-55.0%.²⁸ לפי הסיווג הרשמי של היישובים בישראל לאשכולות חברתיים-כלכליים (עשירונים של רמת פיתוח אנושי) – סיווג שהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה עורכת בכל כמה שנים – רוב היישובים הערביים נמנים עם האשכולות הנמוכים.²⁹ 69 המועצות המקומיות הערביות התחלקו ל-28 באשכולות הנמוכים ביותר – 1-2, 38 באשכולות 3-4 ו-3 באשכולות 5-6.³⁰ רק

- 27 מירי אנדבלד, אורן הלר, נתנאלה ברקלי ודניאל גוטליב, ממדי העוני והפערים החברתיים: דוח שנתי 2012, המוסד לביטוח לאומי, דצמבר 2013, לוחות 5 ו-8.
- 28 שירות התעסוקה הישראלי, דוחות סטטיסטיים: נתונים נבחרים ביישובים שהאוכלוסייה בהם גדולה מ-2,000, ינואר 2014.
- 29 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, אפיון יחידות גיאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה בשנת 2008, אפריל 2013.
- 30 רמסיס גרא (עורך), ספר החברה הערבית בישראל 6, ירושלים: מכון ון ליר בירושלים, 2013, לוח ה1 (מקוון).

28.7% ממסיימי בתי ספר תיכוניים בשנת 2002-2003 הגרים ביישובים ערביים השייכים לאשכולות 1-2 המשכו ללימודים גבוהים בתוך 8 שנים, ו-45.7% מן הגרים ביישובים השייכים לאשכולות 3-4.³¹ ממחקר שנערך ב-2009 עולה כי:

17% מהנשאלים הערבים שמקומות העבודה שלהם ממוקמים במגזר היהודי דיווחו על אפליה מגזרית, 10% מהערבים ביישובים המעורבים דיווחו על אפליה מגזרית, ו-9% מהמועסקים ביישובים הערבים. ממצאים אלה אימתו את הציפיות שהיקף תחושות האפליה בעבודה של ערבים המועסקים במגזר היהודי גבוה במידה ניכרת מהיקף תחושות האפליה בעבודה של ערבים המועסקים במגזר הערבי.³²

ואולם המציאות מורכבת יותר מהתמונה שהמדדים הרשמיים הללו, ונתונים אחרים המעידים על פער חברתי-כלכלי גדול בין האוכלוסייה הערבית לאוכלוסייה היהודית, מציינים. כדי לאזן את התמונה נציין שבמגזר הערבי יש ניידות חברתית מרשימה, המתבטאת בעלייה במרוצת השנים ברמת ההשכלה, בייחוד בהשכלה הגבוהה. ערבים רבים לומדים בחוץ לארץ, ונוצר מעמד בינוני רחב הכולל לא רק אקדמאים, אלא גם בעלי מקצועות חופשיים ועוסקים זעירים.³³ תכניות ציבוריות וממשלתיות פועלות לשילוב אקדמאים ערבים בכלכלה היהודית בהתאם לכישוריהם במטרה להגדיל את שיתוף הפעולה הכלכלי ערבי-יהודי, להעלות את שיעורי הלמידה של ערבים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל ולהקטין את אפליית הערבים בשוק העבודה. התפיסה שביסוד המאמצים הללו היא שקידום כלכלי של הציבור הערבי (גידול בהשתתפות בשוק העבודה, העלאת רמת ההשכלה, ניצול יעיל של המשאב האנושי הערבי) יעלה את התפוקה המקומית הגולמית של המדינה ויקנה שקט ויציבות ביחסי ערבים-יהודים.³⁴

- 31 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2013, מס' 64, לוח 8.48.
- 32 שוקי הנדלס, תחושת אפליה של מחפשי עבודה ועובדים ומה חושב הציבור על כך, משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה, מינהל מחקר וכלכלה, פברואר 2010, עמ' 4.
- 33 במכון ון ליר בירושלים פעלה בשנים 2011-2014 קבוצת מחקר בראשותו של עזיז חידר שעסקה בנושא "צמיחתו וגיבושו של המעמד הבינוני הערבי בישראל".
- 34 ערן ישיב וניצה קסיר, שוק העבודה של ערביי ישראל: סקירת מאפיינים וחלופות למדיניות, תל אביב: החוג למדיניות ציבורית, אוניברסיטת תל אביב, 2013.

ממחקר המדד עולה שכחמישית מהאוכלוסייה הערבית מורכבת ממשפחות של עקורים (פליטים פנימיים); כשתי חמישיות מהמשפחות הערביות סבלו מהפקעת אדמות (שהן כשלוש חמישיות מהמשפחות שבבעלותן היו אדמות); ולחמישית בערך יש קרוב מהמשפחה המורחבת שנעשה פליט במלחמת 1948 (לוח 3.1). אלה הן התנסויות משפחתיות שליליות, שעל פי המחקר משפיעות השפעה שלילית על עמדות הערבים כלפי היהודים והמדינה.

ואולם גם היהודים מרגישים פגועים מהעם הפלסטיני ומהאומה הערבית, שהאזרחים הערבים הם חלק אינטגרלי מהם. 29.8% מקרב היהודים ב-2012 דיווחו שהם אישית או אדם קרוב אליהם נפגעו במלחמה או בפעולות טרור בעשר השנים האחרונות. מדובר בחוויה מכוננת, אך ממחקר המדד מתברר שהשפעתה על עמדות היהודים כלפי האזרחים הערבים אינה ברורה.

לוח 3.1 התנסויות שליליות של המשפחה; ערבים ויהודים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

יהודים	ערבים			
	2013	2012	2003	
	37.6	44.6	45.9	הופקעו אדמות ממשפחתם (ע' 182)
	22.0	18.8	20.3	ממשפחת עקורים (ע' 183)
	*	22.1	*	בני משפחתם נעשו פליטים במלחמת 1948
29.8				הם או אדם קרוב אליהם נפגעו באופן אישי במלחמה או בפעולות טרור בעשר השנים האחרונות

* השאלה לא הוצגה

אך באיזו מידה האזרח הערבי כפרט חש ביחס רע מצד היהודים והמדינה? 22.7% מהערבים דיווחו שנפגעו אישית פעם אחת או יותר מאיומים, מהשפלות או ממכות מצד יהודים, ו-52.9% דיווחו שנתקלו אישית פעם אחת או יותר באפליה מצד יהודים או מוסדות המדינה (לוח 3.2).

לוח 3.2 התנסויות אישיות שליליות; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
18.7	18.8	14.9	22.7	26.4	19.4	נפגעו אישית פעם אחת או יותר מאימים, מהשפלות או ממכות מצד יהודים/אזרחים ערבים (ע' 168, י' 107)
			52.9	52.5	44.9	נתקלו באופן אישי פעם אחת או יותר באפליה מצד יהודים או מוסדות מדינה (ע' 169)
			10.3	8.5	3.7	בשלוש השנים האחרונות הוטרו על ידי השלטונות בשל השתתפות בפעולות מחאה (ע' 170)
			9.1	6.1	3.5	בשלוש השנים האחרונות נפגעה פרנסתם בשל השתתפות בפעולות מחאה (ע' 171)

מקרב כלל הערבים 10.3% דיווחו גם על הטרדה על ידי השלטונות ו-9.1% על פגיעה בפרנסה בשל השתתפות בפעולות מחאה (14.0% סבלו מהטרדה או מפגיעה בפרנסה). שיעור המרגישים שהשלטונות הטרידו אותם בשל השתתפות בפעולות מחאה גבוה יותר בקרב ערבים שהשתתפו במחאות האלה: השלטונות הטרידו 12.8% מהערבים שהשתתפו בעצרות יום האדמה, 13.6% מהמשתתפים בהפגנות ובתהלוכות חוקיות, 15.1% מהמשתתפים ביום הזיכרון לנכבה, ו-28.6% מהמשתתפים בהפגנות ובתהלוכות לא חוקיות. שיעורים משתנים אלה מעידים על הבחנה בפיקוח של השלטונות בין פעילים ערבים לפי עצימות מחאתם וכן על מודעות של הערבים אליה.

לעומת 22.7% מהערבים שנפגעו מיהודים, 18.7% מהיהודים מדווחים שנפגעו אישית מאימים, מהשפלות או ממכות מצד אזרחים ערבים (לוח 3.2). על שיעורי פגיעה גבוהים קצת יותר מדווחים יהודים שאינם משלימים עם קיומו של מיעוט ערבי במדינת ישראל (29.9%), שאין להם אמון בערבים (25.5%), שאינם מוכנים שיהיה להם שכן ערבי (25.9%), חרדים (34.7%) ודתיים (31.4%), אנשי ימין (23.7%), וביחוד, כצפוי, גברים (24.3%) וצעירים בני 18-21 (27.1%), בני 22-24 (37.1%) ובני 25-30 (47.3%), שכן אלה מזדמנים יותר עם צעירים

ערבים במרכזי בילוי (כמו מועדונים וחופי רחצה). היות שעל כל ערבי בוגר יש 5 יהודים בוגרים, המספר המוחלט של יהודים שנפגעים מאזרחים ערבים גדול פי כמה ממספר הערבים שנפגעו מיהודים. שיעורים אלה מלמדים על אופיו הלא כנוע והלוחמני של המיעוט הערבי בישראל. אף שהיהודים הם רוב שליט חזק, הם נפגעים מערבים ומרגישים אי-נוחות ואי-ביטחון במפגשים מסוימים עמם. תחושה זו גם יכולה להסביר מדוע 58.0% מהם דיווחו שנמנעו מלהיכנס ליישובים ערביים בתחום הקו הירוק.

את ההתנסויות האישיות השליליות הללו של ערבים ויהודים מאזנות במידה רבה התנסויות אישיות חיוביות. 62.2% מהערבים ו-12.3% מהיהודים קיבלו עזרה אלה מאלה, ו-79.3% ו-26.6% (בהתאמה) בילו זמן אלה עם אלה (לוח 3.3). מדובר בשיעורים גבוהים ביותר של מגעים בין-קבוצתיים בחברה שסועה לעומק כמו ישראל, והם מעידים על קיומם של יחסי גומלין טובים למדי ועל סולידריות לא מבוטלת למרות הניכור ההדדי והמחלוקות הקשות.

לוח 3.3 התנסויות אישיות חיוביות; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2008 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2008	2013	2012	2008	
12.3	20.1	16.4	62.2	48.5	46.2	קיבלו עזרה מיהודים/מערבים (ע' 166, י' 104)
26.6	29.7	22.2	79.3	68.7	44.2	בילו זמן עם יהודים/ערבים (ע' 167, י' 105)

עוד סוגיה שיכולה לאזן את תחושת הקיפוח היא חשבון העלות-תועלת של חיי המיעוט הערבי בישראל. בצד הפגיעות בהם ישראל גם מעניקה לערבים חבילה של הטבות: נגישות לסגנונות חיים מודרניים, דמוקרטיה, שירותי רווחה, ניעות חברתית, שלטון חוק ויציבות. כצפוי, ארבע חמישיות (80.8%) מהיהודים מעריכים שמאז הקמתה עשתה המדינה לאזרחים הערבים דברים טובים יותר מדברים רעים (לוח 3.4). בכך מודים רק שתי חמישיות (41.9%) מהערבים. על שאלה בנוסח אחר שהוצגה ב-2010 סירבו לענות יותר ממחצית (51.1%) מהערבים. יש להניח שרוב הלא משיבים התקשו לערוך מאזן בין הטוב ובין הרע של החיים בישראל או לא רצו להודות שהמאזן חיובי.

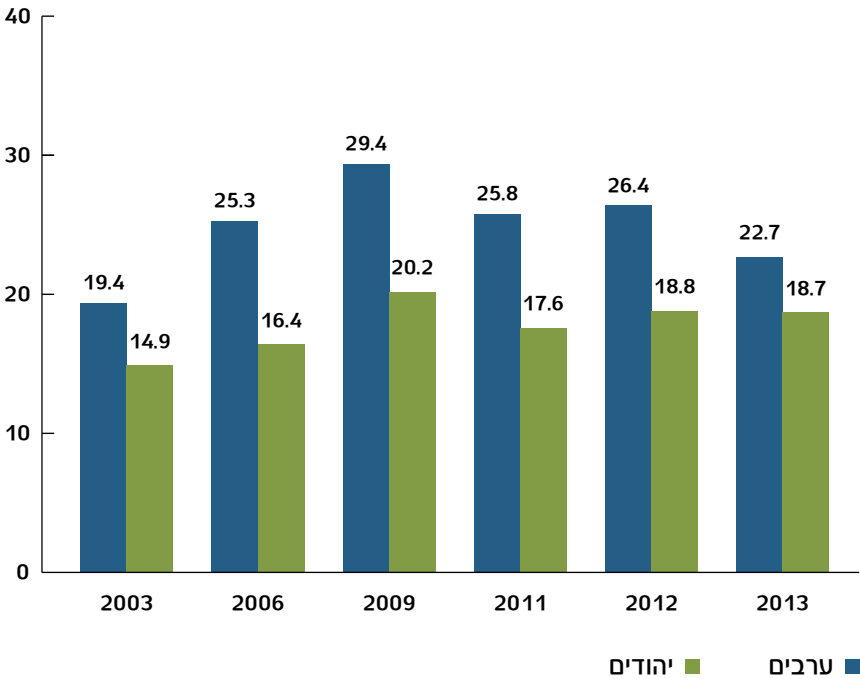
לוח 3.4 דברים טובים/רעים שעשתה המדינה לערבים בישראל; ערבים ויהודים; 2010-2013 (באחוזים)

יהודים			ערבים				
2012	2011	2010	2013	2012	2011	2010	
*	*			*	*		מאז קום המדינה עשו המדינה והיהודים לערבים בישראל:
		45.4				4.8	בעיקר דברים טובים
		8.6				22.8	בעיקר דברים רעים
		38.3				21.4	דברים טובים ודברים רעים במידה שווה
		7.6				51.1	אין תשובה
80.8	78.5	*	41.9	42.2	38.5	*	מאז הקמתה עשתה ישראל לאזרחים הערבים דברים טובים יותר מדברים רעים (ע' 49)

* השאלה לא הוצגה

הערבים והיהודים מדווחים על שינויים מורכבים במשך השנים במגע השלילי והחיובי עם הצד האחר. שיעור המדווחים על היפגעות אישית מאימים, מהשפלות או ממכות מאנשים מהצד האחר עלה בקרב הערבים מ-19.4% ב-2003 ל-29.4% ב-2009 ומאז ירד ל-22.7% ב-2013; בקרב היהודים הדיווחים על פגיעות כאלה עלו מ-14.9% ב-2003 ל-20.2% ב-2009 ול-18.7% ב-2013 (לוח 3.2, תרשים 3.1). שיעור הערבים שהשלטונות הטרידו אותם בשל פעולות מחאה עלה מ-3.7% ב-2003 ל-8.5% ב-2012 ול-10.3% ב-2013, ושיעור מי שנתקלו באפליה מצד יהודים או מוסדות המדינה עלה מ-44.9% ל-52.5% ול-52.9%, בהתאמה (לוח 3.2). אך גם האיזון עם התנסויות אישיות חיוביות גדל. באותו פרק זמן עלה באופן מרשים שיעור הערבים שבילו זמן עם יהודים מ-44.2% ל-68.7% ול-79.3%, וגם שיעור היהודים שבילו זמן עם ערבים עלה מ-22.2% ל-29.7% ול-26.6% (לוח 3.3).

תרשים 3.1 נפגעו אישית מאיומים, מהשפלות או ממכות מהצד האחר; ערבים ויהודים; 2003-2013 (באחוזים)

איומים

מאפייני עיקרי של חברות שסועות לעומק הוא תחושת איום קשה של הקבוצות משני צדי קו השסע. ואכן הערבים והיהודים מרגישים מאוימים באופן חמור, והזיכרון הקיבוצי של הנכבה על משמעותה הכפולה – הכישלון המחפיר של ההתקפה הערבית לחיסול הישות היהודית והאסון הכבד שפקד את הפלסטינים בעקבות התבוסה – והמשך הסכסוך האלים בין ישראל לעולם הערבי מזינים את האיומים ההרדיים.

רוב הערבים חוששים מפגיעה בהם כקולקטיב. החששות כוללים פגיעה חמורה בזכויות היסוד שלהם (70.7%), אלימות מצד המדינה (67.0%), אלימות

מצד הימין הרדיקלי (80.0% ב־2011), הפקעת אדמות המונית (78.2%), טרנסספר (58.4%) וסיפוח אחדים מיישובי "המשולש" לפלסטין לכשתקום (53.6%) (לוח 3.5). אימים אלו אמנם מעוגנים בזיכרון הקיבוצי, בניסיון העבר ובדיבורים מפי אנשי ציבור, אך ככלל סיכוייהם להתגשם מועטים. גם האיום שהשמיע שר החוץ אביגדור ליברמן לספח אחדים מיישובי "המשולש" למדינה פלסטינית עתידית לא נראה בר ביצוע, משום שהוא מחייב עמידה בשני תנאים שהיתכנותם קלושה: הסכמה של המדינה הפלסטינית לסיפוח "המשולש" אליה, והסכמה של תושבי "המשולש" לוותר על אזרחותם הישראלית.³⁵

לוח 3.5 אימים קולקטיביים; ערבים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

ערבים			
2013	2012	2003	
70.7	77.8	71.1	חוששים מפגיעה חמורה בזכויות האזרחים הערבים (ע' 42)
78.2	79.5	79.2	חוששים מהפקעות רבות מאוד של אדמות הערבים (ע' 43)
53.6	66.5	50.6	חוששים מסיפוח "המשולש" למדינת פלסטין (ע' 45)
58.4	68.0	55.4	חוששים מטרנסספר (ע' 46)
67.0	75.9	71.1	חוששים מאלימות של המדינה נגד ערבים (ע' 44)
*	**80.0	*	חוששים מאלימות של הימין היהודי הקיצוני נגד ערבים

* השאלה לא הוצגה ** ב־2011

35 בעניין זה הגיש אהוד קינן, היועץ המשפטי של משרד החוץ, חוות דעת: "חילופי שטחים: העברת ריבונות על שטחים מאוכלסים במסגרת הסכם הקבע עם הפלסטינים – היבטים משפטיים". ראו ברק רביר, "משרד החוץ גיבש חוות דעת המכשירה חילופי אוכלוסין", הארץ, 25.3.2014. המשפטן אייל גרוס גורס שהסדר כזה פסול מטעמים של זכויות אדם אם הוא יכפה על התושבים. אייל גרוס, "פרשנות: תוכנית השטחים של ליברמן: להיפטר מהאוכלוסייה בשם הדמוגרפיה", הארץ, 25.3.2014. ועיתון הארץ גינה את ההצעה כצעד של טיהור אתני: "לא רוצים ערבים", מאמר מערכת, הארץ, 26.3.2014.

ברמה האישית, לעומת זאת, מיעוט לא מבוטל של ערבים חושש מהטרדת השלטונות (24.9%) ומפגיעה בפרנסתו (26.4%) אם ישתתף בפעולות מחאה (לוח 3.6). זהו חשש סביר שהיתכנותו גוברת ככל שהמחאה שהאזרחים הערבים מעורבים בה נעשית אלימה ובלתי חוקית יותר ויותר.

לוח 3.6 איומים אישיים; ערבים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

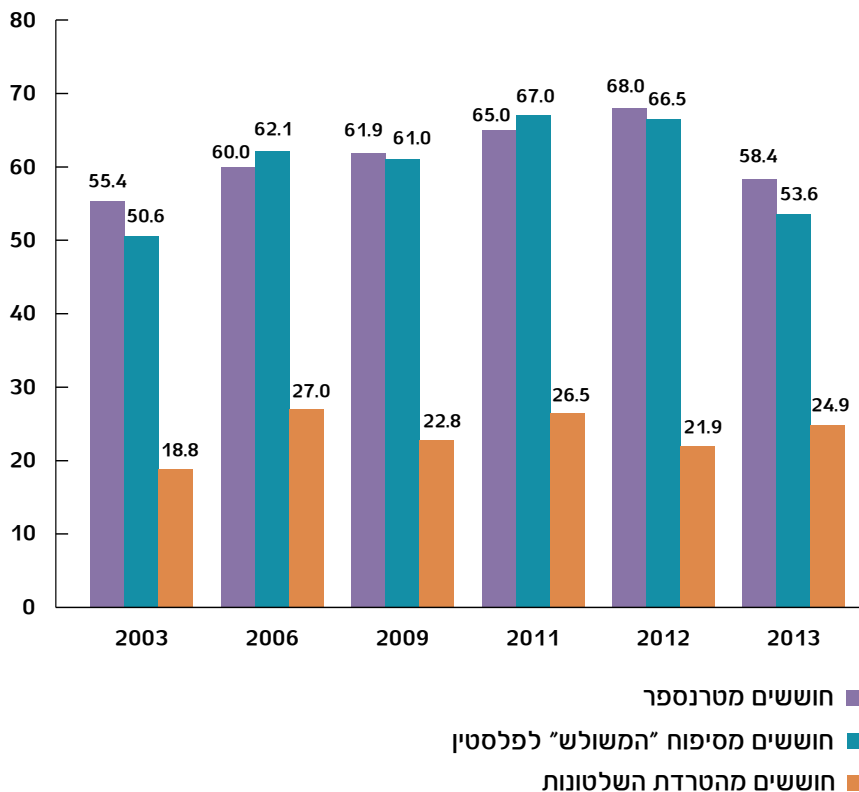
ערבים			
2013	2012	2003	
24.9	21.9	18.8	חוששים שהשלטונות יטרידו אותם בשל השתתפות בפעולות מחאה (ע' 172)
26.4	22.0	20.4	חוששים שפרנסתם תיפגע בשל השתתפות בפעולות מחאה (ע' 173)

כמו בקרב הערבים, גם ליהודים יש חששות קולקטיביים כבדים מפני האזרחים הערבים. רוב היהודים חוששים שהאזרחים הערבים מסכנים את המדינה בשל שיעור הילודה הגבוה שלהם (51.1% ב-2012), מאבקם נגד אופיייה היהודי של המדינה (59.4% ב-2013), האפשרות שיפתחו במרד עממי (60.6% ב-2013) ותמיכתם בפלסטינים, שבעיני היהודים נחשבים אויבים (67.5% ב-2013) (לוח 3.7). כמו האיומים שמרגישים הערבים, גם היתכנותם של איומים אלה, שמזינים אותם דיבורים ומעשים מזדמנים, היא נמוכה. ישראל מדינה חזקה והיהודים הם רוב נחוש, כך שיש בידיהם הכוח לבלום סכנות מעין אלה אם יתפתחו.

תחושות איום קשות אלה המקננות בלבם של ראשי המדינה והציבור היהודי מקטינות את נכונותם לשנות מן היסוד את מעמדו של המיעוט הערבי. הן מחזקות את האידאולוגיה שישראל היא דמוקרטיה מתגוננת בכל הקשור לביטחונה ולצביונה הלאומי, ועל כן מוצדק לנקוט צעדי מנע כבדי משקל שמטרתם לסכל את הסכנות הנשקפות לה.

תחושת האיום של הערבים והיהודים פחתה בשנתיים האחרונות. החשש הקולקטיבי של הערבים מפני טרנספר עלה בהתמדה מ-55.4% ב-2003 ל-68.0% ב-2012, אך ירד ל-58.4% ב-2013 (לוח 3.5, תרשים 3.2).

תרשים 3.2 חוששים מטרנספר, מסיפוח "המשולש" לפלסטין ומהטרדת השלטונות; ערבים; 2003-2013 (באחוזים)

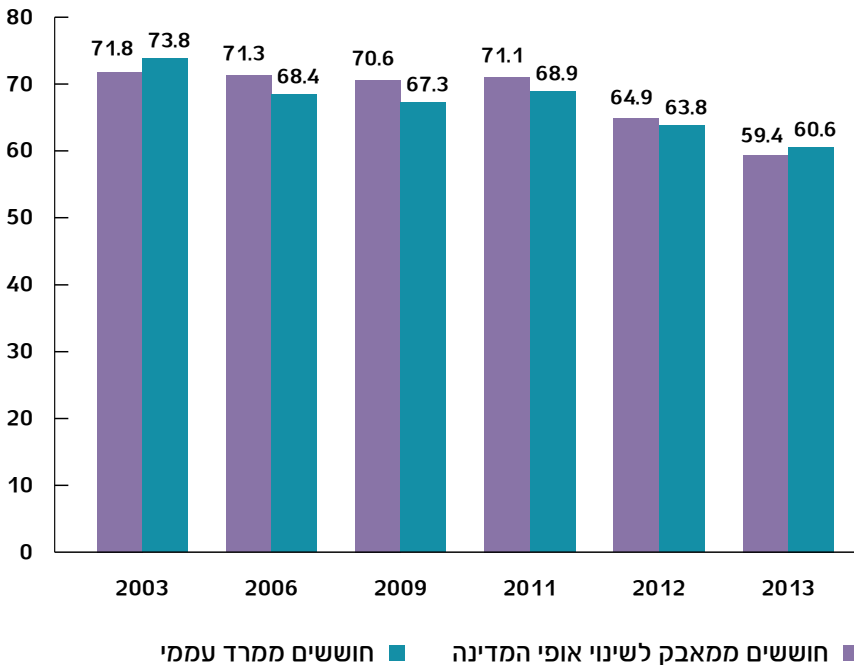

החשש מפני סיפוח "המשולש" למדינה פלסטינית לכשתקום עלה מ-50.6% ב-2003 ל-66.5% ב-2012, אך ירד ל-53.6% ב-2013 (לוח 3.5). החשש האישי מפני הטרדת השלטונות בשל השתתפות בפעולות מחאה עלה מ-18.8% ב-2003 ל-26.5% ב-2011, אך ירד ל-21.9% ב-2012 ול-24.9% ב-2013 (לוח 3.6). אצל היהודים באותן שנים עמד החשש מפני מאבק הערבים נגד אופייה היהודי של המדינה על 71.8% ב-2003, והוא נשאר יציב עד שירד ל-64.9% ב-2012 ול-54.9% ב-2013. החשש מפני מרד עממי של האזרחים הערבים פחת מ-73.8% ל-63.8% ול-60.6% בהתאמה (לוח 3.7, תרשים 3.3).

לוח 3.7 איומים קולקטיביים; יהודים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

יהודים			
2013	2012	2003	
*	51.5	70.1	האזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל הילודה הגבוהה שלהם
59.4	64.9	71.8	האזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל מאבקם לשינוי אופייה היהודי של המדינה (י' 30)
60.6	63.8	73.8	האזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל שהם עלולים לפתוח במרד עממי (י' 32)
67.5	76.0	83.1	האזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל תמיכתם במאבק של העם הפלסטיני (י' 31)

תרשים 3.3 חוששים ממרד עממי וממאבק לשינוי אופייה של המדינה; יהודים; 2003-2013 (באחוזים)

זיכרון קיבוצי

השסע בזיכרון הקיבוצי הוא קרוב לוודאי העניין המפלג ביותר בין ערבים ליהודים. הוא מתבטא, בין השאר, בתפיסה למי שייכת הארץ, במוסריות ההתנהגות המיוחסת לכל צד ובצדקת המלחמות שכל צד מזדהה עמן. בליבת הזיכרון הקיבוצי ניצבים שני אירועים מכוננים: הנכבה הפלסטינית בקרב הערבים והשוואה היהודית בקרב היהודים.

האזרחים הערבים מקבלים את הנרטיב הפלסטיני של הסכסוך הישראלי-ערבי. רוב הערבים רואים בציונות תנועה קולוניאלית גזענית וביהודים מתנחלים זרים שגזלו את הארץ מהערבים (לוח 3.8). יתרה מזו, 47.3% מהערבים רואים ביהודים צלבנים שהשתלטו על הארץ אך בעתיד יסתלקו ממנה, ובעקבות כך תחזור פלסטין לבעליה הערבים.

לוח 3.8 זכויות היסטוריות ולאומיות על הארץ; ערבים; 2007, 2012, 2013
(באחוזים)

ערבים			
2013	2012	2007	
75.5	85.3	*	הציונות היא תנועה קולוניאלית וגזענית (ע' 115)
*	***75.7	77.5	היהודים הם מתנחלים זרים שגזלו את אדמות הארץ מהערבים
47.3	57.0	**62.5	היהודים בישראל הם מתיישבים זרים שאינם משתלבים באזור, סופם לעזוב, והארץ תחזור לפלסטינים (ע' 116)

* השאלה לא הוצגה ** ב'2011 *** ב'2010

היהודים לעומתם מקבלים את הנרטיב הציוני. קרוב לשלוש חמישיות (58.7%) מהיהודים מאמינים שהפלסטינים הם ערבים שהתיישבו בארץ ישראל השייכת לעם היהודי, ושלוש חמישיות (61.1%) אף סבורים שפלסטינים אין זכויות לאומיות על הארץ מאחר שאינם תושביה המקוריים (לוח 3.9). כמו שרוב האזרחים הערבים שוללים את הזכויות הלאומיות של היהודים ורואים בעצמם

את אוכלוסייתה המקורית של הארץ, כך היהודים שוללים את הזכויות הלאומיות של הערבים ורואים בעצמם את אוכלוסייתה המקורית של הארץ.

לוח 3.9 זכויות היסטוריות ולאומיות על הארץ; יהודים; 2013-2011 (באחוזים)

יהודים			
2013	2012	2011	
58.7	64.2	65.5	הפלסטינים הם ערבים שהתיישבו בארץ ישראל השייכת לעם היהודי ('53)
61.1	60.5	61.7	לפלסטינים אין זכויות לאומיות על הארץ כי הם אינם תושביה המקוריים ('54)

הנרטיב של בלעדיות הבעלות על הארץ מוביל כל צד להאשים את הצד האחר באחריות לסכסוך ההיסטורי בין היהודים לפלסטינים. רוב של 64.8% מהערבים מאשימים את היהודים בסכסוך, ורוב של 59.6% מהיהודים מאשימים בכך את הפלסטינים (לוח 3.10). עם זאת רוב עצום מהערבים (83.2% ב-2011) ומהיהודים (74.2% ב-2012) מסכימים שיש ללמד את תולדות הסכסוך מנקודת המבט של שני הצדדים. לא ברור עד כמה גישה זו מראה על פתיחות וסובלנות, משום שכל צד יכול לצאת ידי חובה בהצגה לא נאותה של העמדה האחרת בספרי הלימוד שלו.

לוח 3.10 אשמה בסכסוך בין היהודים לפלסטינים; ערבים ויהודים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
59.6	68.6	64.8	64.8	77.2	61.1	היהודים/הפלסטינים הם האשמים העיקריים בסכסוך הממושך בינם לפלסטינים/ליהודים ('113, '80)

הערבים והיהודים חלוקים ביניהם בנוגע למלחמת 1948. רוב האזרחים הערבים (69.3% ב-2013) מאשימים את היהודים בנכבה (לוח 3.11) ומתמקדים בתוצאותיה ומתעלמים מסיבותיה. מנקודת מבטם הפלסטינים רחו את החלטת החלוקה של האומות המאוחדות מסיבה מוצדקת – התנגדות לגזלת הארץ מהערבים (בין השאר מאחר שב-1880 הם היו 95% מתושבי הארץ, וב-1947 – 67%, אך לפי תכנית החלוקה היו אמורים לקבל רק 45% משטח פלסטיני); והמתקפה הערבית הייתה מוצדקת היות שנועדה להשיב את הגולה לבעליה ולשים קץ לעוול שבעצם הקמתה של מדינת ישראל.³⁶ רוב היהודים (61.6% ב-2008), לעומת זאת, מדגישים יותר את הסיבות לנכבה (דחיית החלטת החלוקה של האומות המאוחדות ופתיחה בהתקפה לחיסול המדינה היהודית שזה עתה קמה) ופחות את תוצאותיה.³⁷ יותר ממחצית (54.5%) מהיהודים אפילו אינם מאמינים שלפלסטינים קרתה נכבה, המתבטאת בהפסד במלחמה עם היהודים, בהפיכתם לפליטים, בהרס יישוביהם ובאי-הקמת מדינה משלהם.

באי-אמונה זו אין לראות בורות (דווקא בעלי השכלה אקדמית מלאה מאמינים פחות בהתרחשות הנכבה) או הכחשת הנכבה, אלא רצון של היהודים להתנער מכל אשמה לה. קבלת האחריות לגרימתה תחזק את הדרישות להכיר בזכות השיבה של הפליטים הערבים לישראל ולשקם את יישוביהם ההרוסים, ובעקבות כך תביא לידי טשטוש אופייה היהודי של המדינה. התנערות זו גדולה ביחוד בקרב יהודים השוללים את הזכויות ההיסטוריות של הערבים על הארץ

36 הגרסה הפלסטינית של הנכבה, גם זו שנכתבת בידי האזרחים הפלסטינים של ישראל, אינה מציינת שהפלסטינים רחו את החלטת החלוקה ופתחו במלחמה כדי להכחיד את המדינה היהודית שעמדה לקום. היא מונה את פעולות הטיהור האתני שעוללו היהודים במלחמה, אך אינה מתייחסת כלל למה שהכוחות הפלסטיניים והערביים עוללו. ראו הונידה ע'אנס, "הנכבה", בתוך: נדים רוחאנא ואריז' סבאע'ח'ורי (עורכים), הפלסטינים בישראל: עיונים בהיסטוריה, בפוליטיקה ובחברה, חיפה: מדה אל-כרמל, 2011, עמ' 16-25.

37 בעניין הפולמוס על הנכבה ראו שלמה אבינרי, "כאב הפלסטינים ואחריותם", הארץ, 11.5.2011; בן דרור ימיני, "מכתב לפליטים", nrg, 17.5.2011; מאמר מערכת, "להכיר בנכבה", הארץ, 29.4.2014; שלמה אבינרי, "הנכבה לפי עיתון הארץ", הארץ, 4.5.2014; משה ארנס, "שקר הנכבה", הארץ, 21.5.2014; עודה בשאראת, "ארנס מדריך הנכבה", הארץ, 26.5.2014; שלמה אבינרי, "על מלחמה ואחריות מוסרית", הארץ, 6.6.2014.

כי אינם תושביה המקוריים (62.6%) ואת זכותם לחיות כמיעוט בעל זכויות מלאות בישראל (68.5%), מי שאין להם אמון באזרחים הערבים (63.9%), דתיים (73.1%) וחרדים (69.8%), בני 18-40 (68.2%), אנשי ימין מתון (69.0%) וימין (71.3%), ומי שמעולם לא קיבלו עזרה מערבים (60.8%).

לוח 3.11 נרטיב הנכבה; ערבים ויהודים; 2003, 2010-2013 (באחוזים)

יהודים					ערבים			
2013	2012	2011	2010	2003	2013	2012	2003	
*	*	*	**61.6	65.0	69.3	82.2	65.3	היהודים/הפלסטינים הם האשמים העיקריים באסון (בנכבה) שקרה לפלסטינים ב־1948 (ע' 114)
				*	*	*	*	אני מאמין שב־1948 קרה אסון (נכבה) לערבים הפלסטינים בכך שהם הפסידו את המלחמה עם היהודים, נהפכו לפליטים, יישוביהם נהרסו והם לא הקימו מדינה משלהם (י' 55):
54.5	52.5	52.6	57.7					לא מסכים, נוטה לא להסכים
37.9	41.1	41.7	36.2					נוטה להסכים, מסכים
7.5	6.4	5.8	6.1					אין תשובה
*	*	*	27.2	*	*	***81.5	*	מוצדק שהאזרחים הערבים יציינו באירועים ציבוריים את יום האסון (הנכבה) שקרה לעמם ב־1948

* השאלה לא הוצגה ** ב־2008 *** ב־2011

המחלוקת בעניין הנכבה מתבטאת גם בפער שבין 81.5% מהערבים (ב־2011) לבין רק 27.2% מהיהודים (ב־2010) המצדיקים את ציון הנכבה באירועים ציבוריים על ידי האזרחים הערבים. הציבור היהודי תומך אפוא ב"חוק הנכבה" שנחקק במרץ 2011 (תיקון מס' 40 לחוק יסודות התקציב, התשע"א-2011). חוק זה מייפה את

כוחו של שר האוצר להטיל קנס כספי גדול על גופים ציבוריים שמקבלים מימון ממלכתי, כגון רשויות מקומיות ערביות או מוסדות מתוקצבים להשכלה גבוהה, במקרה של מתן תמיכה כספית לציון אירועי הנכבה. ליהודים חורה שהאזרחים הערבים קבעו את התאריך העברי של יום העצמאות (ולא את 15 במאי, שקבעו הפלסטינים הלא ישראליים כיום הנכבה), שהוא יום החג להקמת המדינה, כמועד לציון הנכבה ולתלונות השיבה לכפרי העקורים ולכפרים ערביים אחרים שהרס צה"ל ב-1948. מנקודת מבט יהודית ביום שהיהודים חוגגים את עצמאותם, האזרחים הערבים מבכים את אסונם הלאומי ובכך מצהירים שהכרזת מדינת ישראל היא אסונם ומביעים תקווה להכחדתה.

העולם הערבי מרגיש התנגדות והסתייגות מנושא השואה משום שבשיח הציבורי העולמי היא ההצדקה להקמתה של המדינה היהודית ולהמשך קיומה. במדינות ערב אין מלמדים את השואה, אין אירועים המציינים אותה, וחוגגים רבים אף מכחישים את עצם קיומה.³⁸ רוב הערבים בישראל, לעומת זאת, נחשפים לשואה בבתי הספר, בתקשורת, ביום הזיכרון הממלכתי, במפגשים מזדמנים עם ניצולים ובנסיעות אחרות, והם גם מודעים לרגישות היתרה של היהודים לשואה ולסלידתם ממכחישיה. המנהיגות הערבית בישראל, שאינה מהססת לשלול את זכות קיומה של ישראל כמדינה יהודית ולהתנגד בפומבי למלחמותיה, מכירה בשואה, איננה משתמשת בה לצורכי מחאה ומזדהה בגלוי עם הקורבנות ועם הניצולים. כך למשל, בשיבה מיוחדת על יום השואה הבינלאומי נשא ח"כ אחמד טיבי, מראשי רע"ם-תע"ל, נאום שיושב ראש הכנסת הכתירו בתואר הנאום הטוב ביותר שנישא בכנסת על השואה,³⁹ וח"כ מוחמד ברכה, ראש מפלגת חד"ש, יצא לביקור באושוויץ.⁴⁰

38 לסקירה על השואה והעולם הערבי ראו מאיר ליטבק ואסתר ובמן, ייצוג השואה בעולם הערבי: גורם מסייע או מכשול בתהליך השלום, תל אביב: מרכז תמי שטינמן למחקרי שלום, אוניברסיטת תל אביב, 2006; Gilbert Achcar, *The Arabs and the Holocaust: The Arab-Israeli War of Narratives*, New York: Metropolitan Books, 2010

39 יהונתן ליס, "האם נאימו של אחמד טיבי הוא הטוב ביותר שנשמע במליאת הכנסת?", *הארץ*, 8.1.2010.

40 בעניין הסערה התקשורתית שעורר ביקורו של ברכה באושוויץ ראו אספהאן בהלול, "עיצוב שיח השואה בעיתונות בשפה הערבית בישראל", *מנבר ון ליר*, גיליון שלישי, 22.4.2014.

בסקרי המדד בשנים 2006-2013 הוצגו לערבים שאלות על השואה, ונמצא שרוב של 58.9%-74.8% מאמינים שקרתה שואה שבה רצחו הנאצים מיליוני יהודים (לוח 3.12). זהו כנראה הרוב הגדול ביותר מקרב כל קבוצות האוכלוסייה בעולם הערבי, ובוודאי גם מקרב הפלסטינים, שמכיר בשואה (אם כי אין על כך נתונים). לעומת זאת שיעור האזרחים הערבים שאינם מאמינים בהתרחשות השואה נע בין 23.8% ב-2011 ל-40.5% ב-2008. ב-2013 63.9% מהערבים הכירו בהתרחשות השואה לעומת 34.5% שלא הכירו בה.

אי-אמונה בהתרחשותה של השואה נפוצה יותר בקרב אזרחים ערבים שרואים ביהודים מתנחלים זרים (40.8%), שאינם מכירים בזכות היהודים למדינה משלהם (54.1%), ששוללים את זכות קיומה של ישראל (49.7%), שסבורים כי המשטר בישראל איננו דמוקרטיה גם לערבים (42.8%), דתיים (41.3%), בעלי זהות פלסטינית ללא רכיב ישראלי (39.3%), מי שזהותם היא בעיקר או רק ערבית-פלסטינית (43.5%), מי שמרגישים הכי קרובים לפלג הצפוני של התנועה האסלאמית (54.9%), שאין להם חברים יהודים (38.0%), ומי שנתקלו באיומים, בהשפלות או במכות מצד יהודים (43.5%).

לוח 3.12 נרטיב השואה; ערבים; 2006-2013 (באחוזים)

ערבים								
2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	
								אני מאמין שקרתה שואה שבה נרצחו מיליוני יהודים בידי הנאצים (ע' 68):
34.5	31.0	23.8	37.8	29.6	40.5	25.9	28.0	לא מסכים, נוטה לא להסכים
63.9	67.4	74.8	60.9	69.1	58.9	72.9	71.1	נוטה להסכים, מסכים
1.6	1.6	1.4	1.3	1.3	0.6	1.2	0.9	אין תשובה
58.8	60.9	68.6	57.6	60.9	57.8	74.1	72.0	מוצדק שישראל מציינת את יום השואה כיום זיכרון לרצח מיליוני יהודים בידי הנאצים (ע' 69)
42.1	36.0	45.9	47.0	47.0	33.6	*	*	ישראל צריכה ללמד על השואה גם בבתי ספר ערביים (ע' 70)

* השאלה לא הוצגה

עם זאת באי-אמונה זו אין לראות הכחשה של השואה ברוח הגילויים מסוג זה במערב או לייחס אותה לבורות (לא נמצאו הבדלים לפי רמת השכלה וגיל מבחינה זו), אלא לראות בה התרסה נגד השימוש האינסטרומנטלי שיהודים ואחרים עושים בשואה לשם הצגת היהודים כעם נרדף, הצדקת קיומה של ישראל כמדינה יהודית, אי-הכרה של ישראל ושל היהודים באחריותם לנכבה והאפליה וההדרה שהערבים סובלים מהן בחברה הישראלית. מנהיגים ערבים הביעו צער על ממצא המחקר שיותר מרבע מהאזרחים הערבים אינם מאמינים שהשואה קרתה,⁴¹ וקראו להגברה של הוראת השואה בבתי הספר הערביים.⁴²

הנרטיבים המנוגדים של ערבים ויהודים בישראל נותנים לכל צד תחושה שהוא הקורבן והצד שכנגד הוא התוקפן. הקורבן אינו נושא באחריות לגורלו ולמצבו, אינו מוכן להביא לידי שינוי בתוכו ובקהילתו ומצפה מהתוקפן לוותר באופן חד-צדדי כדי לתקן את המעוות ולשפר את היחסים עם הצד האחר.

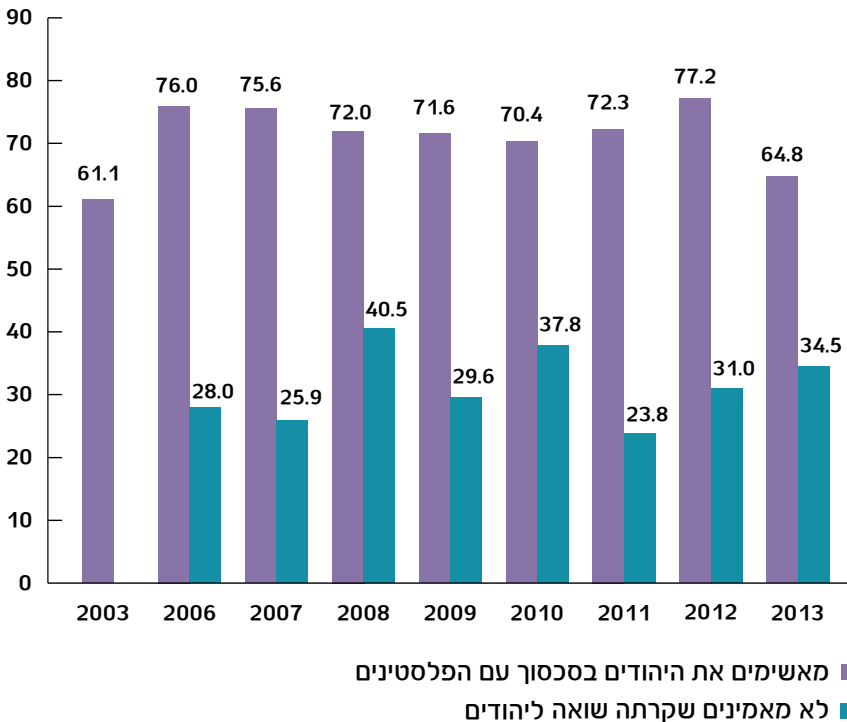
הממצאים בכל הנוגע לזיכרון הקולקטיבי חושפים את מורכבותה של מגמת השינוי בעמדה הערבית ובעמדה היהודית. שיעור הערבים המאשימים את היהודים בסכסוך עם הפלסטינים עלה מ-61.1% ב-2003 ל-77.2% ב-2012, אך ירד ל-64.8% ב-2013; ואילו שיעור הערבים שאינם מאמינים בהתרחשות

41 פרסום ממצאי מדד 2008 על כך שחלק מהציבור הערבי בארץ אינו מכיר בשואה חולל סערה. העלייה בשיעור המכירים בהתרחשות השואה בסקרי המדד לאחר 2008 הושפעה כנראה מהשיח הציבורי ומהעמדה החד-משמעית שהביעה המנהיגות הערבית בנושא זה.

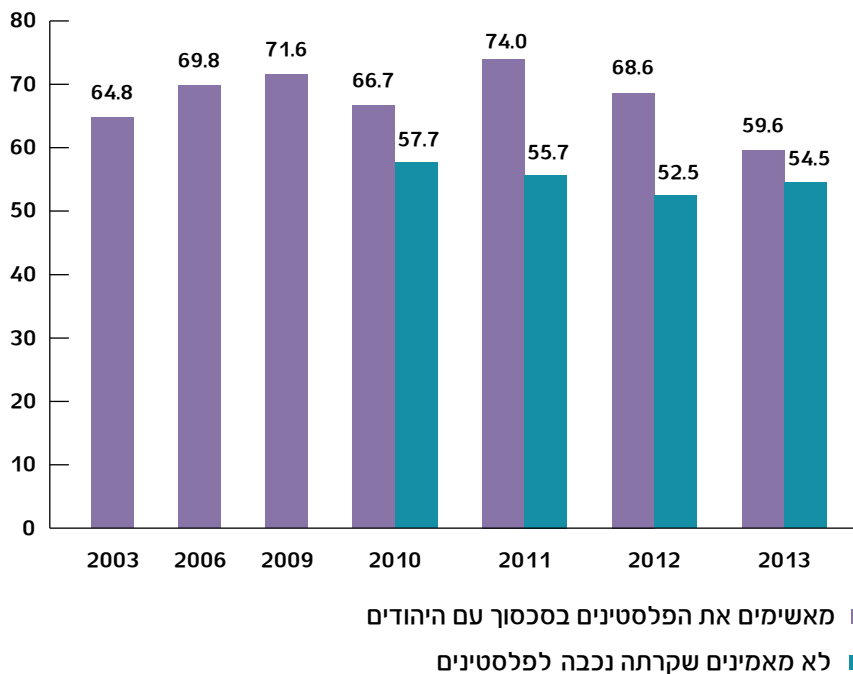
42 ההיסטוריה של השואה נלמדת בבתי הספר הערביים בהיקף של 30 שעות, כמו בבתי הספר העבריים, אך יום השואה אינו מצוין ואין מסעות תלמידים לפולין. הדגש בלימוד השואה ליהודים הוא פרטיקולריסטי (היהודי כקורבן ופיתוח זהות יהודית), ולערבים הוא אוניברסליסטי (לקחים הומניים כלליים). הוראת השואה בחינוך היהודי והערבי מעוררת דילמות קשות, משום שהנכבה אינה נלמדת כלל. פרופ' גבריאל סלומון, מראשי החוקרים והפעילים בחינוך לשלום ולדו-קיום, מציע ללמד את השואה ואת הנכבה לתלמידים יהודים וערבים כדי לפתח אמפתיה לנרטיב ולסבל של האחר ולעודד דו-קיום. ראו Gavriel Salomon, "A Narrative-Based View of Coexistence Education," *Journal of Social Issues* 60 (2) (2004), pp. 273–287

השוואה עמד על כ-30% עם תנודות במשך השנים (לוח 3.10, לוח 3.12, תרשים 3.4). שיעור היהודים המאשימים את הפלסטינים בסכסוך אמנם עלה מ-64.8% ב-2003 ל-74.0% ב-2011, אך ירד ל-59.6% ב-2013, ואילו שיעור היהודים שאינם מכירים בהתרחשות הנכבה עמד במשך השנים על כ-55% עם תנודות (לוח 3.10, לוח 3.11, תרשים 3.5).

תרשים 3.4 מאשימים את היהודים בסכסוך עם הפלסטינים ואינם מאמינים שקרתה שואה ליהודים; ערבים; 2013-2003 (באחוזים)

תרשים 3.5 מאשימים את הפלסטינים בסכסוך ואינם מאמינים שקרתה נכבה לפלסטינים; יהודים; 2013-2003 (באחוזים)

לגיטימציה של דו־קיום

דו־קיום פירושו שהקהילות הנתונות בסכסוך מסכימות על הגבולות ועל המשטר של המדינה, מחויבות לנאמנות אליה, מעריכות את החיים יחד כנכס ומקיימות יחסים רצוניים ביניהן מעבר לנחוץ. בהתאם להגדרת מינימום זו דו־קיום ערבי-יהודי משמעותו שהערבים והיהודים מקבלים את מדינת ישראל שבתחום הקו הירוק כמדינתם ואת הדמוקרטיה כשיטה לניהול היחסים ביניהם ולשינויים, מחויבים לשוויון זכויות ולנאמנות למדינה ומכירים בחשיבות הקיום של יחסים מרצון מעבר להכרחי. במצב של דו־קיום הערבים נותנים לגיטימציה לקיומה של ישראל כמדינה, ואילו היהודים מסכימים לעיקרון של שתי מדינות לשני עמים. ואולם דו־קיום איננו דורש מהערבים לקבל את ישראל כמדינה יהודית-ציונית או להיות פטריטיים, ואינו מחייב את היהודים להכיר בזכויות קולקטיביות לאומיות של הערבים ולהסכים לדו־לאומיות במסגרת של מדינה אחת או שתיים.

לוח 4.1 מראה בבירור שהערבים והיהודים מקבלים את כל הרכיבים של מסגרת היסוד של הדו־קיום. בשנת 2013 עמד טווח ההסכמה בקרב הערבים על 65.7%–84.0%, ובקרב היהודים על 55.8%–86.8%. שיעורים אלה גבוהים מאוד, והם חושפים מחויבות רבה של הערבים והיהודים לדו־קיום ברמה העקרונית. הסכמה זו ממתנת את הפערים העמוקים ואת המחלוקות הקשות שמפלגות אותם בסוגיות מפתח ספציפיות וקונקרטיות. מאז נשאלו שאלות אלו על דו־קיום לראשונה ב־2008 שוררת יציבות בקבלתם של שני הצדדים את הדו־קיום.

לוח 4.1 קבלה של דו־קיום; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2008 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2008	2013	2012	2008	
			65.7	60.0	63.3	לישראל כמדינה יש זכות קיום (ע' 27)
61.5	66.7	70.6				מסכימים לשתי מדינות לשני עמים (י' 73)
55.8	57.2	*	66.4	62.7	63.3	טוב שהאזרחים הערבים והיהודים יחיו תמיד יחד בישראל (ע' 28, י' 19)
79.2	81.1	57.2	69.2	59.0	62.8	לאזרחים הערבים והיהודים בישראל צריכות להיות גם זכויות שוות וגם שוויון בחובת הנאמנות למדינה (ע' 29, י' 20)
86.8	91.8	83.7	77.4	58.3	63.0	לאזרחים הערבים והיהודים מותר לפעול לשינוי היחסים ביניהם בדרכים חוקיות ודמוקרטיות בלבד (ע' 30, י' 21)
76.7	82.8	93.7	84.0	80.5	78.7	בין האזרחים הערבים ליהודים צריכים להתקיים גם קשרים שאנשים בוחרים בהם מרצונם, כמו חברות אישית ופעילות בארגונים משותפים (ע' 31, י' 22)
66.1	69.0	86.6	82.4	73.9	81.7	[לא מסכים] אמנע ככל יכולתי ממגע אישי עם אזרחים יהודים/ערבים (ע' 32, י' 23)

* השאלה לא הוצגה

עמדות הערבים

מלבד קבלת מסגרת היחסים דו־קיום תקין דורש הסכמה על רכיבים ספציפיים יותר. כשמדובר בערבים אפשר למיין את הרכיבים הללו לשלוש קטגוריות של לגיטימציה למדינה, בסדר עולה: קבלת זכות הקיום של ישראל כמדינה, קבלת זכות הקיום של ישראל כמדינה יהודית וקבלת זכות הקיום של ישראל כמדינה ציונית. כל עלייה בקטגוריה גוררת שינוי באופי המדינה, במעמדו של המיעוט הערבי בה ובדרגת הנכונות של האזרחים הערבים להכיר בלגיטימיות של משטרה.

השאלה בנוגע לזכות הקיום של ישראל כמדינה ריבונית נפרדת הוצגה ב-2013 בשלושה נוסחים – כולם ללא התייחסות לאופייה היהודי והציוני. כל הנוסחים קיבלו את תמיכת רוב הערבים. הרוב הקטן ביותר, 55.6% מהערבים, הסכימו ש"לישראל יש זכות קיום כמדינה עצמאית שבה חיים יחד יהודים וערבים" (לוח 4.2). הרוב התומך עלה ל-60.9% בנוסח "לישראל יש זכות קיום כמדינה עצמאית דמוקרטית שבה חיים יחד יהודים וערבים". נוסח זה מציין את אופייה הדמוקרטי בלבד של המדינה. התמיכה הגדולה ביותר, רוב של 70.1% (30.9% הסכימו ללא הסתייגות ו-39.2% הסכימו בהסתייגות), ניתנה לנוסח הפשוט "לישראל יש זכות קיום" (ההסתייגות נוגעת קרוב לוודאי לזהות היהודית-ציונית של ישראל).

לוח 4.2 זכות הקיום של ישראל כמדינה עצמאית; ערבים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

ערבים			
2013	2012	2003	
55.6	58.0	81.1	לישראל יש זכות קיום כמדינה עצמאית שבה חיים יחד יהודים וערבים (ע' 52)
60.9	*	*	לישראל יש זכות קיום כמדינה עצמאית דמוקרטית שבה חיים יחד יהודים וערבים (ע' 53)
			האם יש לישראל זכות קיום? (ע' 144)
30.9	32.2	64.2	כן
39.2	38.2	23.2	כן בהסתייגות
13.5	22.8	11.0	לא
16.4	6.8	1.5	אין תשובה

* השאלה לא הוצגה

עם זאת 43.8% מהערבים שוללים את זכותה של ישראל להתקיים "כמדינה עצמאית שבה חיים יחד יהודים וערבים". דה-לגיטימציה זו של עצם קיומה של המדינה גדולה עוד יותר בקרב מי שרואים ביהודים מתנחלים זרים (63.0%), התומכים בהקמת מדינת פלסטין במקום ישראל (68.6%), מי שבעיניהם ישראל

היא מדינה לא דמוקרטית לערכים (61.5%), מי שאינם נותנים אמון ביהודים (55.4%), זהותם פלסטינית ללא רכיב ישראלי (64.2%) או רק ערבית-פלסטינית ובכלל לא ערבית-ישראלית (70.0%), הצביעו למפלגות ערביות בבחירות לכנסת ב-2013 (53.0%), מרגישים הכי קרובים לפלג הצפוני של התנועה האסלאמית (66.2%), דתיים (52.7%) ודתיים מאוד (65.4%), בדואים (52.0%), אין להם חברים יהודים (49.8%), אף פעם לא קיבלו עזרה מיהודים (55.6%), ומי שסבלו מאיומים, מהשפלות או ממכות מצד יהודים (65.4%), מאפליה של יהודים או מוסדות המדינה (55.5%), מהטרדת השלטונות (59.7%) או מפגיעה בפרנסה (67.2%) בשל השתתפות בפעולות מחאה.

המעבר לדרגה השנייה – קבלת ישראל כמדינה יהודית – מתבטא בהכרה של הערבים ביהודים כעם ובזכויותיהם על הארץ. ואכן 56.5% מהערבים מכירים ביהודים כעם שיש לו זכות למדינה, 57.5% מכירים בזכויות היסטוריות ולאומיות של היהודים על הארץ, ו-63.0% מכירים בשטח שבין הירדן לים בתור מולדת משותפת (לוח 4.3). בכך יש הד לשיח הפוליטי הערבי בישראל שלפיו היהודים הם לא רק דת, אלא גם עם חדש שהציונות הצליחה להמציאו באמצעות ההתיישבות היהודית הקולוניאלית במאה העשרים. אפילו בל"ד, המפלגה הלאומית ביותר של הערבים בישראל בהנהגתו לשעבר של עזמי בשארה, מקבלת תפיסה זו.

לוח 4.3 קבלה של זכויות לאומיות; ערבים ויהודים; 2012, 2013, 2003 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
			56.5	58.6	75.5	היהודים הם עם שיש לו זכות למדינה (ע' 51)
41.2	41.9	*68.5	57.5	46.2	*56.3	ליהודים/לערבים, בדומה לערבים/ליהודים, יש זכויות היסטוריות ולאומיות על הארץ (ע' 50, י' 38)
41.2	33.6	43.9	63.0	48.5	67.1	הארץ בין הירדן לים היא מולדת משותפת לערבים וליהודים (ע' 10, י' 5)

* ב-2006

הכרתם של 56.5%-70.1% מהערבים בזכותם של היהודים למדינה (בנוסחים שונים של השאלה) שונה מהכרתם בזכותם למדינה יהודית דווקא. כשנשאלו על כך ישירות, 52.8% מהערבים הסכימו ש"לישראל יש זכות קיום כמדינה יהודית ודמוקרטית שבה חיים יחד ערבים ויהודים" (לוח 4.4). חיזוק לכך ניתן כש-53.2% מהערבים אמרו שיצביעו אישית בעד חוקה שתגדיר את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ותבטיח להם זכויות אזרח מלאות, וכש-58.1% הסכימו עם האפשרות שהערבים ישלימו עם ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית אם יוענק להם מעמד של מיעוט בעל זכויות אזרח מלאות.

לוח 4.4 קבלת זכות הקיום של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית; ערבים; 2013, 2012, 2003 (באחוזים)

ערבים			
2013	2012	2003	
52.8	47.4	65.6	לישראל יש זכות קיום כמדינה יהודית ודמוקרטית שבה חיים יחד ערבים ויהודים (ע' 54)
58.1	51.2	60.9	לאזרחים הערבים יהיה מעמד של מיעוט בעל זכויות אזרח מלאות במדינה יהודית ודמוקרטית, והם ישלימו אתו (ע' 83)
53.2	48.2	*70.9	אם יתקיים משאל עם על חוקה שמגדירה את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ומבטיחה זכויות אזרח מלאות לערבים, אתמוך בה (ע' 55)

* ב-2006

ואולם יש הבדלים מובהקים בין קבוצות באוכלוסייה הערבית בקבלת הלגיטימיות של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. עם הקבוצות המקבלות יותר את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית נמנים מי שסבורים שהיהודים הם עם שיש לו זכות למדינה (70.6%), שאינם רואים ביהודים מתנחלים זרים (73.3%), מי שסבורים שישראל היא דמוקרטיה גם לערבים (69.0%), דרוזים (89.7%), מי שמרגישים קרבה למפלגות היהודיות (83.8%), מי שהצביעו למפלגות היהודיות בבחירות לכנסת ב-2013 (82.5%), מי שאזרחות ישראלית היא שייכותם החשובה ביותר (78.6%), בעלי זהות ישראלית-ערבית ללא רכיב פלסטיני (69.4%) או רק או

בעיקר ערבית-ישראלית (78.1%), מי שיש להם חברים יהודים וביקרו בכתיחה (64.6%), ומי שלא סבלו מאיומים, מהשפלות או ממכות מצד יהודים, מאפליה מצד יהודים או המדינה (64.1%) או מהפקעת אדמות (58.6%).

בשנים 2011–2013 נשאלו הערבים לראשונה במחקר המרד אם הם משלימים עם ישראל כמדינה בעלת מאפיינים יהודיים. בשנת 2013 נמצא שיותר ממחצית הערבים משלימים עם היותה של ישראל מדינה בעלת רוב יהודי (52.1%), מדינה שהשפה השלטת בה היא העברית (52.3%), מדינה שתרכותה היא התרבות העברית (52.1%) ומדינה שיום השבת הוא יום המנוחה שלה (55.9%) (לוח 4.5).

לוח 4.5 השלמה עם ישראל כמדינה יהודית; ערבים; 2011–2013 (באחוזים)

ערבים			
2013	2012	2011	
52.1	55.9	57.7	משלימים עם ישראל היום כמדינה בעלת רוב יהודי (ע' 59)
52.3	60.6	56.6	משלימים עם ישראל היום כמדינה שהשפה השלטת בה היא השפה העברית (ע' 60)
52.1	53.2	51.1	משלימים עם ישראל היום עם התרבות השלטת בה (ע' 61)
55.9	60.2	57.9	משלימים עם ישראל היום כמדינה שיום השבת הוא יום המנוחה שלה (ע' 62)
64.3	67.2	75.4	מוצדק שסמלי המדינה יהיו סמלים יהודיים, אך צריך שלמדינה יהיו גם סמלים ערביים יוכלו להזדהות אתם (ע' 71)

זאת ועוד, 64.3% מהערבים מוכנים שסמלי המדינה יהיו סמלים יהודיים בתנאי שלמדינה יהיו גם סמלים ערביים שערבים יוכלו להזדהות אתם. השלמה ערבית זאת עם מדינה יהודית ניתנת בהנחה שישראל היא בה בעת מדינה דמוקרטית שהערבים חיים בה כמיעוט בעל זכויות שוות. חשוב להדגיש כי השלמה איננה הצדקה במובן של מתן ערך מוסרי, שכן ברור שהערבים אינם מצדיקים את אופייה היהודי של המדינה; והשלמה גם איננה העדפה, שכן ברור שהערבים מעדיפים מדינה דו־לאומית על פני מדינה יהודית. ההשלמה מעידה על ראיזם, על הסתגלות לכלתי נמנע, על בשלות המפרידה בין חזון ובין אילוצים שבחיי

היום-יום ועל שיקולים ענייניים מפוכחים. מול הציבור הערבי, שמחציתו לפחות משלים עם ישראל כמדינה יהודית, ניצבת המנהיגות הערבית הקוראת תיגר על אופייה היהודי של המדינה.

לעומת זאת רק מיעוט של כשליש מהערבים מקבל את זכות הקיום של ישראל כמדינה ציונית שחוקיה ומדיניותה מבטיחים את המשך אופייה היהודי גם בעתיד. ב-2013 אמרו 52.1% מהערבים (לוח 4.5) שהם משלימים עם "ישראל היום כמדינה בעלת רוב יהודי" (נוסח המציין מדינה יהודית), לעומת 43.1% מהם שאמרו ש"לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה השומרת על רוב יהודי" (נוסח המציין מדינה ציונית) (לוח 4.6). בדומה לכך רק שלישי או פחות מהערבים מקבלים את מאפייניה הציוניים של המדינה: רק 34.5% מסכימים שלישראל יש זכות קיום כמדינה בשליטת יהודים, ורק 34.1% מקבלים את זכותה להיות מדינה המשרתת את צורכי היהודים בארץ ובעולם. כמו כן ב-2009 הסכימו רק 9.0% מהערבים שליהודים צריכה להיות שליטה באדמות, וב-2008 הסכימו רק 15.7% שליהודים תהיה שליטה גם בהגירה למדינה. יותר ממחצית (56.1%) הערבים רואים בישראל הציונית מדינה גזענית.

במדד 2013 הוצגו לראשונה שאלות על השלמה עם ישראל כמדינה ציונית. ואכן הממצאים מראים שהערבים משלימים עם ישראל כמדינה ציונית יותר משהם נותנים לה לגיטימציה ככזאת. 34.3% מהערבים הסכימו ש"לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה המשרתת את צורכי היהודים בארץ ובעולם" (לוח 4.6), אך כמעט מחציתם (45.5%) השלימו עם כך (לוח 4.7). בדומה לכך אף שרק 34.5% מסכימים ש"לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה בשליטה של יהודים" (לוח 4.6), 45.5% משלימים עם "ישראל היום כמדינה שהיהודים שולטים בכל כוחות הביטחון שלה", ו-42.1% משלימים עם "ישראל היום כמדינה שהיהודים מקבלים את ההחלטות בה", ואפילו 38.9% משלימים עם "ישראל היום כמדינה שהיהודים שולטים באדמותיה" (לוח 4.7).

לוח 4.6 זכות הקיום של ישראל כמדינה ציונית; ערבים; 2013, 2012, 2003 (באחוזים)

ערבים			
2013	2012	2003	
43.1	29.6	*	לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה השומרת על רוב יהודי (ע' 56)
34.5	29.3	*	לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה בשליטה של יהודים (ע' 58)
34.3	26.4	*	לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה המשרתת את צורכי היהודים בארץ ובעולם (ע' 57)
56.1	67.2	66.8	ישראל כמדינה ציונית, שבה חיים יחד יהודים וערבים, היא גזענית (ע' 72)
			האם לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה יהודית-ציונית? (ע' 145)
11.0	11.9	12.2	כן
26.9	24.5	24.8	כן בהסתייגות
54.2	54.0	59.6	לא
7.9	9.5	3.4	אין תשובה

* השאלה לא הוצגה

עוד נמצא שההשלמה עם מדינה ציונית קטנה מההשלמה עם מדינה יהודית. שיעורי ההשלמה עם מדינה ציונית עומדים על 31.6%-45.5% (לוח 4.7), ואילו שיעורי ההשלמה עם מדינה יהודית עומדים על 52.1%-55.9% (לוח 4.5). הממצא שההשלמה עם מדינה יהודית גדולה מההשלמה עם מדינה ציונית סביר וצפוי, אך שיעורי ההשלמה עצמם מפתיעים בגובהם. שנת מדד 2013 עמדה בסיומן המושא ומתן בין ישראל לפלסטינים, שבו דחו הפלסטינים את דרישת ישראל להכיר בה בתור מדינתו של העם היהודי. הדחייה ביטאה את ההשקפה ואת האינטרס הפלסטיני לא לסגת מזכות השיבה, לא לפגוע במעמד המיעוט הערבי ולא להכריז על סיום הסכסוך והתביעות, שהכרה באופייה היהודי והציוני של ישראל עלולה להביא לידיהם. לכן אפשר היה לצפות שהאזרחים הערבים

יסכימו וישלימו פחות עם ישראל כמדינה יהודית וציונית. שני ממצאים מפליאים במיוחד: הממצא ש-31.6% מהערבים משלימים עם חוק השבות; והממצא ש-38.9% משלימים עם שליטת היהודים באדמות.

לוח 4.7 השלמה עם ישראל כמדינה ציונית; ערבים; 2013 (באחוזים)

ערבים	
2013	
38.9	משלימים עם ישראל היום כמדינה שהיהודים שולטים באדמותיה (ע' 64)
45.5	משלימים עם ישראל היום כמדינה שהיהודים שולטים בכל כוחות הביטחון שלה (ע' 65)
42.1	משלימים עם ישראל היום כמדינה שהיהודים מקבלים את ההחלטות בה (ע' 66)
31.6	משלימים עם ישראל היום כמדינה שנהוג בה חוק השבות, כלומר החוק המעניק רק ליהודים את הזכות להגר לישראל ולקבל מיד אזרחות ישראלית (ע' 63)
45.5	משלימים עם ישראל היום כמדינה המשרתת את צרכי היהודים בארץ ובעולם (ע' 67)

נתונים אלה מתמצתים את ההבדל בין מדינה יהודית למדינה ציונית. מדינה יהודית שייכת לכלל אזרחיה ותושביה ויש לה מאפיינים יהודיים כגון רוב יהודי ותרבות יהודית, ואילו מדינה ציונית שייכת לכל היהודים בעולם, ש-60% מהם אינם אזרחיה ותושביה. זאת ועוד, במדינה ציונית הרוב היהודי נשמר בחקיקה ובמדיניות ונהנה מהעדפות למיניהן וכן ננקטות בה פעולות מכוונות להשלת השפה העברית והתרבות העברית ולהבטחת השליטה היהודית במערכת הביטחון, ביחסי החוץ, בכניסה למדינה, בהגירה אליה ובקרקעות שבה. רוב הערבים שוללים את אופייה הציוני הזה של המדינה וסבורים שהוא גזעני, אך יותר ממחציתם משלימים עם אופייה היהודי.⁴³

43 לדיון מפורט בהבחנה בין מדינה יהודית למדינה ציונית ראו במאמרי Sammy Smootha, "A Zionist State, a Binational State and an In-Between Jewish and Democratic State," in: Anita Shapira, Alexander Jakobson and Yedidia Stern (eds),

חוץ מקומץ אינטלקטואלים פוסט-ציונים, או אנטי-ציונים, היהודים בנו את ישראל כמדינה דמוקרטית, יהודית וציונית ורוצים להנציחה באופן זה. הם גם אינם מוכנים להבחין בין אופייה היהודי ובין אופייה הציוני. בשביל היהודים המושג "מדינה יהודית ודמוקרטית" משמעותו "מדינה ציונית ודמוקרטית"; כשם שבשביל הערבים משמעות המושג "מדינת כל אזרחיה" הוא "מדינת כל לאומיה" או "מדינה דו-לאומית", ולא מדינה שיש לה לאום אזרחי ומשטר של דמוקרטיה ליברלית אינדיווידואלית כמו ברוב מדינות המערב. המחלוקת על מטרות החינוך הערבי ממחישה את הבדלי ההשקפה בין ערבים ליהודים על אופייה של המדינה. בתיקון לחוק החינוך בשנת 2000 נקבעו מחדש מטרות החינוך הממלכתי.⁴⁴ נוסף על המטרות האוניברסליות, קבע החוק טיפוח זיקה למדינה ולרוב היהודי:

2. להנחיל את העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל ואת ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ולפתח יחס של כבוד לזכויות האדם, לחירויות היסוד, לערכים דמוקרטיים, לשמירת החוק, לתרבותו ולהשקפותיו של הזולת, וכן לחנך לחתירה לשלום ולסובלנות ביחסים בין בני אדם ובין עמים.³ 3. ללמד את תולדות ארץ ישראל ומדינת ישראל.⁴ 4. ללמד את תורת ישראל, תולדות העם היהודי, מורשת ישראל והמסורת היהודית, להנחיל את תודעת זכר השואה והגבורה, ולחנך לְכַבְּדָם.

עוד נקבע:

11. להכיר את השפה, התרבות, ההיסטוריה, המורשת והמסורת הייחודית של האוכלוסייה הערבית ושל קבוצות אוכלוסייה אחרות במדינת ישראל, ולהכיר בזכויות השוות של כל אזרחי ישראל.

Nationalism and Binationalism: The Perils of Perfect Structures, Brighton: Sussex Academic Press, 2013, pp. 206–224

44 ביום 22.2.2000 התקבל בכנסת תיקון לסעיף 2 בחוק חינוך ממלכתי, התשי"ג-1953, בנושא מטרות החינוך הממלכתי.

המדינה שמה לה אפוא למטרה שאזרחיה הערבים יקבלו אותה כמדינה יהודית ודמוקרטית, אך לא כמדינה ציונית, שכן יש הבנה שדרישה כזאת מהערבים איננה מוסרית ואיננה מציאותית. במטרות החינוך הערבי שקבע הממסד חסרה גם ההכרה בערבים כחלק מהעם הפלסטיני ובזכויותיהם הלאומיות.

לעומת זאת המטרות שהציעה ועדת המעקב לחינוך הערבי כוללות את היעד

הזה:

להעמיק את הזהות הערבית-הפלסטינית כזהות לאומית הגאה בהישגיה התרבותיים ומקיימת קשר מתמיד ואפקטיבי עם העומק הערבי והאסלאמי שלה. זהות זו תהא מושתתת על לכידות בין בני העם הפלסטיני, על חיזוק הזיכרון והנרטיב הפלסטיניים, על היאחזות בזכויות ההיסטוריות והפוליטיות של העם הפלסטיני, ועל פלורליזם תרבותי, דתי וחברתי.⁴⁵

מטרות אלה אינן כוללות חינוך לנאמנות למדינה, ידיעת השפה העברית, הכרה בתרבות ובהיסטוריה של היהודים, בזכר השואה והגבורה, באופייה של ישראל כמדינה יהודית או על אחת כמה וכמה כמדינה ציונית. מטרה אחרת היא "להנחיל לתלמידים את ערכי הדיאלוג עם האחר היהודי-הישראלי ואת החיפוש אחר אופק של חיים משותפים במולדת אחת, ללא שליטה או עליונות של אף צד". ביסוד גישה ערבית זו מקופלת תפיסה דו-לאומית מובהקת.

עמדות היהודים

נעבור לכדיקת עמדותיהם של היהודים בנוגע ללגיטימציה של הדו-קיום עם האזרחים הערבים. מבחינת היהודים סוגיה זו כוללת היבטים של הענקת זכויות לערבים שאפשר למינם לשלוש קטגוריות, בסדר עולה: זכויות פרט מלאות, זכויות קיבוציות אתניות וזכויות קיבוציות לאומיות. רוב גדול של היהודים

45 המועצה הפדגוגית הערבית, "מטרות החינוך וההוראה של החברה הערבית פלסטינית בישראל", נצרת: דיראסאת, המרכז הערבי למשפט ומדיניות, 2014.

מקבלים את ישראל כמדינה דמוקרטית שמעניקה לאזרחיה הערבים זכויות פרט מלאות. כך, רוב של 73.7% מהיהודים הסכימו ש"לערבים יש זכות לחיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות", 72.8% הסכימו ש"בין האזרחים הערבים והיהודים צריך להתקיים שוויון בזכויות הפרט, בתקציבי הממשלה ובהזדמנויות להשכלה ולתעסוקה", ו-66.7% אף הביעו נכונות לקבל "את האזרחים הערבים כחברים מלאים בחברה הישראלית" (לוח 4.8).

לוח 4.8 זכות הקיום של הערבים בישראל כמיעוט בעל זכויות פרט מלאות; יהודים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

יהודים			
2013	2012	2003	
73.7	75.0	72.6	לערבים יש זכות לחיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות (י' 34)
76.0	76.3	79.5	יש זכות קיום בתוך ישראל למיעוט לאומי ערבי בעל זכויות אזרח מלאות (כן וכן בהסתייגות) (י' 95)
83.7	83.2	82.1	אני משלים היום עם קיומו של מיעוט ערבי במדינת ישראל (כן וכן בהסתייגות) (י' 96)
64.9	70.9	76.9	לאזרחים הערבים יהיה מעמד של מיעוט בעל זכויות אזרח מלאות במדינה יהודית ודמוקרטית, והם ישלימו אתו (י' 51)
72.8	67.9	68.8	בין האזרחים הערבים והיהודים צריך להתקיים שוויון בזכויות הפרט, בתקציבי הממשלה ובהזדמנויות להשכלה ולתעסוקה (י' 33)
66.7	67.0	63.1	אני מקבל את האזרחים הערבים כחברים מלאים בחברה הישראלית (י' 7)

שיעורי הלגיטימציה שהיהודים נותנים לקיומו של מיעוט ערבי בעל זכויות אזרח מלאות מרשימים ביותר ועולים על שיעורי הלגיטימציה שהערבים נותנים לזכות קיומה של ישראל כמדינה עצמאית וכמדינה יהודית ודמוקרטית. ואולם בקרב היהודים יש גם מיעוט של 23.3% השוללים את זכותם של הערבים לחיות

בישראל כמיעוט בעל זכויות כאלה. ליהודים אלה השקפה כוללת נגד ערבים. רוב היהודים (72.5%) שאינם מוכנים לתת לערבים שוויון אזרחי (בזכויות, בתקציבים ובהזדמנויות) מחזיקים בעמדה סרבנית זו. בשיעור גבוה מהממוצע חושבים כך גם אלה שהיו רוצים אפילו לשלול מהערבים את זכות ההצבעה לכנסת (54.6%), החושבים שעליהם לעזור את הארץ ולקבל פיצוי מתאים (41.6%), והרוצים שהיהודים ישלטו והערבים לא יקבלו זכויות דמוקרטיות (68.6%). בולטים בקרבם גם חרדים (58.8%), חסרי השכלה תיכונית מלאה (58.2%), צעירים בני 18-21 (68.1%) ובני 22-30 (38.0%), מי ששייכותם החשובה ביותר היא הדת היהודית (43.7%), מי שזהותם היא בעיקר או רק יהודית (48.4%), אנשי ימין (47.3%), ומי שנתקלו באיומים, בהשפלות או במכות מצד אזרחים ערבים (39.2%).

ישראל מכירה בזכותם של הערבים לשפה, לתרבות, לדת, לדין דתי, לחינוך ולתקשורת המונים משלהם וכן לשימור מוסדות אלו והעברתם לדור הבא, והיא מממנת פעילויות אלה. זכויות אתניות-תרבותיות כמו הזכויות הניתנות באופן גורף למיעוט הערבי בישראל אינן ניתנות בדמוקרטיה ליברליות מערביות, מלבד מדינות אחדות שנהוגה בהן דמוקרטיה הסדרית (בלגיה, שווייץ, קנדה וניו זילנד) ובמידה קטנה בהרבה בדמוקרטיה החדשות של מרכז-מזרח אירופה (כמו אסטוניה, לטביה, סלובקיה, מקדוניה, רומניה ובלגריה).

היהודים מקבלים את הסטטוס קוו שלפיו ישראל מעניקה למיעוט הערבי זכויות קיבוציות אתניות נרחבות. כך למשל, ב-2012 רוב של 67.4% מהיהודים הסכימו ש"מוצדק שהמדינה נותנת חינוך נפרד לאזרחים הערבים" (לוח 4.9). בשביל הערבים בישראל והנהגתם קבלת הזכויות הקולקטיביות האתניות הללו היא דבר מובן מאליו, עד כי אפשרות הפקעתן איננה מופיעה במכלול חששותיהם. לכן את ההאשמה הנפוצה, המופיעה גם במסמכי החזון העתידי לערבים הפלסטינים בישראל⁴⁶ – שישראל שוללת מהם זכויות קולקטיביות – יש להבין כהאשמה שמשמעותה שאין ניתנות להם זכויות לאומיות, שהן הדרגה הגבוהה יותר של זכויות קולקטיביות.

46 הוועד הארצי לראשי הרשויות המקומיות הערביות בישראל, החזון העתידי לערבים הפלסטינים בישראל, נצרת, 2006.

לוח 4.9 זכויות קיבוציות אתניות של הערבים בישראל; יהודים; 2010-2012 (באחוזים)

יהודים			
2012	2011	2010	
67.4	67.2	66.7	מוצדק שהמדינה נותנת חינוך נפרד לאזרחים הערבים
74.7	69.3	73.0	מוצדק שהמדינה תומכת במוסדות תרבות ובאמנים ובסופרים ערבים
57.1	54.9	58.4	מוצדק שהמדינה מממנת שירותי דת לאזרחים הערבים

היהודים מאוחדים בראייתם בישראל מדינה ציונית ובנחישותם לשמור עליה בתור שכזאת, ובכך שוללים מהמיעוט הערבי זכויות לאומיות. להלכה ישראל היא מדינה דו-לשונית, אבל למעשה היא מתנהלת בשפה העברית. בישראל מוכרים הדתות ובתי הדין של היהדות, האסלאם והנצרות, אך בפועל ניתן יתרון מסוים ליהדות ולמוסדותיה. יותר מ-80% מהיהודים מצדדים בשמירה של המדינה על חוק השבות ועל רוב יהודי, תומכים בשליטתם של היהודים במדינה, בהגירה ובאדמות, במדיניות של עידוד העלייה ומתן סיוע בקליטתה, בקיום יחסים הדוקים עם יהודי התפוצות ובשימוש בישראל ככוח המגן עליהם, ויותר ממחציתם אפילו סבורים שכיהודים מגיעה להם העדפה מטעם המדינה (לוח 4.10).

לוח 4.10 זכות הקיום של ישראל כמדינה ציונית; יהודים; 2012, 2013 (באחוזים)

יהודים		
2013	2012	
83.2	90.2	ישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה השומרת על רוב יהודי (41')
87.7	91.8	ישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה המשרתת את צורכי היהודים בארץ ובעולם (42')
85.6	92.2	ישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה בשליטה של יהודים (43')
48.3	52.7	המדינה צריכה לתת העדפה מסוימת ליהודים על פני האזרחים הערבים (17')

תפיסה חד-לאומית זו של ישראל מובילה את היהודים לשלילת זכויות לאומיות מהערבים: הזכות להכרה רשמית בהם כמיעוט לאומי, הזכות לאוטונומיה תרבותית, הזכות לשיתוף מלא בשלטון וזכות הווטו על החלטות חשובות הנוגעות למעמדם. בעיני היהודים ישראל היא מדינה יהודית וציונית ואיננה מדינה דו-לאומית או דמוקרטיה הסדרית.

אופייה החד-לאומי של מדינת ישראל מעורר בעיות גם בכל הקשור להענקת זכויות פרט מלאות לערבים. כך, בישראל הזכות להיבחר לכנסת, או לבחור בה, נשללת ממפלגה שאיננה מקבלת את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית; מלא יהודי נשללת הזכות לחכור אדמה ששייכת לקרן הקיימת לישראל; ואת הזכות לבחור את מקום המגורים מגבילות ועדות הקבלה ביישובים הקהילתיים. כמו כן במקומות לא מעטים נשללת מערבי הזכות לעבודה בגלל אי-מילוי החובה לשרת שירות צבאי או אזרחי או הצורך בקבלת אישור ביטחוני. הציבור היהודי תומך בהגבלות אלה על זכויות הפרט של הערבים ורואה בישראל "דמוקרטיה מתגוננת" לא רק מבחינת הצורך לשמור על משטרה הדמוקרטי, כמו שמקובל במערב (למשל בגרמניה), אלא גם מבחינת הצורך לשמור על ביטחון המדינה ועל אופייה היהודי-ציוני. מיעוט לא מבוטל של 30.5% מהיהודים מתנגדים לזכותם של הערבים להצביע לכנסת, 44.9% תומכים בהוצאת חד"ש מחוץ לחוק אף שהיא מפלגה ערבית-יהודית ותיקה, 56.8% מבקשים למנוע מערבים לקנות אדמה בכל מקום שרצו, ו-36.1% (ב-2011) מצדדים בהפקעת אדמות ערביות לצורכי פיתוח יהודי (לוח 4.11).

אופייה הציוני החד-לאומי של ישראל מוביל את רוב היהודים להטיל ספק בנאמנותו של האזרח הערבי למדינה כשהוא מחזיק בעמדות המתנגדות למשטר. רוב של 66.0% של היהודים לא מסכימים שערבים יכולים ליהנות מאזרחות ישראלית מלאה אם הם שוללים את זכותה של ישראל להיות מדינה יהודית, ו-68.1% סבורים שערבי שמגדיר את עצמו "ערבי-פלסטיני בישראל" לא יכול להיות נאמן למדינה ולחוקיה (לוח 4.12).

לוח 4.11 הגבלות על זכויות האזרח של הערבים; יהודים; 2013, 2012, 2003 (באחוזים)

יהודים			
2013	2012	2003	
30.5	27.9	33.7	מתנגדים לאפשר לאזרחים הערבים להצביע לכנסת (י' 15)
56.8	41.0	67.6	מתנגדים לאפשר לאזרחים הערבים לקנות אדמות בכל מקום שירצו (י' 16)
*	**36.1	32.3	מסכימים שהמדינה צריכה להפקיע אדמות ערביות לשם פיתוח לטובת היהודים
44.9	44.6	52.0	תומכים בהוצאת חד"ש מחוץ לחוק (י' 18)

* השאלה לא הוצגה ** ב־2011

לוח 4.12 ייחוס אי־נאמנות לערבים מתנגדי משטר; יהודים; 2013, 2012, 2003 (באחוזים)

יהודים			
2013	2012	2003	
66.0	70.1	70.2	לא מסכימים כי לאזרחים הערבים יש זכות לחיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות, בין שהם מקבלים ובין שאינם מקבלים את זכות ישראל להיות מדינה יהודית (י' 35)
68.1	69.4	75.6	סבורים שערבי שמגדיר את עצמו "ערבי־פלסטיני בישראל" לא יוכל להיות נאמן למדינה ולחוקיה (י' 36)
*	***75.5	**74.1	סבורים שאזרח ערבי שרואה ביהודים מתנחלים זרים שגזלו את אדמות הארץ מהערבים לא יכול לכבד את היהודים ואת זכויותיהם

* השאלה לא הוצגה ** ב־2008 *** ב־2010

כאשר מתגלעת סתירה בין אופייה היהודי ובין אופייה הדמוקרטי של המדינה, מה מקבל קדימות? רוב של 65.3% מהיהודים סבורים שבהחלטות על אופייה של המדינה וגבולותיה צריך להיות רוב מקרב היהודים ואין די ברוב מכלל האזרחים, כלומר, אין להתחשב בקול הערבי כי עמדתו קבועה מראש ואיננה לגיטימית (לוח 4.13). רוב של 61.7% מהיהודים יבחרו באופייה היהודי של המדינה אם יתנגש באופייה הדמוקרטי. שיעור היהודים שבמצבי סתירה מעדיפים את האופי היהודי על פני האופי הדמוקרטי גדול יותר בקבוצות אוכלוסייה לא כל כך ליברליות. כך מעדיפים את האופי היהודי 87.7% מהיהודים השוללים את זכות הערבים לחיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות, 81.3% ממי שאינם משלימים עם קיומו של מיעוט ערבי במדינת ישראל, 89.7% מהמצדדים באפשרות שהיהודים ישלטו והערבים לא יקבלו זכויות דמוקרטיות, דתיים (85.3%) וחרדים (93.1%), אנשי ימין (89.3%) ואנשי ימין מתון (79.6%), מי ששייכותם החשובה ביותר היא הדת היהודית (92.5%), מי שזהותם היא רק או בעיקר יהודית (84.2%), צעירים בני 18-24 (80.7%), חסרי השכלה תיכונית מלאה (85.2%), מזרחים (75.6%), מי שהוצאות המשפחה החרודיות שלהם מתחת לממוצע (74.0%), שאין להם חברים ערבים (70.0%), ומי שנתקלו באיומים, בהשפלות או במכות מצד אזרחים ערבים (73.8%).

לוח 4.13 העדפה במקרה של ניגוד בין מדינה יהודית למדינה דמוקרטית; יהודים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

יהודים			
2013	2012	2003	
61.7	64.5	69.7	במקרה של ניגוד בין אופייה היהודי לאופייה הדמוקרטי של המדינה, אבחר באופייה היהודי (י' 52)
65.3	69.2	81.9	בהחלטות על אופי המדינה וגבולותיה צריך להיות רוב מקרב היהודים ולא מספיק רוב מכלל האזרחים (י' 44)

מן הראוי לחזור ולהדגיש שבשביל היהודים מדינה יהודית היא "סופר־יהודית", שכן היא גם ציונית. כיוון שההבחנה בין "יהודית" ל"ציונית" איננה מובנת ומקובלת, דרושה הבהרה נוספת. האליטות הערביות מתנגדות להבחנה זו משום שהיא מבליטה את השלמתו של הציבור הערבי עם אופייה היהודי של המדינה; ואילו האליטות היהודיות דוחות אותה משום שהיא מבליטה את אופייה הציוני ומציגה סתירה מהותית בין האופי היהודי-ציוני לאופי הדמוקרטי. עם זאת בכל הנוגע לאיזון בחוק בין שני ההיבטים הללו השמאל והימין הציוניים חלוקים ביניהם. הימין גורס שאופייה היהודי איננו מעוגן דיו בחוק הישראלי, ולכן הוא חשוף להתקפה ולכרסום על ידי המהפכה החוקתית של בית המשפט העליון. לשם כך הוצעה הצעת חוק (חוק הלאום, המכונה "חוק דיכטר", שמאחוריו עמד המכון לאסטרטגיה ציונית) שנועדה לקבוע שאופייה היהודי והציוני של המדינה גובר על אופייה הדמוקרטי במקרים של ריק משפטי, עמימות, אי־הכרעה או ניגוד ביניהם. הצעה זו עוררה התנגדות בקרב אנשי ציבור יהודים ליברלים מכל קצות הקשת הפוליטית והוסרה מסדר היום של הכנסת ה־18, אך הוכללה בקווי היסוד של הממשלה החדשה שהוקמה בסוף מרץ 2013 ונקטו צעדים לקידום חקיקתה בכנסת ה־19. שרת המשפטים ציפי לבני מינתה את פרופ' רות גבזון לברוק את הסוגיה ולהגיש הצעה או המלצה. השמאל הציוני שולל את הצעת החוק ורואה בה תוספת מיותרת ומזיקה ופרובוקציה, ואנשי ציבור ערבים רואים בה הצעת חוק גזענית ודורסנית ומוקיעים אותה.⁴⁷

47 ראו בין השאר את יהונתן ליס, "הליכוד והבית היהודי יקדמו את 'חוק הלאום' הגנוז", הארץ, 15.3.2011; מאמר המערכת, " 'חוק דיכטר' מסוכן לדמוקרטיה", הארץ, 7.11.2011; יהונתן ליס, "בלחץ לבני, דיכטר גנז את הצעת 'חוק הלאום'", הארץ, 14.11.2011; ג'קי חורי, "ביקורת על חוק המדינה היהודית: דגל שחור מתנוסס מעליו", הארץ, 18.3.2013; מאמר המערכת, "מאבק על זהות", הארץ, 18.3.2013; יואל גולובנסקי, "חוק שזמנו הגיע", הארץ, דעות, 6.4.2013; אלכסנדר יעקובסון, "הצילו את האיכר מהרוב", הארץ, דעות, 6.4.2013. ראו גם את ניירות העמדה של הימין והשמאל: אביעד בקשי, חוק יסוד: ישראל מדינת הלאום של העם היהודי – הצורך המשפטי, ירושלים: המכון לאסטרטגיה ציונית, 2013; נעמי זוסמן, חוק יסוד: ישראל מדינת הלאום של העם היהודי, נייר עמדה, ירושלים: מולד, המרכז להתחדשות דמוקרטית, 2013.

מחקר המדד מראה באופן חד-משמעי שבסוגיה זו יש הבדלים מובהקים בין יהודים אנשי ימין, מרכז ושמאל. ככלל רוב הציבור היהודי מעדיף את האופי היהודי על האופי הדמוקרטי של המדינה. בהקשר זה במדד 2013 הוצגו ליהודים שתי שאלות ישירות חדשות על המחלוקת הפוליטית על אופייה של המדינה. הממצאים מאשרים שוב את הבכורה של מדינה יהודית על פני מדינה דמוקרטית. רוב של 66.9% אמרו שבעיניהם "ישראל היא קודם כול מדינה יהודית ורק אחר כך מדינה דמוקרטית", ו-64.2% תמכו בחקיקת "חוק שיקבע כי דמוקרטיה תתקיים בישראל רק אם איננה פוגעת במדינה יהודית" (לוח 4.14). שיעור היהודים התומכים בחקיקת חוק לאום חדש ממריא גבוה עוד יותר בקרב יהודים שאינם דוגלים במתן זכויות לערבים או בהשתלבותם בחברה הישראלית. אלה כוללים 83.9% מהסבורים שישראל היא קודם כול מדינה יהודית ורק אחר כך מדינה דמוקרטית, 87.4% מהשוללים את זכותם של הערבים לחיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות, 84.4% מהמצדדים בשלילת זכות ההצבעה לכנסת מהערבים, 89.7% מהחושבים שצריך שהיהודים ישלטו והערבים לא יקבלו זכויות דמוקרטיות, 82.1% ממי שזהותם היא רק או בעיקר יהודית, 77.2% מבני 18-30, 79.2% מקרב חסרי השכלה תיכונית מלאה, 78.7% ממי שהוצאות משפחתם מתחת לממוצע, ו-80.3% ממי שנפגעו מאיומים, מהשפלות או ממכות מצד אזרחים ערבים. המחלוקת החריפה ביותר חופפת את השסע הפוליטי והדתי: תומכים בחקיקת חוק הלאום הם 86.0% מהנשאלים שהגדירו את עצמם ימין, 83.6% ימין מתון, 61.0% מרכז, 36.7% שמאל מתון ו-21.6% שמאל; 91.3% מהחרדים, 87.9% מהדתיים, 77.2% מהמסורתיים ו-56.9% מהחילונים.

לוח 4.14 קדימות של מדינה יהודית על פני מדינה דמוקרטית; יהודים; 2013 (באחוזים)

יהודים	
2013	
66.9	בעיניהם ישראל היא קודם כול מדינה יהודית ורק אחר כך מדינה דמוקרטית (39'')
64.2	דרוש חוק שיקבע כי דמוקרטיה תתקיים בישראל רק אם אינה פוגעת במדינה יהודית (40'')

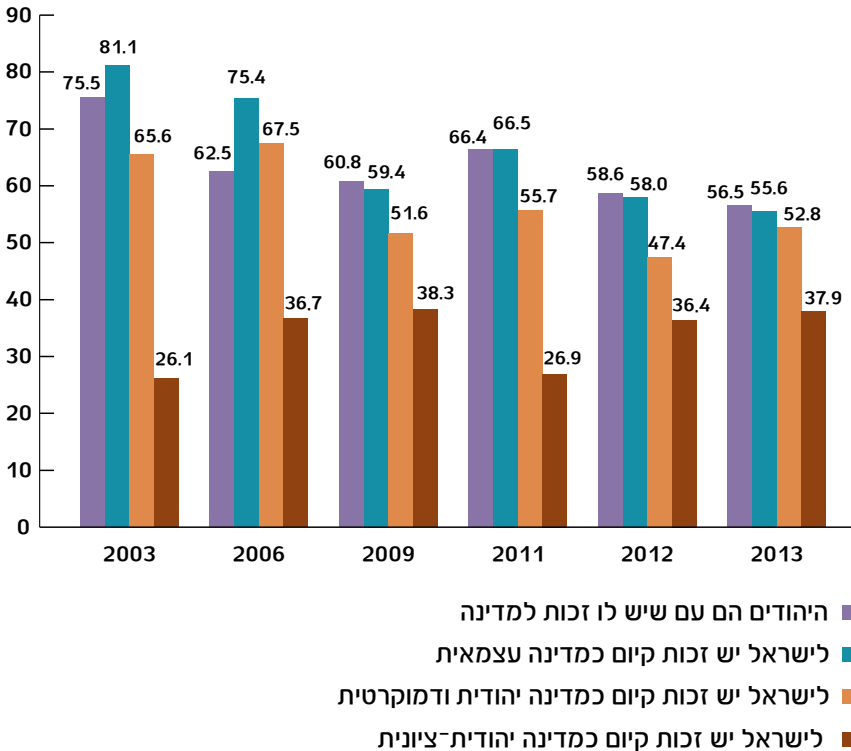
שינוי במרוצת הזמן בעמדות הערבים והיהודים

במרוצת השנים ניכרת ירידה באינדיקטורים העיקריים של הלגיטימציה שהאזרחים הערבים מעניקים לישראל (תרשים 4.1). שיעור הערבים המקבלים את היהודים כעם שיש לו זכות למדינה ירד מ-75.5% ב-2003 ל-58.6% ב-2012 ול-56.5% ב-2013 (לוח 4.3), שיעור הערבים המכירים בזכות הקיום של ישראל כמדינה עצמאית ירד מ-81.1% ל-58.0% ול-55.6%, בהתאמה (לוח 4.2), שיעור הערבים המכירים בזכות הקיום של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ירד מ-65.6% ל-47.4% ול-52.8%, בהתאמה (לוח 4.4), ושיעור הערבים המקבלים את ישראל כמדינה יהודית-ציונית עלה מ-26.1% ל-36.4% ול-37.9%, בהתאמה (לוח 4.6). שיעור המחויבים לדו־קיום נשאר יציב למדי באחדים מהאינדיקטורים ועלה באחרים (לוח 4.1). מספרים אלה מראים שמגמת ההחרפה בעמדות הערבים נעצרה ב-2013.

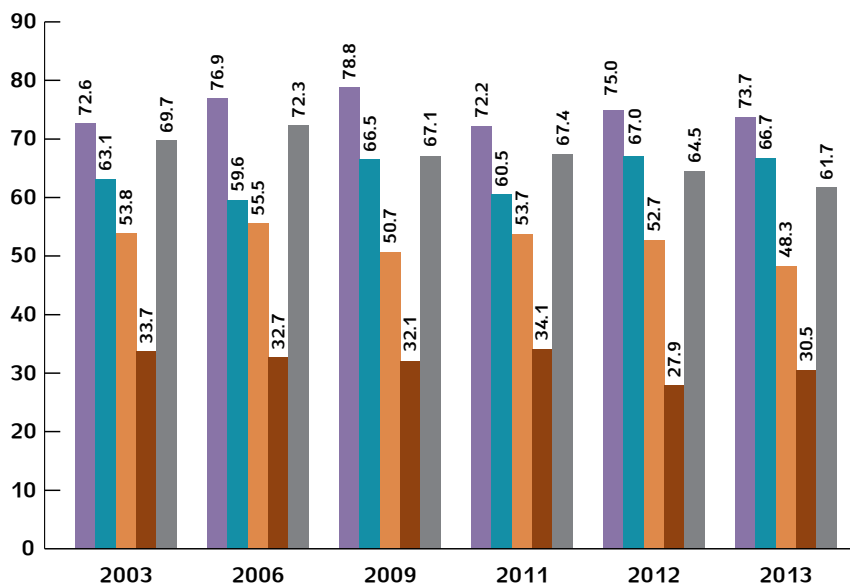
בעמדותיהם של היהודים כלפי האזרחים הערבים בסוגיה זו ניכרת התמתנות מסוימת ויציבות (תרשים 4.2). שיעור המעדיפים את אופייה היהודי של המדינה על פני אופייה הדמוקרטי כשמתגלעת סתירה ביניהם ירד מ-69.7% ב-2003 ל-64.5% ב-2012 ול-61.7% (לוח 4.13). גם שיעור הסבורים שהמדינה צריכה לתת העדפה מסוימת ליהודים ירד מ-53.8% ל-52.7% ול-48.3%, בהתאמה (לוח 4.10), שיעור המתנגדים לאפשר לאזרחים הערבים לקנות אדמות בכל מקום שירצו ירד מ-67.6% ל-41.0% ועלה ל-56.8%, בהתאמה (לוח 4.11).

ושיעור התומכים בהוצאת חר"ש מחוץ לחוק ירד מ-52.0% ל-44.6% ול-44.9%, בהתאמה (לוח 4.11). יש גם ירידה בייחוס אי-נאמנות לערבים מתנגדי משטר (לוח 4.12) ויציבות באחרות מהשאלות בעניין זה, כגון באלה הנוגעות לתמיכה בזכות הקיום של ערבים לחיות בישראל כמיעוט בעל זכויות פרט מלאות (לוח 4.8). בכל מקרה, מהממצאים הללו עולה שמגמת היציבות-התמתנות בעמדותיהם של היהודים כלפי הערבים נמשכת גם ב-2013.

תרשים 4.1 מקבלים את זכות הקיום של ישראל; ערבים; 2003-2013 (באחוזים)

תרשים 4.2 מקבלים את זכויות הערבים; יהודים; 2003-2013 (באחוזים)

- מכירים בזכות הערבים לחיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות
- מקבלים את הערבים כחברים מלאים בחברה הישראלית
- סבורים שהמדינה צריכה לתת העדפה מסוימת ליהודים על פני הערבים
- מתנגדים לאפשר לאזרחים הערבים להצביע לכנסת
- יבחרו באופיייה היהודי של המדינה אם יתנגש באופיייה הדמוקרטי

סכסוכים באזור, השתלבות באזור, זהות

סכסוכים באזור

ישראל היא מדינה המתקיימת בסביבה עוינת ומתמודדת עם מעגלי סכסוך מרובים. מעגל ליבת הסכסוך בין היהודים לפלסטינים נולד לפני יותר ממאה שנה, ואליו התווסף ב-1938, בוועידת לונדון, מעגל הסכסוך עם מדינות ערב ואחר כך עם העולם המוסלמי. המיעוט הלאומי הערבי בישראל, שנוצר בעקבות מעגלי סכסוך אלה, הוא חלק מהעם הפלסטיני והאומה הערבית, שלהם אין יחסי שלום עם ישראל. כל עוד יימשך הסכסוך יראו המדינה והיהודים באזרחים הערבים חלק מאויב פעיל ויחשדו בהם באי־נאמנות פוטנציאלית למדינה.

הסכמי אוסלו העלו לקדמת הבמה את פתרון שתי המדינות לשני עמים. סביב פתרון זה התגבשה בשנות האלפיים הסכמה גלובלית, ורוב היהודים בישראל, רוב הערבים בישראל ורוב הפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה תומכים בו. ואולם למרות ההסכמה על עקרון חלוקת הארץ, נותרה מחלוקת עמוקה בכל הנוגע ליישומה. וכך, נמצאה במחקר הסכמה בין יותר משלוש חמישיות מהערבים (63.7%) והיהודים (61.5%) על חלוקת הארץ לשתי מדינות לשני עמים (לוח 5.1). בעיני היהודים הפתרון אינו אמור לכלול נסיגה לגבולות 1967, פירוק כל ההתנחלויות, חלוקת ירושלים, זכות שיבה לפליטים הערבים לתוך ישראל והקמת מדינה פלסטינית ריבונית חמושה ללא צבא ישראלי כבקעת הירדן ועם גבולות פתוחים בינה ובין ישראל. לכל הלאומים היהודיים הללו הפלסטינים, בכללם הפלסטינים אזרחי ישראל, מתנגדים.⁴⁸ אם בכל זאת ייושבו מחלוקות אלה, למעלה ממחצית

48 רף 43.2% מהערבים בישראל תומכים בעמדה הפלסטינית של חלוקת ירושלים. בכך רובם חולקים על העמדה הרשמית של הרשות הפלסטינית ומבטאים אינטרס מובהק שלהם – בירושלים מאוחדת תהיה להם גישה מלאה לירושלים המזרחית ולמקומות הקדושים לאסלאם שבה.

(51.9%) מהאזרחים הערבים יראו בכך סיום התביעות והסכסוך, לעומת פחות ממצחיית (46.1%) מהיהודים. לפיכך ברור שהסדר בין ישראל לפלסטינים יותר לא מעט שאלות לא פתורות וקבוצות סרבניות. הסדר כזה יתעלם קרוב לוודאי מדרישותיהם של הפלסטינים אזרחי ישראל לזכות שיבה של הפליטים הפנימיים ליישוביהם ההרוסים, לפיצוי על הפקעות של אדמות ורכוש אחר, לאוטונומיה תרבותית, לשותפות בשלטון ולטשטוש אופייה היהודי-ציוני של המדינה. המחלוקות העמוקות בעניין הפתרונות לסכסוך מנציחות את האי-אמון בין ערבים ליהודים ומקבעות את מעמדם של הערבים כמיעוט עוין בעיני היהודים והמדינה.

לוח 5.1 פתרונות לשאלה הפלסטינית; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
61.5	66.7	71.3	63.7	68.7	88.8	תומכים בפתרון של שתי מדינות לשני עמים (ע' 103, י' 73)
40.3	43.2	44.2	51.2	62.7	82.0	מסכימים שגבולות 1967 יהיו הגבולות בין שתי המדינות עם אפשרות לחילופי שטחים (ע' 104, י' 74)
22.6	21.4	**23.3	43.2	48.8	**61.0	מסכימים שירושלים תחולק לשתי ערים נפרדות, יהודית וערבית (ע' 105, י' 75)
48.2	47.1	62.6	47.5	46.8	72.2	מסכימים שהפליטים הפלסטינים יקבלו פיצוי מתאים ויורשו לחזור למדינת פלסטין בלבד (ע' 106, י' 76)
40.4	***39.4	45.3	26.6	22.8	16.7	מסכימים שאחדים מהיישובים הערביים ב"משולש" (ואדי ערה) יסופחו למדינה הפלסטינית (ע' 108, י' 79)
*	*	30.6	*	***73.1	76.2	מסכימים שהגבולות בין ישראל למדינה הפלסטינית יהיו גבולות פתוחים
46.1	44.4	64.8	51.9	58.6	82.0	מאמינים שעם הביצוע המלא של העקרונות הללו, ייגמרו כל התביעות של שני הצדדים, והסכסוך ביניהם יסתיים (ע' 107, י' 77)

* השאלה לא הוצגה ** ב-2004 *** ב-2011

חילוקי הדעות העמוקים בנוגע לדרכי הביצוע של הפתרון המוסכם של שתי מדינות דוחפים את שני הצדדים לאובדן אמונה באפשרות מימוש. בסוף יולי 2013 החל משא ומתן בין ישראל לפלסטינים בלחץ ובתיווך אמריקניים. בתשובה לשאלה במחקר המדד על משא ומתן זה ענו רוב של 57.0% מהערבים ורוב מכריע של 81.8% מהיהודים שאינם מאמינים שהוא יוביל להסדר קבע (לוח 5.2). כחצי (48.6%) מהערבים הצדיקו פתיחה של הפלסטינים באינתיפאדה שלישית אם יקרוס המשא ומתן.

לוח 5.2 אמונה שהמשא ומתן המתנהל בין ישראל לפלסטינים יוביל להסדר קבע והצדקה של אינתיפאדה שלישית אם ימשך הקיפאון המדיני; ערבים ויהודים; 2012, 2013 (באחוזים)

יהודים	ערבים		
	2013	2012	
			מאמינים שהמשא ומתן המתנהל בין ישראל לפלסטינים יוביל להסדר קבע (ע' 112, '78):
2.1	4.7		מאמין בהחלט
13.5	21.2		מאמין
35.3	37.6		לא מאמין
46.5	19.4		לא מאמין בכלל
2.7	17.2		אין תשובה
		**54.9	אם יתברר שהכרזת האו"ם על מדינה פלסטינית אינה מקדמת את ענייני הפלסטינים, מוצדק שהפלסטינים יפתחו באינתיפאדה שלישית
*	48.6	58.6	מוצדק שהפלסטינים בגדה וברצועה יפתחו באינתיפאדה שלישית אם ימשך הקיפאון המדיני (ע' 117)

* השאלה לא הוצגה ** ב־2011

מדד 2013 וקודמיו אף נותנים ביטוי לחילוקי הדעות בין ערבים ליהודים בנוגע לענייני מדיניות אחרים הקשורים לשאלה הפלסטינית ועמדו על הפרק בשנות האלפיים. 46.3% מהערבים ב־2012 תמכו בהתבססות שלטון החמאס ברצועת עזה, 31.0% מהערבים ב־2011 הצדיקו את המשך ההפגזות על יישובים יהודיים

בדרום הנגב, ו-48.6% מהערכים ב-2013 חשבו, כאמור, שמוצדק שהפלסטינים בגדה וברצועה יפתחו באינתיפאדה שלישית אם יימשך הקיפאון המדיני. כמו כן ב-2011 תמך רוב מכריע של 85.7% מהערכים, לעומת מיעוט של 26.9% מהיהודים, בצעדים של האומות המאוחדות לכינון מדינה פלסטינית עצמאית. בכל הנוגע ליישוב הסכסוך בין ישראל לפלסטינים במסד היהודי רווחת הנחת יסוד סמויה שהערכים בישראל לא יהיו חלק מהסדר הקבע, מאחר שהם אזרחי המדינה ועליהם להסדיר את ענייניהם עם ממשלת ישראל. לאמיתו של דבר למי שינהלו את המשא ומתן על הסדר הקבע יהיה עניין להתעלם מהמיעוט הערבי כדי שלא להכביד על השגת פתרון. את ההנחה הזאת מאתגרים שלושת הצדדים לסכסוך: ישראל, הרשות הפלסטינית והמיעוט הערבי.

הצד הישראלי מציג שני אתגרים חמורים הקושרים בין הסדר הקבע למיעוט הערבי: ממשלת הימין בראשות נתניהו העלתה את הדרישה שהפלסטינים יכירו בישראל כמדינתו של העם היהודי. אחת המשמעויות של דרישה זו היא קיבוע אופיייה היהודי-ציוני של ישראל, וקיבוע זה פוגע ישירות במעמדו של המיעוט הערבי-פלסטיני במדינה. את האתגר האחר העלה אביגדור ליברמן, שר החוץ ומנהיג מוביל במחנה הימין, בתביעתו שהסדר הקבע יכול את סיפוח "המשולש" למדינה הפלסטינית כדי לדלל את שיעור הערכים בקרב אזרחי ישראל.

הצד הפלסטיני הכיר בפן הפלסטיני-ישראלי של הסכסוך קודם כול ברחייתו את הדרישה הישראלית להכרה בישראל כמדינתו של העם היהודי. אחת הסיבות לרחייה היא הרצון להימנע מפגיעה במעמדו של המיעוט הערבי ובמאבקו לשינוי אופיייה היהודי של המדינה. הפלסטינים גם יצרו זיקה ישירה בין הסכסוך לבין המיעוט הערבי כשהציגו את הדרישה שבכלל האסירים הפלסטינים שהיו אמורים להשתחרר בפעימה הרביעית באפריל 2014, כחלק מההסכם על קיום משא ומתן על הסדר הקבע, יהיו 14 אסירים ביטחוניים פלסטינים אזרחי ישראל. ממשלת ישראל ראתה בדרישה זו פגיעה בריבונותה בכלל ובמדיניותה להרתעת האזרחים הערכים מחבירה לתנועת ההתנגדות הפלסטינית בפרט. בסופו של דבר המשא ומתן התמוטט והפעימה הרביעית לא יצאה לפועל.

הערכים בישראל היו רוצים שהסכם שלום יסייע להם במאבקם מול המדינה. כנפגעי הנכבה הם מצפים שישראל תכיר בזכותם של הפליטים הפנימיים לשקם את כפריהם ההרוסים, תשלם להם פיצויים ראליים על ההפקעה של אדמות ורכוש אחר, תשיב להם את רכוש הווקף ותעביר למוסלמים את השליטה עליו,

תתיר את שיקום המסגרים ואת בתי הקברות שנחרבו ועוד. הם רוצים גם שהסדר הקבע יכלול אוטונומיה מוסדית, שריון חלק מידתי מתקציב המדינה, ייצוג בשלטון, מכסת הגירה פרופורציונית ושינויי משטר נוספים שיעמעמו את אופייה היהודי של המדינה ויובילו בעתיד למדינה דו-לאומית. עד כמה שידוע, השאלות הנוגעות למיעוט הערבי לא נידונו עד כה במשא ומתן על הסדר הקבע, אך את אפשרות הסיפוח של אחדים מיישובי "המשולש" למדינה הפלסטינית העלה על סדר היום הציבורי הימין הרדיקלי היהודי, וזו נתקלה בתגובה קשה מצד ההנהגה הערבית והציבור הערבי בישראל.⁴⁹

במדד 2012 נשאלו הערבים על עמדתם כלפי הסכם שלום שיפסח עליהם. הסכם שיכלול הכרה בישראל כמדינה יהודית אך יבטיח שוויון אזרחי מלא לערבים יקבל את תמיכתם של 52.6% בלבד מהאזרחים הערבים; והסכם שלא יכלול פתרון לבעיית האדמות שהופקעו ולבעיית העקורים הפנימיים יקבל אישור של רק 34.8% מהם (לוח 5.3). זו תמיכה נמוכה יחסית של הציבור הערבי בהסכם שלום, המעידה על הפער באינטרסים בין הפלסטינים משני עברי הקו הירוק ועל האפשרות שהערבים בישראל ייהפכו ל"מחבלים בשלום" (peace spoilers). חבלה כזאת יכולה להיעשות על ידי הצבעה נגד או אי-הצבעה בעד ההסדר במשאל עם או על ידי פתיחה במרד עממי, שעלול להחריף את תחושת האיום של היהודים ולהקשיח את עמדתם בעניין ההסדר. אמנם בהיותם נפגעי הסכסוך עם הפלסטינים אין לערבים בישראל אינטרס מובהק לחבל בשלום גם אם לא יתייחס אליהם,⁵⁰ אבל עם זה אין להניח שתמיכתם הגורפת בהסדר השלום מובנת מאליה. הם עלולים להיות חצויים בענייניו בשל ניגוד האינטרסים ועלולים להכריע את הכף אם גם היהודים יהיו חצויים בענייניו.⁵¹

49 שאול אריאלי ורובי שורץ, עוון ואיוולת: על ההצעות להעביר יישובים ערביים מישראל לפלסטין, פרסום 3/48, ירושלים: מכון פלורסהיימר למחקרי מדיניות, 2006; הילו גלזר, "מה חושבים ערביי ישראל על תוכנית חילופי השטחים", הארץ, סוף שבוע, 10.1.2014.

50 אנשי ציבור ופרשנים ערבים טוענים שבכל מקרה האזרחים הערבים יתמכו בהסכם שלום עם הפלסטינים כי יש להם אינטרס עליון בסיום הכיבוש והם ירצו לסייע לבני עמם. אף מפלגה או תנועה ערבית לא תעז לקרוא להם להימנע מתמיכה.

51 אין כמעט דיון בשאלה אם הערבים בישראל יסייעו להשגת שלום עם הפלסטינים או יפריעו לו. הדיון מתמקד בעיקר בשאלה אם ההסדר יגביר את השלמתם עם המדינה או

לוח 5.3 תמיכה בהסכם שלום בין ישראל לפלסטינים שיתעלם מבעיות הערבים בישראל; ערבים; 2012, 2013 (באחוזים)

ערבים		
2013	2012	
58.4	52.6	יתמכו בהסכם שלום בין ישראל לפלסטינים גם אם יכלול הכרה בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית אך יבטיח שוויון אזרחי מלא לערבים (ע' 110)
42.3	34.8	יתמכו בהסכם שלום בין ישראל לפלסטינים גם אם לא יכלול פתרון לבעיית האדמות שהופקעו מאזרחי ישראל הערבים ולבעיית העקורים הפנימיים (ע' 109)

ואולם חוץ מהסכסוך בין ישראל לפלסטינים, האזרחים הערבים והיהודים חלוקים גם על סכסוכים אחרים באזור. ככל מלחמות ישראל עם העולם הערבי גילו האזרחים הערבים דפוס קבוע ועקבי. מצד אחד הם תמכו מבחינה תודעתית ורגשית בצד הערבי והמוסלמי של הסכסוך עם ישראל, ומן הצד האחר הם שמרו בהתנהגותם על החוק והסדר ונמנעו מלפעול נגד המדינה (מלבד מעורבות של כשנתיים בטרור הפלסטיני שלאחר מלחמת ששת הימים ובשתי האינתיפאדות).⁵² לחלק מהערבים חשוב שיהיה באזור גורם ערבי או מוסלמי שיעמוד מול ישראל, שבעיניהם היא תוקפנית וחזקה, ויהיה זה אש"ף, חמאס, חיזבאללה, סוריה או איראן. אין להתפלא אפוא שבניגוד גמור לעמדה היהודית, 52.7% ב-2012 ו-33.2% ב-2013 מהערבים תמכו ב"כוח חזק, ערבי או מוסלמי, שיעמוד בפני ישראל ויפגע בה קשות אם יהיה צורך בכך", ו-53.7% ב-2012 מהם אפילו תמכו בהתחזקות כוחו של החיזבאללה נגד ישראל (לוח 5.4). רק מיעוט (26.0%)

דווקא את מאבקם לשינוי אופייה. בעניין זה ראו השפעת הקמת מדינה פלסטינית על ערביי ישראל, נתניה: מרכז ש' דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, המכללה האקדמית נתניה, 2011.

52 אחת העדויות לכך היא עמדתם והתנהגותם של האזרחים הערבים במלחמת לבנון השנייה. ראו סמי סמוחה, "הערבים בישראל ומלחמת לבנון השנייה", בתוך: פייסל עזאיזה, ניצה נחמיאס ומירי כהן (עורכים), שירותי רווחה, בריאות וחינוך בשעת חירום: לקחים ממלחמת לבנון השנייה, חיפה: פרדס, 2009, עמ' 162-173.

ב־2010) מהערבים לעומת רוב (57.5% ב־2011, 60.6% ב־2012 ו־60.0% ב־2013) מהיהודים סבורים שישראל צריכה להשתמש בכוח כדי למנוע מאיראן לפתח נשק גרעיני אם מדינות אחרות לא יעשו זאת. 36.7% ב־2012 ו־28.1% ב־2013 מהערבים תמכו בפיתוח נשק גרעיני על ידי איראן, אף שמדינות ערב וכל שכן ישראל מתנגדות לכך, והם בעצמם עלולים להיפגע ממנו. כמו כן 52.9% ב־2012 מהערבים תמכו בהתבססות החמאס ברצועת עזה. עמדות אלה של הערבים בישראל תואמות תפיסה כוחנית שלפיה צריך שיהיה באזור כוח שיעמוד מול ישראל התוקפנית והשתלטנית ויבלום ויחליש אותה. גם היהודים נקטו גישה כוחנית כאשר ב־2011 רק 19.5% תמכו בהכרה בחמאס ובהסכם אתו, ורק 27.0% סברו שישראל צריכה לתמוך בבקשה לאו"ם להכריז על הקמת מדינה פלסטינית עצמאית; ב־2012 רק 26.9% חשבו שקבלתה של פלסטין כמדינה משקיפה לא חברה באו"ם הוא צעד נכון, ובשנים 2011-2013 כשלוש חמישיות סברו שאם מדינות אחרות לא ימנעו מאיראן לפתח נשק גרעיני, ישראל צריכה לעשות זאת בכוח, למרות העיצומים שהוטלו על איראן ואף שבין ארצות הברית לאיראן הלך והתגבש הסכם לעצירת התקדמותה בייצור נשק גרעיני.

ערבים ויהודים אינם רואים עין בעין את מה שמכונה "האביב הערבי". מנקודת מבטה של ממשלת ישראל מדובר ב"חורף ערבי" המערער את היציבות במדינות ערב, מעלה לשלטון כוחות אסלאמיסטיים וקורא תיגר על יחסי השלום בין מצרים וירדן לישראל. היחס להתפתחויות אלה בעולם המערבי חיובי יותר מהיחס בישראל, משום שהן מעוררות תקווה לדמוקרטיזציה ולהשתחררות של האדם הערבי מהפסיכיות ומהקורבנות.⁵³ ואכן גם רוב הערבים בישראל מתייחסים בחיוב לגל המחאות בעולם הערבי ורואים בו פריצת דרך היסטורית. היהודים, הפחות נלהבים, רואים בדמוקרטיזציה בעולם הערבי אליה וקוץ בה לנוכח עלייתן לשלטון של תנועות אסלאמיות בבחירות חופשיות בעזה, בלוב, בתוניסיה ובמצרים. ב־2012 רוב של 62.7% (59.4% ב־2013) מהערבים לעומת רק 8% מהיהודים ראו בחיוב את העלייה לשלטון של תנועות אסלאמיות בעקבות ההתעוררות הערבית,

53 בעולם המערבי הולכת ומסתמנת אכזבה מהאביב הערבי. לכך נתן ביטוי האקונומיסט במאמר מסכם. ראו "כתבת השער ב'אקונומיסט': עוני, אלימות ושנאה – העולם הערבי הוא כישלון", דה מרקר, 8.7.2014.

וב-2011 רוב של 58.9% לעומת רק 18.2%, בהתאמה, בירכו על נפילת משטרו של מובארק במצרים, ששיתף פעולה עם ישראל (לוח 5.5).

לוח 5.4 כוח התנגדות לישראל באזור; ערבים ויהודים; 2011-2013 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2011	2013	2012	2011	
			33.2	52.7		כל עוד לא שורר שלום בין ישראל לעולם הערבי, צריך שיהיה כוח חזק, ערבי או מוסלמי, שיעמוד בפני ישראל ויפגע בה קשות אם יהיה צורך בכך (ע' 111)
			*	52.9		תומכים בהתבססות החמאס ברצועת עזה
					31.0	סבורים שהמשך ההפצצות מרצועת עזה על היישובים בנגב מוצדק
		19.5				סבורים ששקט בדרום יושג רק על ידי הסרת המצור על עזה, הכרה בממשלת החמאס והגעה להסכם עמה
		27.0			85.7	סבורים שישראל צריכה לתמוך בבקשה לאו"ם להכריז על הקמת מדינה פלסטינית עצמאית
		26.9				סבורים שקבלת פלסטין כמדינה משקיפה לא חברה באו"ם זה צעד נכון
			*	53.7		תומכים בהתחזקות כוח החיזבאללה נגד ישראל
60.0	60.6	57.5	*	*	**26.0	סבורים שאם מדינות אחרות לא ימנעו מאיראן לפתח נשק גרעיני, ישראל צריכה לעשות זאת בכוח (י' 83)
					42.0	סבורים שפיתוח נשק גרעיני על ידי איראן מוצדק
			28.1	36.7		תומכים בפיתוח נשק גרעיני על ידי איראן (ע' 126)

*השאלה לא הוצגה ** ב-2010

היהודים בישראל רואים במשטר הסורי שותף מרכזי בציר הרשע של איראן וחיזבאללה ומצדדים בנפילתו. העמדה של הערבים בישראל מורכבת יותר. בסקר המדד ב-2011 הצדיקו 64.5% מהציבור הערבי את המאבק העממי בסוריה נגד משטר אסד, וב-2012 71.4% וב-2013 65.4% התנגדו להמשך שלטונו של אסד (לוח 5.5). אך את ההתנגדות הזאת אין לפרש כתמיכה בנפילת המשטר הסורי, אלא כתמיכה ברפורמה במשטר בלבד על ידי דמוקרטיזציה ושיתוף בשלטון של עדות שונות. זו עמדתם של חר"ש, התנועה האסלאמית הדרומית ושל לא מעט ערבים בישראל. האזרחים הערבים ומנהיגיהם אינם תומכים ברודנות של הנשיא אסד ובטבח בבני עמו, אלא רואים בשלטון סורי לא רודני חלק מציר ההתנגדות לישראל, ואותו הם רוצים לשמר ולבצר. בשל כך המנהיגות הערבית בישראל ממלאת את פיה מים, ורק הפגנות ערביות ספורות נערכות בישראל במחאה נגד הדיכוי האכזרי של האופוזיציה בסוריה.⁵⁴

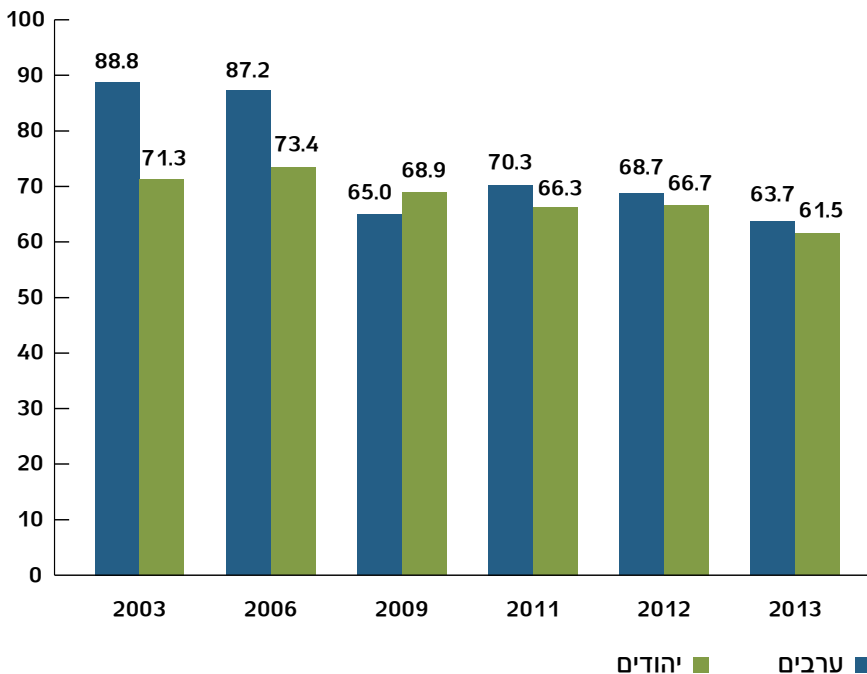
לוח 5.5 התפתחויות באזור; ערבים ויהודים; 2011-2013 (באחוזים)

יהודים		ערבים			
2012	2011	2013	2012	2011	
18.2		58.9			סורים שישראל צריכה לברך על נפילת המשטר של מובארק במצרים
54.4		74.7			מצפים להתפתחות דמוקרטיה במדינות ערב שבהן התחוללו לאחרונה שינויים במשטר
8.0		59.4	62.7		תומכים בעליית התנועות האסלאמיות לשלטון בכמה ממדינות ערב לאחר שמשווים את הטוב ואת הרע שבעלייתן (ע' 123)
		44.6			תומכים בסילוק תנועת האחים המוסלמים מהשלטון במצרים (ע' 124)
		64.5			סורים שהמאבק בסוריה נגד משטר אסד מוצדק
		65.4	71.4		לא תומכים בהמשך שלטונו של אסד בסוריה (ע' 125)

54 אסעד גאנם, "למה הציבור הערבי שותק", הארץ, 13.2.2012.

באשר למגמות במשך הזמן – כמו בסוגיות אחרות, כך גם בעניין הפלסטיני חלה החרפה בעמדת הערבים בישראל. תמיכת הערבים בפתרון שתי מדינות לשני עמים ירדה מ-88.8% ב-2003 ל-68.7% ב-2012 ול-63.7% (תרשים 5.1). כך גם הסכמתם שהפליטים הערבים יחזרו לפלסטין בלבד ירדה מ-72.2% ל-46.8% ול-47.5%, והסכמתם לסיום התביעות והסכסוך אם תקום מדינה פלסטינית וייושבו המחלוקות על הגבולות, על הפליטים ועל ירושלים ירדה מ-82.0% ל-58.6% ול-51.0% (לוח 5.1). עם זאת בעמדתם כלפי סכסוכים אחרים באזור ניכרת ב-2013 התמתנות, כמו למשל הירידה מ-36.7% ב-2012 ל-28.1% בתמיכה בפיתוח נשק גרעיני על ידי איראן (לוח 5.4).

תרשים 5.1 תומכים בפתרון של שתי מדינות לשני עמים; ערבים ויהודים; (באחוזים) 2013-2003

כמו אצל הערבים, כך גם אצל היהודים ירדה באותה תקופה התמיכה בפתרון שתי המדינות מ-71.3% ב-2003 ל-66.7% ב-2012 ול-61.5% ב-2013, התמיכה בזכות השיבה של הפליטים הערבים לפלסטין בלבד ירדה מ-62.6% ל-47.1% ול-48.2%, והתמיכה בסיוס הסכסוך ירדה מ-64.8% ל-44.1% ול-46.1% (לוח 5.1). נראה שהקיפאון המדיני גורם לשני הצדדים לאבד את אמונתם באפשרות להגיע להסדר של קבע.

השתלבות באזור

הערבים והיהודים חלוקים ביניהם בשאלה אם ישראל צריכה להשתלב באזור או במערב. כל קבוצות האוכלוסייה היהודית, בכללן המזרחים, הדתיים והחרדים, מעוניינות בהשתלבות במערב. לדין ישראל מערבית תשמור על יתרון איכותי, שהוא תנאי הכרחי להמשך קיומה במרחב עוין. המערב גם משמש בית לרוב המכריע של יהודי התפוצות, הוא נתפס כעתיר משאבים, בעל רמה גבוהה של פיתוח אנושי, דמוקרטי ותומך בישראל. יתרה מזו, לישראל אין אפשרות ממשית להשתלב במזרח התיכון, משום שהיא נחשבת נטע זר ושנוא בתוכו. עם זאת היהודים חוששים שהשתלבות מלאה במערב עלולה לשחוק את התרבות הלאומית ואת הייחוד הישראלי.⁵⁵

כמו היהודים גם הערבים בישראל נמשכים מאוד למערב ומבינים את יתרונות ההשתלבות בו. אך הם גם שותפים לכוחות ההתנגדות של העולם הערבי, הרואים במערב גורם אנטי-ערבי, אימפריאליסטי וקולוניאליסטי, שמגבה את הסרבנות ואת התוקפנות הישראלית, עוין את הציוויליזציה האסלאמית ומפיץ

55 לדיון במגוון הרכיבים (מערביים, מזרחיים, יס-תיכונים) של ההווה הישראלית ראו סמי סמוחה, "האם ישראל מערבית?", בתוך: אורי כהן, אליעזר בן-רפאל, אבי בראלי ואפרים יער (עורכים), ישראל והמודרניות: למשה ליסק ביובלו, שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל, 2006, עמ' 49-83; Alexandra Nocke, *The Place of the Mediterranean in Modern Israeli Identity*, Leiden: Brill, 2009; David Ohana, *Israel and Its Mediterranean Identity*, New York: Palgrave Macmillan, 2011; David Tal (ed.), *Israeli Identity: Between Orient and Occident*, London: Routledge, 2013

ערכים חילוניים, מתירניים ומשחיתים. דו-ערכיות זו שמרגישים האזרחים הערבים בישראל כלפי המערב גדולה בהרבה מהדו-ערכיות שמרגישים היהודים. האזרחים הערבים נמשכים יותר לאזור מהיהודים, משום שהם עשויים להפיק תועלת רבה יותר מהשתלבות בו הודות לשותפות בשפה, בתרבות וברת וכן הודות לקרבה המשפחתית בינם לבין עמי האזור. יחסי שלום והשתלבות במרחב עשויים גם להעניק למיעוט הערבי יתרון ייחודי כגורם מתווך בין ישראל לשכנותיה. עם זאת אף שמדובר באזור ערבי או מוסלמי שיכול להציע יתרונות לערבים הפלסטינים בישראל, המשיכה אליו פוחתת בשל הרודנות, העוני, הקיטוב המעמדי, הקנאות הדתית, דיכוי הנשים, האי-סובלנות לאחר, השמרנות – וגם האי-יציבות עקב ההתעוררות הערבית מאז 2011 – הרווחים בו. מודעות זו של הערבים בישראל לתת-פיתוח של העולם הערבי והתקדמות תהליך הישראלזציה שלהם, המקרב אותם לסטנדרטים הישראליים וליהודים, מצננות את התלהבותם מהסתפחות לאזור.

אמנם בקרב היהודים קשה להצביע על פער בין עמדת הציבור לעמדת המנהיגות בסוגיית ההשתלבות באזור, אבל בקרב הערבים פער זה בולט. לעומת הדו-ערכיות של הציבור הערבי הרחב, המנהיגות הערבית מצדדת באופן חד וברור בהשתלבות במרחב הערבי והמוסלמי. זו עמדה אידאולוגית מובהקת, שאפשר לחזקה בשיקולים פרגמטיים, אך אין הכרח בהם. למנהיגות הערבית הלא דתית יש תפיסת עולם ודפוסי התנהגות רחוקים מהדפוסים המקובלים בעולם הערבי והמוסלמי, והיא אף קוראת לחולל רפורמה עמוקה בו, אך היא מרגישה אליו מחויבות גדולה והתנגדות נמרצת למערב.

ממצאי מדד 2004 מספקים עדות נדירה לעמדת המנהיגות בהשוואה לעמדת הציבור הרחב. מדובר במדד היחיד שכלל נוסף על מדגם מייצג של הציבור הערבי והיהודי גם מדגם מייצג של שתי קבוצות מנהיגות ערבית ושתי קבוצות מנהיגות יהודית.⁵⁶ ממצאי הסקרים היהודיים הראו שהן המנהיגות והן הציבור רוצים בשילוב ישראל במערב. בעמדה ש"ישראל צריכה להשתלב בעולם המערבי יותר מאשר במדינות הערביות והמוסלמיות שבאזור" אחזו 71.9% מהמנהיגים בימין, 86.3% מהציבור בימין, 67.7% מהמנהיגים בשמאל ו-78.7% מהציבור בשמאל.

56 סמוחה, מדד יחסי ערבים-יהודים 2004 (לעיל הערה 23).

מספרים אלה מעידים על הסכמה יהודית הכוללת מנהיגים ואנשים מהשורה, ימין ושמאל, על השתלבות ישראל במערב ולא באזור. לעומת זאת בעמדה זו החזיקו רק 33.3% מהמנהיגים הערבים הקשורים למסד היהודי ורק 10.2% מהמנהיגים הערבים מהזרם המרכזי, שאינם קשורים למסד היהודי, לעומת 54.3% מהמצביעים הערבים למפלגות יהודיות ו-51.4% מהמצביעים הערבים למפלגות ערביות. הציבור הערבי חצוי בין הנטייה למערב לנטייה למרחב, ואילו מנהיגותו מצדדת בהשתלבות באזור.

הפער בעמדות בין הציבור הערבי לציבור היהודי בעניין ההשתלבות באזור קיבל ביטוי בממצאי המדדים מאז 2004. כך, ב-2013 אמרו 60.1% מהיהודים, לעומת 48.2% מהערבים, ש"ישראל צריכה להשתלב במערב ולקיים עם מדינות ערב קשרים הכרחיים בלבד" (לוח 5.6). בשאלה זו, כמו בשאלות אחרות על השתלבות באזור, נמצא שהמיעוט הערבי חצוי, ואילו רוב היהודים הם בעד השתלבות במערב.

בקבוצות האוכלוסייה הערביות התומכות בהשתלבות במערב נכללים יותר מי שמאמינים כי באורח החיים ובהתנהגות האזרחים הערבים דומים יותר ליהודים בישראל ופחות לפלסטינים בגדה וברצועה (53.5%), התומכים בפתרון של שתי מדינות לשני עמים (53.0%), דרוזים (69.2%), מי שזהותם היא ערבית-ישראלית ולא פלסטינית (58.4%), מי שמרגישים הכי קרובים למפלגות יהודיות (75.7%), ומי שלא סבלו מאפליה (55.2%) ומהפקעת אדמות (56.5%). על הדו-ערכיות ועל הקרע הפנימי ככל הנוגע להשתלבות באזור אפשר ללמוד גם מכך שלא נמצאה קבוצת אוכלוסייה ערבית התומכת באופן חד-משמעי בהשתלבות באזור או בהתבדלות ממנו. אפילו ערבים המרגישים הכי קרובים לפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, הקבוצה הרדיקלית ביותר במחקר, חצויים בסוגיה זו כמו הציבור הערבי הרחב (47.6% מהם בעד השתלבות במערב).

את התמיכה של כמחצית מהציבור הערבי בהשתלבותה של ישראל במערב אין לפרש כזלזול בעולם הערבי וכרצון לפרוש מהאזור, כמו שרוב היהודים היו רוצים, אלא ככמיהה להשתלבות מאוזנת בשני המרחבים. לעומת זאת המנהיגות הערבית בישראל תומכת באופן שאינו משתמע לשתי פנים בהשתלבות ישראל באזור, ולא במערב, ובכך נוקטת עמדה אידאולוגית מובהקת השונה מהעמדה הדו-ערכית והמעשית שמביע הציבור הערבי.

לוח 5.6 השתלבות באזור; ערבים ויהודים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

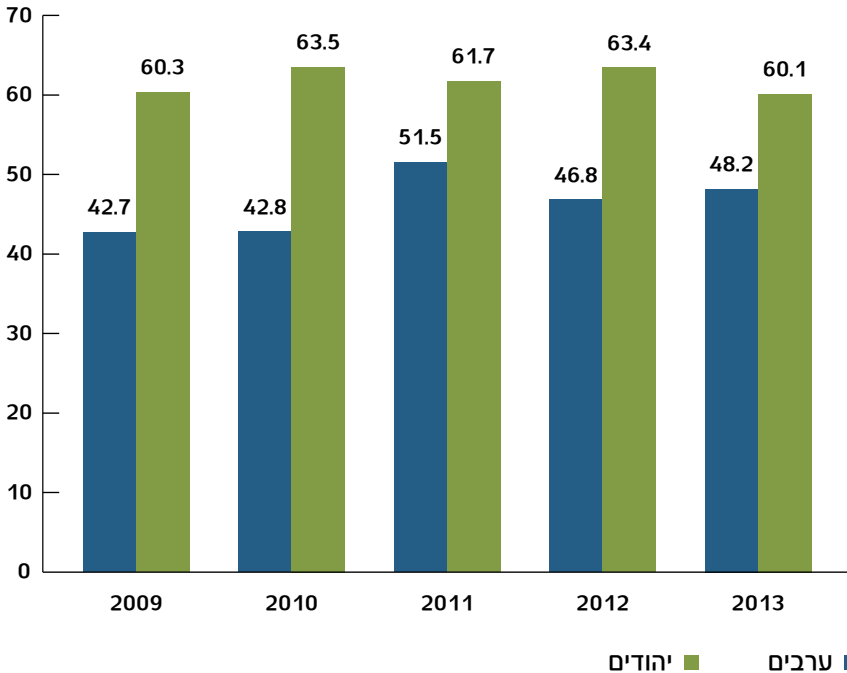
יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
60.1	63.4	*	48.2	46.8	*	ישראל צריכה להשתלב במערב ולקיים עם מדינות ערב קשרים הכרחיים בלבד (ע' 121, '82)
*	*	76.3	45.2	49.7	47.0	ישראל צריכה להשתלב בעולם המערבי יותר במדינות הערביות והמוסלמיות שבאזור (ע' 120)
59.3	65.0	66.4	49.7	55.1	53.1	בתחום התרבות על ישראל להשתלב יותר באירופה-אמריקה מאשר במזרח התיכון (ע' 119, '81)
*	55.1	*	54.7	48.4	*	לישראל יש הרבה מה ללמוד מהמערב ורק מעט ממדינות ערב (ע' 122)

* השאלה לא הוצגה

יהודים התומכים יותר בהשתלבות במערב נמנים עם קבוצות האוכלוסייה הממוקמות בימין הפוליטי. קבוצות אלה כוללות את מי שמאמינים כי האזרחים הערבים קרובים בתרבותם לפלסטינים יותר מליהודים (70.4%), מי שאינם מסכימים שהאזרחים הערבים והיהודים צריכים ליצור יחד ערכים ומנהגים משותפים נוסף על המנהגים והערכים שלהם (72.9%), מי שאינם תומכים בפתרון של שתי מדינות לשני עמים (74.8%), חרדים ודתיים (77.0%), צעירים בני 18-24 (87.1%), חסרי השכלה אקדמית מלאה (73.5%), מזרחים (68.0%), מי שרואיניו ברוסית (85.3%), מי ששייכותם החשובה ביותר היא עם ישראל או הדת היהודית ולא אזרחות ישראלית (70.8%), מי שזהותם היא בעיקר או רק יהודית (72.8%), מי שמשייכים את עצמם לימין המתון או לימין (76.1%), מי שאין להם חברים ערבים (68.9%) ומעולם לא בילו עם ערבים (69.7%) ולא קיבלו מהם עזרה (68.3%). אף שקבוצות האוכלוסייה הללו, למעט קבוצת דוברי הרוסית, קרובות יחסית לערבים מבחינת מעמדם החברתי, אורח חייהן, תרבותן

ושמירה על המסורת הדתית ועל המורשת ההיסטורית (מאות שנים של חיים בארצות האסלאם), הן מעוניינות בהתבדלות מהמרחב ובהשתלבות במערב יותר מהקבוצות האחרות, שכן הן חשדניות כלפי מוסלמים וערבים. עם זאת הן גם חוששות מפני אמריקניזציה, המאיימת על הייחוד התרבותי, הישראלי והיהודי, שיש להן מחויבות עמוקה אליו, ועל כן רצונן להשתלב במערב איננו חד-משמעי. בתקופת המחקר, בשנים 2003-2013, לא השתנו העמדה הערבית והעמדה היהודית באשר להשתלבות במרחב. כלומר, הערבים נותרו חצויים, ואילו רוב היהודים תמכו בהשתלבות במערב (לוח 5.6, תרשים 5.2).

תרשים 5.2 סבורים שישראל צריכה להשתלב במערב ולקיים עם מדינות ערב קשרים הכרחיים בלבד; ערבים ויהודים; 2009-2013 (באחוזים)

זהות

זהות היא תכונה עיקרית בחיי האדם: היא מציינת מיהו, מהו ומה מבדיל אותו מבני קבוצות אחרות. כשהותה של קבוצת המיעוט נחשבת לגיטימית בחברה ויש בה רכיב חשוב שנכלל גם בזהותה של קבוצת הרוב, יש בכך כדי לתרום רבות לדו־קיום; ולהפך, היעדר רכיב כזה יביא לידי פירוד ומדנים בין הצדדים. במדינות דמוקרטיות רכיב משותף זה הוא האזרחות. זו מספקת שייכות ונאמנות למדינה על בסיס שווה ובהתעלמות משייכויות ומנאמנויות אחרות כגון דת וקבוצה אתנית. בדמוקרטיות מערביות האזרחות יוצרת לאום אזרחי המשותף לכלל אזרחי המדינה, ולאום זה משמעותי ומחייב לא פחות מהלאום האתני או הדתי. כך, להיות אזרח אמריקני, למשל, פירושו להשתייך לעם (האזרחי) האמריקני ללא קשר לדת, לקבוצה אתנית או לגזע.

בישראל הנסיבות אחרות. הערבים והיהודים הם בני דת ולאום נבדלים, היות שהציונות, האידאולוגיה המכוננת של ישראל, קיבלה ללא עוררין את האי־הפרדה שהייתה נהוגה אצל היהודים מאות בשנים בין לאום לדת, דגלה באי־טמיעה של היהודים באומות וברתות אחרות ופעלה להקמת מדינה של יהודים ולמען יהודים. בהתאם לכך הונהגה בישראל שיטת החלוקה לדתות של כל תושבי המדינה (שיטה אסלאמית הנהוגה בכל מדינות ערב), נמנעה יצירתו של עם אזרחי ישראלי אחד, ותפקידה של האזרחות כבסיס לזהות, לשיתוף ולשוויון בין ערבים ליהודים צומצם.⁵⁷ גם האזרחים הערבים מקבלים ללא ערעור את המצב הקיים – את החלוקה לדתות, את זיקתם לעם הפלסטיני ולאומה הערבית ואת ההפרדה מן היהודים. לכן הם אינם נאבקים למען דמוקרטיה ליברלית אינדיווידואלית, להפרדת הדת מהמדינה וליצירת עם ישראלי משותף, אלא חותרים לכינון מדינה דו־לאומית שוויונית שבה

57 בישראל פעלו במרוצת השנים כמה תנועות אידאולוגיות לא ציוניות, חילוניות ומתכחשות ליהדות, ששמו להן למטרה ליצור עם אזרחי, ילידי, מקומי, בלי שים לב לדת או למוצא האתני. גלגולן העכשווי הוא תנועת "אני ישראלי", שכראשה עומד עוזי אורנן. התנועה מאגדת ישראלים בני דתות שונות, דוגלת בהפרדה בין דת למדינה ומנהלת מאבק משפטי לרשום את לאום חבריה כ"ישראלי", בטענה שלאום כזה כבר קיים. באוקטובר 2013 דחה בית המשפט העליון את ערעורה וקיבל את טענת המדינה שאין בנמצא לאום ישראלי.

האזרחות המשותפת תוסיף להיות משנית ללאום ולדת. בישראל מתגלע אפוא קונפליקט זהויות, מאחר שהאזרחות הישראלית איננה תשתית רחבה ואיתנה כדי לשמש זהות שוויונית משותפת.

זהות היהודים

בזהות היהודים בישראל יש ארבעה רכיבים: שני הרכיבים הגלויים הם יהודיות וישראליות, ושני הסמויים – ציונות ושואה. במדד 2013 התבקשו היהודים לבחור בין הרכיב היהודי לרכיב הישראלי ולהשוות ביניהם. רוב של 63.5% בחרו ביהודי ובישראלי באותה מידה, 18.3% בחרו רק או בעיקר ישראלי, ו-16.5% רק או בעיקר יהודי (לוח 5.7). רוב היהודים עושים סינתזה בין הרכיב היהודי לרכיב הישראלי בזהותם, משום שהם חלק מהרוב היהודי ומשום שישראל היא מדינה יהודית, כך שבין הרכיבים הללו יש חפיפה רבה. עם זאת יותר משליש מהיהודים מדגישים צד אחד בזהותם, כך שבין המזדהים בראש ובראשונה כישראלים ובין המזדהים בראש ובראשונה כיהודים יש הבדלים גדולים בעמדות כלפי המיעוט הערבי והמדינה, בורם הפוליטי וברקע החברתי-דמוגרפי.

לוח 5.7 זהות אישית כיהודי לעומת זהות אישית כישראלית; יהודים; 2013
(באחוזים)

יהודים	
2013	
	רואה בעצמו (י' 101):
3.1	רק יהודי ובכלל לא ישראלי
15.2	בעיקר יהודי וגם ישראלי במידה מסוימת
63.5	יהודי וישראלי באותה מידה
13.0	בעיקר ישראלי וגם יהודי במידה מסוימת
3.5	רק ישראלי ובכלל לא יהודי
1.7	אין תשובה

כדי לברר את משמעותו של הרכיב הישראלי והיהודי התבקשו הנשאלים לבחור בין היותם אזרחים ישראלים בני הדת היהודית או בני העם היהודי. 41.0% מהיהודים בחרו באזרחות ישראלית כשייכותם החשובה ביותר, 40.6% – בלאום, ורק 15.4% (בדת (לוח 5.8). כיוון שישראל היא מדינה יהודית ובה רוב יהודי קבוע, האזרחות הישראלית מקפלת בתוכה גם יהודיות, ולכן הבחירה בה איננה מציינת ליברליזם ואוניברסליזם טהורים, אם כי יש בה יסוד אזרחי יותר מהבחירה בדת ובלאום היהודיים.

לוח 5.8 אזרחות, דת ולאום כרכיבים של זהות אישית; ערבים ויהודים; 2003, 2012 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
41.0	42.2	29.6	18.7	12.2	29.6	השייכות החשובה ביותר (ע' 154, ' 100):
15.4	15.0	18.9	45.2	45.2	48.2	אזרחות ישראלית
40.6	40.6	43.6	33.9	41.3	18.8	דת
3.1	2.1	7.9	2.2	1.3	3.4	לאום (פלסטיני/יהודי)
						אין תשובה

נוסף על שני הרכיבים הגלויים הללו, יש בזהות היהודית גם שני רכיבים סמויים: הציונות והשוואה. מאחר שהציונות היא האידאולוגיה הלאומית השלטת בחברה ובמדינה, היא משמשת לרוב רכיב סמוי בזהות היהודים. בסקרי המדד התבקשו הנשאלים היהודים והערבים להגדיר את עצמם בהתייחס לציונות כמו שהם מבינים אותה. בקרב היהודים 83.3% הגדירו את עצמם ציונים מאוד או ציונים (לוח 5.9). המיעוט הקטן של 12.4% הרואה בעצמו לא ציוני או אנטי-ציוני מורכב בעיקר מחרדים אשכנזים ומעולים רוסים, שרובם תומכים בכל זאת בפרקטיקות ציוניות מובהקות כגון זכותה של ישראל לשמור על רוב יהודי ולהיות מדינה בשליטה יהודית. הציונות היא אפוא רכיב בגרעין הזהות של היהודי הישראלי.

לוח 5.9 ציונות כרכיב של זהות אישית; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003
(באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
						הגדרה עצמית בנוגע לציונות (ע' 158, '103):
36.0	38.8	33.4	1.9	2.7	0.4	ציוני מאוד
47.3	43.3	46.4	1.5	4.0	0.6	ציוני
8.7	12.2	16.6	52.9	48.2	76.9	לא ציוני
3.7	2.1	1.7	42.5	43.6	19.6	אנטי-ציוני
4.3	3.6	1.9	1.2	1.4	2.5	אין תשובה

כמו הציונות גם השואה היא רכיב עיקרי בזהות היהודים. כמעט כל היהודים העריכו שזיכרון השואה חשוב בחייהם במידה רבה מאוד (74.3%) או במידה רבה (20.5%), לעומת מיעוט זניח שאמרו שהשואה חשובה בחייהם רק במידה מסוימת (4.7%) או בכלל לא (0.5%) (לוח 5.10). תודעת השואה אצל היהודים בישראל מבליטה רכיבים פרטיקולריסטיים כמו תחושת הקורבן, קיר הברזל ו"לעולם לא עוד" יותר מרכיבים אוניברסליסטיים כמו זכויות אדם, כיבוד האחר ותיקון עולם. הרכיב הפרטיקולריסטי של השואה מחזק את הרכיבים היהודי והציוני, שגם הם פרטיקולריסטיים, כך שהזהות של היהודים בישראל נוטה לחוסר איזון.

לוח 5.10 חשיבותו של זיכרון השואה בחיים; יהודים; 2013 (באחוזים)

יהודים	
2013	
	זיכרון השואה חשוב בחייהם ('102):
74.3	במידה רבה מאוד
20.5	במידה רבה
4.7	במידה מסוימת
0.5	בכלל לא
0.1	אין תשובה

בטרם נעבור לרון בזהות הערבים, נציין את עמדתם כלפי שני רכיבי הזהות הסמויים של היהודים. עמדתם השלילית של הערבים כלפי הציונות ידועה. כאמור, 75.5% מהם אומרים שהציונות היא תנועה קולוניאלית וגזענית (לוח 3.8), 56.1% סבורים שישראל כמדינה ציונית היא גזענית (לוח 4.6), ו-51.4% הסכימו שרוב היהודים בישראל הם גזענים (לוח 2.6). מכאן אפשר להקיש שהערבים רואים ברכיב הציוני בזהות היהודית יסוד לא לגיטימי וגזעני, ובכך הם פוסלים את הזהות היהודית בישראל. עם זאת במענה על השאלה כיצד הם מגדירים את עצמם באופן אישי בכל הקשור לציונות, בחרו רק 52.9% מהערבים ב"לא ציוני" ו-42.5% ב"אנטי-ציוני" (לוח 5.9). בניגוד לצפוי לא נמצא רוב גדול של "אנטי-ציונים" אצל הערבים. הסיבה לכך היא כנראה מודעותם לרגישות היהודים לזהותם הציונית. עמדה מרוככת זו של האזרחים הערבים שונה לא רק מהעמדה האנטי-ציונית המושמעת בפומבי בארצות ערב וברוב ארצות האסלאם, אלא גם מהעמדה המוצהרת שלהם ומעמדת מנהיגיהם (כך למשל, מסמכי החזון העתידי מוקיעים את הציונות בחריפות).

הערבים מסתייגים גם מרכיב השואה בזהות היהודית בגלל השימוש האינסטרומנטלי שנעשה בשואה כאמצעי להשגת לגיטימציה לישראל כמדינה וכמדינה יהודית ולהקניית מעמד קורבן ליהודים ולשחרורם מאחריות לנכבה. ההתרסה נגד השואה הביאה לידי התעלמותם של 34.5% מהערבים ב-2013 מעצם התרחשותה (לוח 3.12).

זהות הערבים

זהותם של הערבים, כמו זהותם של היהודים, היא רב-ממדית. רכיביה הגלויים הם הערבי, הפלסטיני, הישראלי, ונוסף להם הרכיב הסמוי של הנכבה. בדומה לרכיב היהודי, הרכיב הערבי מתייחס לשפה, לתרבות וללאום (האומה הערבית). נשאלת השאלה מה מכל הרכיבים הללו בולט או עיקרי.

הערבים נשאלו בעניין זהותם הספציפית. הוצגו להם תשע זהויות שהורכבו מהמילים "ישראלי", "ערבי" ו"פלסטיני" ומהצירופים ביניהן. ארבע זהויות חצו את סף עשירית הנשאלים: 30.0% בחרו בערבי-פלסטיני בישראל, 17.0% בערבי-ישראלי, 16.1% בערבי בישראל ו-15.0% בערבי-פלסטיני (לוח 5.11).

כולן זהויות מורכבות, ושלוש מהן כוללות רכיב ישראלי. את תשע הזהויות הערביות אפשר למיין לשלוש קטגוריות: זהויות ערביות ישראליות ללא רכיב פלסטיני, זהויות פלסטיניות עם רכיב ישראלי וזהויות פלסטיניות ללא רכיב ישראלי. החלוקה של הערבים לשלוש הקטגוריות האלה הייתה 42.5%, 39.0% ו-17.6%, בהתאמה. היא מראה ש-81.5% מהאזרחים הערבים משלבים רכיב ישראלי בזהותם לעומת 17.6% שמתכחשים לישראליותם. לעומת זאת רוב של 56.6% מהערבים משלבים רכיב פלסטיני בזהותם לעומת 42.5% שנמנעים מכך.

לוח 5.11 זהות לאומית אישית; ערבים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

ערבים			
2013	2012	2003	
			מגדירים את זהותם הלאומית האישית בתור (ע' 155):
6.2	8.5	9.1	ערבי
17.0	11.9	29.7	ערבי-ישראלי
16.1	9.8	9.5	ערבי בישראל
3.2	2.4	4.8	ישראלי
15.0	18.0	3.7	ערבי-פלסטיני
3.2	3.2	2.7	פלסטיני-ישראלי
5.8	7.4	3.7	פלסטיני בישראל
30.0	34.4	33.7	ערבי-פלסטיני בישראל
2.6	3.5	1.9	פלסטיני
0.9	1.0	1.2	אין תשובה
100.0	100.0	100.0	סך הכול

במדד 2013 הוצגה שאלה חדשה שביקשה מהערבים לקבוע את חלקו היחסי של הרכיב הערבי-פלסטיני בזהותם לעומת הרכיב הישראלי. תשובות הנשאלים חושפות בעליל את רפיסות הרכיב הישראלי בהשוואה לרכיב הפלסטיני: 58.3% הגדירו את עצמם רק או בעיקר ערבים-פלסטינים, לעומת 22.1% בלבד שראו את עצמם רק או בעיקר ישראלים, ו-16.7% האחרים בחרו בזהות המאוזנת "ערבי-פלסטיני וישראלי באותה מידה" (לוח 5.12).

לוח 5.12 זהות אישית של ערבי-פלסטיני לעומת ערבי-ישראלי; ערבים; (באחוזים) 2013

ערבים	
2013	
	רואה בעצמו (ע' 156):
24.4	רק כערבי-פלסטיני ובכלל לא כערבי-ישראלי
33.9	בעיקר כערבי-פלסטיני וגם כערבי-ישראלי במידה מסוימת
16.7	כערבי-פלסטיני וכערבי-ישראלי באותה מידה
14.6	בעיקר כערבי-ישראלי וגם כערבי-פלסטיני במידה מסוימת
7.5	רק כערבי-ישראלי ובכלל לא כערבי-פלסטיני
2.8	אין תשובה

במדד 2013 נשאלו הערבים לראשונה על חשיבותו של זיכרון הנכבה בחייהם. יותר ממחציתם (51.8%) אמרו שזיכרון הנכבה חשוב במידה רבה מאוד או במידה רבה (לוח 5.13) לעומת 94.8% מהיהודים שאמרו זאת על זיכרון השואה (לוח 5.10). הברדל מובהק זה בשילובה של הנכבה לעומת שילובה של השואה בזהות האישית מקורו במעמדן של שתי הקטסטרופות הללו בישראל ובעולם. השואה היהודית זוכה להכרה בינלאומית, הגורם שחולל אותה נחשב אויב האנושות, ולהעברת מורשתה מוקדשים משאבים רבים ואמצעי שימור והנכחה, החסרים לנכבה הפלסטינית. הוראת השואה בבתי הספר היהודיים והערביים מקיפה בהשוואה להיעדר גמור של הוראת הנכבה. השואה מצביעה על היהודים בתור הקורבן המוחלט, ואילו הנכבה מעוררת ספקות בנוגע לחלוקת האשמה בגרימתה.

בתשובה לשאלה מהי הזהות האישית החשובה ביותר לנשאל, רק 18.7% מהערבים בחרו באזרחות ישראלית, 33.9% בלאום ו-45.2% בדת (לוח 5.8). בחירה זו היא עדות חותכת לחולשתו של הרכיב הישראלי בזהות הערבית. מבחירתן של פחות משתי עשיריות מהערבים באזרחות כרכיב הראשון בשייכותם משתמע שרק לקבוצה קטנה זו יכולה להיות זהות משותפת עם היהודים שבחירתם זהה.

לוח 5.13 חשיבותו של זיכרון הנכבה בחיים; ערבים; 2013 (באחוזים)

ערבים	
2013	
	זיכרון הנכבה חשוב בחייהם (ע' 157):
28.9	במידה רבה מאוד
22.9	במידה רבה
39.6	במידה מסוימת
7.9	בכלל לא
0.7	אין תשובה

הערבים והיהודים מסכימים ביניהם בנוגע לתיאור זהותם של הערבים בישראל, אך חלוקים ביניהם בנוגע ללגיטימיות שלה. קרוב לשני שלישים משני הצדדים מסכימים שהזהות "ערבים-פלסטינים בישראל" מתאימה לרוב הערבים בישראל (לוח 5.14). אך 68.1% מהיהודים (ב-2013), לעומת רק 27.1% מהערבים (ב-2011), סבורים שערבי המגדיר את עצמו פלסטיני אינו יכול להיות נאמן לישראל ולחוקיה. היהודים מקשרים בין זהות פלסטינית לאויב. בעיניהם זו זהות עוינת העומדת בסתירה לזהות הישראלית ולנאמנות למדינה. הערבים לעומת זאת אינם מקבלים תפיסה זו וסבורים כי אפשר לאזן, לנווט ולשלב בין ישראליות לפלסטיניות, וכי אפשר להיות פטריוט פלסטיני ונאמן למדינת ישראל בעת ובעונה אחת. ביסוד תפיסתם זו של הערבים בישראל שזורים רכיבים נוספים. כך, אף ש-59.5% מהם מעריכים שבאורח חייהם ובהתנהגותם הם דומים ליהודים יותר מלפלסטינים בגדה וברצועה, ואף ש-54.1% משווים את עצמם בעיקר ליהודים כשהם מעריכים את הישגיהם, 47.0% מסכימים שרוב האזרחים הערבים יהיו נאמנים למדינה פלסטינית יותר מלישראל, ו-39.5% מהם (ב-2011) מחזיקים בדעה ש"לאזרחים הערבים יש זכות לתמוך במאבק מזוין של הפלסטינים נגד ישראל גם בתוך הקו הירוק" (לוח 5.15). כאמור, 48.6% הצדיקו פתיחה של הפלסטינים בגדה וברצועה באינתיפאדה שלישית אם ימשך הקיפאון המדיני (לוח 5.2). בעיני כמחצית מהאזרחים הערבים אינתיפאדה היא זכות לגיטימית להתקוממות של עם נגד כיבוש, אפילו אם היא אלימה. בעיני היהודים מדובר בעמדות חמורות, אף ש-58.0% מהם הסכימו (ב-2008) שלערבים בישראל הזכות להיאבק למען העם הפלסטיני, שהם חלק ממנו, כל עוד הם אינם עוברים על החוק.

**לוח 5.14 ההתאמה של זהות פלסטינית בישראל לערבים; ערבים ויהודים;
(באחוזים) 2013, 2012, 2003**

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
*	*	64.3	64.4	63.8	62.2	הזהות "ערבים פלסטינים בישראל" מתאימה לרוב הערבים בישראל (ע' 21)
68.1	69.4	75.7	*	**27.1	19.7	בעיניהם אזרח ערבי המגדיר את עצמו "ערבי-פלסטיני בישראל" לא יכול להיות נאמן למדינה ולחוקיה (י' 36)

* השאלה לא הוצגה ** ב-2011

**לוח 5.15 זיקתם של הערבים בישראל לפלסטינים; ערבים ויהודים; 2003,
(באחוזים) 2013, 2012**

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
46.5	48.5	41.7	59.5	54.4	71.5	באורח החיים ובהתנהגות האזרחים הערבים דומים ליהודים בישראל יותר מלפלסטינים בגדה וברצועה (ע' 18, י' 13)
			54.1	40.0	**54.0	כאשר האזרחים הערבים מעריכים את הישגיהם, רובם משווים את עצמם בעיקר ליהודים (ע' 19)
59.1	64.6	68.6	47.0	50.2	39.2	רוב האזרחים הערבים יהיו נאמנים למדינה פלסטינית שהם לא תושביה יותר מלמדינת ישראל (ע' 20, י' 14)
*	*	*	*	**39.5	17.8	לאזרחים הערבים יש זכות לתמוך במאבק מזוין של הפלסטינים נגד ישראל גם בתוך הקו הירוק

* השאלה לא הוצגה ** ב-2011

הזיקה שהערבים בישראל מרגישים לאחיהם הפלסטינים, המתבטאת באופן שבו הם תופסים את הציבור שלהם עצמם, מקבלת חיזוק מרגשותיהם האישיים כלפי הפלסטינים: 41.8% מרגישים קרבה לפלסטינים יותר מליהודים, 60.8% אינם מרגישים שהפלסטינים דוחים אותם או מתייחסים אליהם כזרים, ו-20.9% מוכנים לעבור למדינה פלסטינית (לוח 5.16). את ההצהרה של כחמישית מהאזרחים הערבים על נכונותם לעבור למדינה פלסטינית כשתקום יש לפרש כסוג של התרסה נגד ישראל וכהבעת סולידריות עם העם הפלסטיני הנמצא תחת כיבוש ולא כהצהרת כוונות אמיתית להגר למדינת לאום פלסטינית.

לוח 5.16 רגשותיהם של הערבים בישראל כלפי הפלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה; ערבים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

ערבים			
2013	2012	2003	
41.8	55.7	51.1	מרגישים קרובים לפלסטינים בגדה וברצועה יותר מליהודים (בישראל 'ע' 22)
60.8	62.5	*	בתור אזרחים ערבים בישראל אינם מרגישים זרים ודחויים על ידי הפלסטינים בגדה וברצועה (ע' 26)
20.9	24.1	13.8	מוכנים לעבור למדינה פלסטינית (ע' 23)

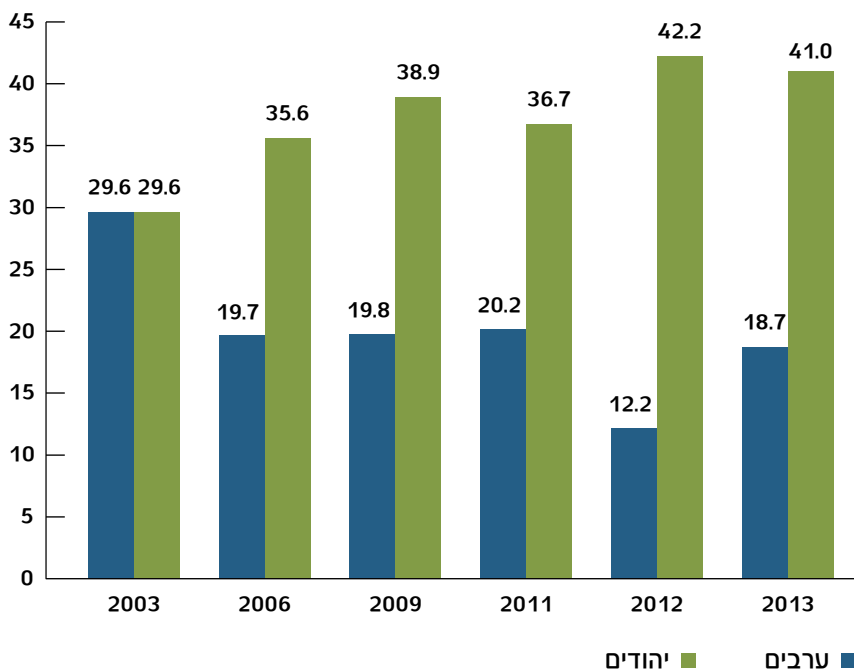
* השאלה לא הוצגה

שינוי בזהות

עוד אישור להבדלים בין ערבים ליהודים במגמות השינוי לאורך זמן בעמדותיהם בסוגיות שונות נותנים הממצאים בעניין הזהות. ההחרפה בעמדת הערבים בשנים 2003, 2012 ו-2013 ניכרת בעלייה מ-19.6% ל-43.6% ול-42.5%, בהתאמה, בשיעור המגדירים את עצמם אנטי-ציונים (לוח 5.9), בירידה מ-29.6% ל-12.2% ל-18.7% בשיעור הרואים באזרחות ישראלית את שייכותם החשובה ביותר (לוח 5.8, תרשים 5.3), בעלייה מ-5.6% ל-21.5% ול-17.6% בשיעור בעלי זהות ערבית-פלסטינית ללא רכיב ישראלי כלשהו (לוח 5.11), בעלייה מ-39.2%

ל-51.3% ול-59.1% בשיעור המסכימים שרוב הערבים בישראל יהיו נאמנים למדינה הפלסטינית יותר מלישראל (לוח 5.15), ובעלייה מ-13.8% ל-24.1% ול-20.9% בשיעור המוכנים לעבור למדינה פלסטינית (לוח 5.16). שינויים אלה מצביעים על התמתנות מסוימת בעמדות ב-2013 לעומת 2012. לעומת זאת מגמת היציבות-התמתנות בעמדת היהודים משתקפת בעלייה מ-29.6% ב-2003 ל-42.2% ב-2012 ול-41.0% ב-2013 בשיעור הרואים באזרחותם הישראלית את שייכותם החשובה ביותר (לוח 5.8, תרשים 5.3), ובירידה מ-75.5% ל-69.4% ול-68.1% בשיעור הסבורים שערבי המגדיר את עצמו "ערבי-פלסטיני בישראל" לא יכול להיות נאמן למדינה ולחוקיה (לוח 5.14).

תרשים 5.3 סבורים ששייכותם החשובה ביותר היא אזרחות ישראלית; ערבים ויהודים; 2013-2003 (באחוזים)

הנהגת המיעוט, אוטונומיה, אמצעי מאבק

הנהגת המיעוט

הנהגת מיעוט יעילה חיונית לדו־קיום. במדינות מוקרטיות תפקידה להציג לפני קבוצת הרוב את טרזוניותיה ואת דרישותיה של קבוצת המיעוט ולנהל משא ומתן ומאבק לשיפור המצב. כדי שתהיה יעילה חשוב שהמיעוט, המדינה וקבוצת הרוב יראו בה הנהגה יציגה, כלומר, עליה להתקבל כמנהיגות אותנטית המייצגת נאמנה את האינטרסים של המיעוט. ארון במנהיגות זו חשוב להצלחת המאבק של המיעוט, שכן הוא דרוש הן לגיוס תומכים מקרבו והן להתייחסות רצינית של המדינה וקבוצת הרוב.

ההנהגה של המיעוט הערבי התחלפה במרוצת השנים. בשלב הראשון (1948-1967) היו בה בעיקר מנהיגים מטעם – ראשי חמולות ועדות דתיות שפעלו בשליטתו של הממסד היהודי. עוד גורם שדיבר בשם המיעוט הערבי היה המפלגה הקומוניסטית הישראלית (מק"י), שאף בה שלטו מנהיגים יהודים, אך השלטונות בלמו את השפעתה. בשלב השני (1967-1995) נחלשו שני פלגי הנהגה אלו, ואת מקומם תפסה הרשימה הקומוניסטית החדשה (רק"ח), שהתפלגה ממק"י. רק"ח, שבשליטה ערבית, הובילה את הערבים למאבק לשוויון ולשלום. אבל מאז אמצע שנות התשעים, עם המעבר לשלב השלישי (1996-2013) ביחסים בין הערבים ליהודים, השתנתה ההנהגה הערבית שינוי ניכר ונעשתה פלורליסטית.

היום המנהיגים הפוליטיים הערבים פועלים בשלוש מפלגות ערביות: חד"ש, בל"ד ורע"ם-תע"ל, הכוללת גם את הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית. לאלה מתווספים ועד ראשי הרשויות המקומיות הערביות וועדת המעקב העליונה על ועדותיה, המייצגים את כלל האוכלוסייה הערבית; ומנהיגי הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית, המחרימים את הבחירות לכנסת וחותרים להקמתה של

חברה ערבית מוסלמית נפרדת. מנהיגים אסלאמיסטים אלה מספקים לציבור הערבי הנהגה רדיקלית ונהנים מתמיכה רחבה. עם המנהיגים נמנים גם ראשי החברה האזרחית הערבית על מאות ארגונים, המייצגים תחומי חיים ספציפיים, לרוב בתיאום עם המפלגות הערביות או בהנחייתן. הבולטים שבהם הם מנהיגי הסטודנטים והמרצים הערבים באוניברסיטאות. מנהיגים ערבים פועלים גם בתוך הממסד היהודי (מפלגות ציוניות, הסתדרות העובדים החדשה והחברה האזרחית היהודית), אך מספרם קטן והשפעתם דלה. עוד משפיעים במידה פחותה גם פלגי תנועת בני הכפר, הדוגלת במדינה ערבית-פלסטינית אחת בכל פלסטין המנדטורית.

לערבים בישראל יש אפוא קשת רחבה של מנהיגים בלתי תלויים המייצגים את כלל האוכלוסייה הערבית או חלק מסוים בה. המדינה אינה מכירה רשמית בשום גוף או מנהיג ערבי כמייצג את המיעוט הערבי, אך היא מנהלת מגעים עם אנשי ציבור ערבים לפי הצורך. המנהיגות הערבית אינה שותפה לשלטון, והמפלגות הערביות אינן מוזמנות להצטרף לקואליציות ממשלתיות. ראשי השלטון המקומי הערבי, פעילי התנועה האסלאמית ואחדים ממנהלי העמותות הערביות מספקים שירותים כמו רווחה, דת ותרבות לאוכלוסייה הערבית; ואילו המנהיגים הלאומיים הערבים פועלים למען העם הפלסטיני, עוסקים במחאה נגד אפליה והדרה, תובעים שינוי מדיניות ומנהלים מאבק לשינוי המשטר. רבים מהם אף הרחיבו את פעילותם אל מחוץ לגבולות המדינה. הסגנון החרifi והלוחמני של רבים מהמנהיגים הערבים הוא לצנינים בעיניהם של הציבור והמנהיגים היהודים, ואנשי ימין מאשימים אותם בהסתה ופועלים לריסונם.

הערבים והיהודים חלוקים בסוגיית היציגות של מוסדות ההנהגה הערבית. רוב של בין 56.8% ל-60.7% מהערבים העריכו שמוסדות ההנהגה הארציים הערביים הם גופים המייצגים בנאמנות את הציבור הערבי; ועדת המעקב העליונה (59.5%), התנועה האסלאמית (56.8%), המפלגות הערביות (59.1%) וועד ראשי הרשויות המקומיות הערביות (60.7%) (לוח 6.1). לעומת זאת רוב הציבור היהודי, שהיכרותו עם גופי ההנהגה הערביים מוגבלת אך הוא נחשף אליהם דרך התקשורת, אינו נותן בהם אמון. רק פחות משתי חמישיות מהיהודים חשבו שהמפלגות הערביות (36.6%) וועד ראשי הרשויות המקומיות הערביות (38.6%) מייצגים נאמנה את האוכלוסייה הערבית.

לוח 6.1 אמון במוסדות ההנהגה הערבית בישראל; ערבים ויהודים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
36.6	35.4	53.1	59.1	61.9	53.1	המפלגות הערביות מייצגות בנאמנות את הערבים בישראל (ע' 132, '88)
38.6	36.0	*	60.7	55.0	*	ועד ראשי הרשויות המקומיות הערביות מייצג בנאמנות את הערבים בישראל (ע' 134, '89)
*	*	*	59.5	62.7	58.9	ועדת המעקב העליונה מייצגת בנאמנות את הערבים בישראל (ע' 133)
*	*	*	56.8	61.8	51.8	התנועה האסלאמית מייצגת בנאמנות את הערבים בישראל (ע' 135)

* השאלה לא הוצגה

במדדי 2011-2013 נכללו לראשונה שאלות בעניין יציגותם של מנהיגים ערבים נוסף על יציגותם של מוסדות ההנהגה הערביים. נראה שהציבור הערבי מבחין בין גופי ההנהגה לראשיהם. לרוב הציבור הערבי אין אמון במנהיגים הערבים בישראל: ל-63.3% מהם אין אמון במנהיגים הערבים כלל, או רק במידה קטנה, 66.5% חושבים שהמנהיגים הערבים אינם משרתים את האוכלוסייה הערבית בקידום פתרונות מעשיים לבעיותיה, 62.2% סבורים שהם אינם משרתים את האוכלוסייה הערבית כאשר הם מוחים נגד המדינה ומדיניותה, 80.3% בדעה שהמנהיגים הערבים צריכים לעסוק בפתרון בעיות היום-יום של הערבים יותר מבסכסוך עם הפלסטינים, ו-61.3% חושבים שהציבור הערבי צריך להיאבק יותר למען שוויון אזרחי וחברתי-כלכלי ופחות למען השלום ושינוי אופייה של המדינה (לוח 6.2, תרשים 6.1). ככלל יש עלייה מסוימת באי-אמון של הציבור הערבי במנהיגות שלו בשנים 2011-2013.

האי-אמון של הציבור הערבי (63.3%) גדול יותר בקרב הסבורים שהמנהיגים הערבים אינם משרתים את האוכלוסייה הערבית בקידום פתרונות מעשיים לבעיותיה (82.8%), בדואים בגליל (81.5%), נוצרים (76.5%), בני 18-40 (67.9%) ומי שגרים בעיר מעורבת (84.4%). זהות אישית, תמיכה במפלגות ערביות או יהודיות

והתנסויות שליליות עם יהודים (היפגעות מאיומים, מהשפלות או ממכות, מאפליה, מהפקעות אדמות או מעקירה) אינן משפיעות על העמדה כלפי המנהיגות הערבית. נראה שהאי-אמון הוא נחלת רוב הערבים ללא הבדל בין קבוצות האוכלוסייה.

לוח 6.2 אי-אמון במנהיגים הערבים בישראל; ערבים ויהודים; 2011-2013 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2011	2013	2012	2011	
84.8	83.2	82.5	63.3	58.2	59.6	אין להם בכלל או רק במידה קטנה אמון במנהיגים הערבים בישראל (ע' 136, י' 91)
62.4	65.9	61.3	66.5	63.2	62.4	המנהיגים הערבים בישראל אינם משרתים בכלל או רק במידה קטנה את האוכלוסייה הערבית בקידום פתרונות מעשיים לבעיותיה (ע' 137, י' 92)
*	*	34.3	62.2	61.1	59.3	המנהיגים הערבים בישראל אינם משרתים כלל או רק במידה קטנה את האוכלוסייה הערבית בהשמעת מחאה על המדינה ומדיניותה (ע' 138)
*	86.4	85.6	80.3	76.0	84.1	המנהיגים הערבים בישראל צריכים לעסוק בפתרון בעיות היום-יום של הערבים יותר מבסססוך עם הפלסטינים (ע' 139)
*						המנהיגים הערבים תורמים/מזיקים ליחסים שבין ערבים ליהודים בישראל (ע' 140):
	17.3	18.4	57.9	69.5	69.3	תורמים
	73.4	70.9	35.2	26.0	25.8	מזיקים
	9.3	10.7	6.6	4.5	5.1	אין תשובה
*	*	*	61.3	62.4	*	מסכימים שהערבים ייבאקו לשוויון אזרחי וחברתי-כלכלי ופחות לשלום ולשינוי אופי המדינה (ע' 77)

* השאלה לא הוצגה

תרשים 6.1 לא נותנים אמון במנהיגים הערבים בישראל ומבקרים אותם; ערבים ויהודים; 2011-2013 (באחוזים)

- אין לי אמון במנהיגים הערבים בישראל
- המנהיגים הערבים בישראל אינם משרתים את האוכלוסייה הערבית בקידום פתרונות מעשיים לבעיותיה
- המנהיגים הערבים בישראל צריכים לעסוק בפתרון בעיות היום-יום של הערבים יותר מבססוך עם הפלסטינים

ממצאים אלה מעידים בבירור שהציבור הערבי הוא פרגמטי ומצפה ממנהיגיו שיטפלו באופן מעשי בבעיותיו. גישה זו עולה בקנה אחד עם תמיכתו בהצטרפותן של מפלגות ערביות לקואליציות ממשלתיות (תומכים בכך 79.8%, לוח 2.1), מאחר שכך ישפיע המגזר הערבי יותר על מדיניות הממשלה ועל הקצאת המשאבים. עם זאת הערבים סבורים שאף על פי שהתנהלותם של המנהיגים

הערבים איננה משרתת את הציבור הערבי (כאמור, 66.5% אומרים זאת), היא תורת איכשהו לדר-קיום (57.9%).

הציבור היהודי עקבי באי-אמונו לא רק בגופי ההנהגה הערביים, אלא גם במנהיגים הלאומיים הערבים עצמם. האי-אמון של הציבור היהודי גדול מהאי-אמון של הציבור הערבי (84.8% לעומת 63.3%). בניגוד ל-57.9% מהערבים האומרים שהמנהיגים הערבים תורמים לדר-קיום, 73.4% (ב-2012) מהיהודים דווקא סבורים שהם מזיקים לו. אף שהאי-אמון במנהיגים הערבים גורף (84.8%) ומקיף קבוצות אוכלוסייה שונות ומגוונות, הוא כמעט מוחלט בקרב יהודים שאינם מכירים בזכותם של האזרחים הערבים לחיות כמיעוט לאומי ערבי בעל זכויות אזרח מלאות (95.2%), מרואיינים ברוסית (97.9%), מי ששייכותם החשובה ביותר היא העם היהודי (95.3%), אנשי ימין (95.9%) וימין מתון (93.2%), מי שאין להם חברים ערבים (92.6%), ומי שמעולם לא קיבלו עזרה מערבים (95.4%).

כאמור למעלה, יש עדויות לכך שישנו פער בין העמדה האידאולוגית והלוחמנית של המנהיגות הערבית ובין העמדה הפרגמטית והמתפשרת של הציבור הערבי. במדד 2004 בד בבד עם הסקר של הציבור הערבי נערך, כאמור, סקר של מנהיגים ערבים. ואכן, השוואה שיטתית בין שני הסקרים הראתה שהמנהיגות מחזיקה בעמדות ביקורתיות יותר מעמדות הציבור. כך למשל, 60.2% מהערבים התומכים במפלגות ערביות חשבו שהערבים צריכים לקבל את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, לעומת רק 18.4% מאנשי הציבור הערבים שאינם קשורים לממסד היהודי; ו-65.4% לעומת 22.4% (בהתאמה) היו בעד החזרת הפליטים הערבים לפלסטין בלבד.⁵⁸

המנהיגות הערבית הבלתי תלויה מתנגדת נחרצות להתנדבותם של צעירים ערבים לשירות אזרחי, וועדת המעקב העליונה אף מנהלת קמפיין נחרץ נגדו. כך, סקר על עמדות הציבור והמנהיגות הערבית שנערך ב-2007 הראה באופן חד-משמעי תמיכה של הציבור בשירות אזרחי לעומת התנגדות עזה של המנהיגות.⁵⁹

58 לניתוח משווה מפורט יותר בין עמדות המנהיגות ובין עמדות הציבור הרחב ראו אצל סמוחה, מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2004 (לעיל הערה 23), עמ' 48-58.

59 סמי סמוחה (בהשתתפות נוהאד עלי), שירות אזרחי לערבים בישראל: ממצאי סקר עמדות הציבור והמנהיגים הערביים בסתיו 2007, חיפה: המרכז היהודי-ערבי, אוניברסיטת חיפה, 2008, לוח 4, עמ' 20.

78.2% מהציבור, לעומת רק 7.8% מהמנהיגים, הביעו "נכונות שצעיר ערבי יתנדב לשירות אזרחי ובתמורה יקבל הטבות הכוללות מענק כספי בסיום השירות, עזרה בשכר לימוד, עזרה בדירור, הנחה בתשלומי מסים ועוד". פער גדול זה בין הציבור הערבי למנהיגות הערבית התבטא בשנים 2009-2011 בעלייה דרמטית במספר המתנדבים הערבים לשירות אזרחי מדי שנה, חרף התנגדות המנהיגות. כמו שנראה להלן, פער זה הצטמצם ב-2012 כשהוועלתה לשיח הציבורי האפשרות של הטלת חובת שירות אזרחי או צבאי על הערבים.

הסגנון הלוחמני של המנהיגות הערבית ופער העמדות בינה ובין הציבור הערבי הם הבסיס לחוסר האמון בה מצד הציבור והמנהיגות היהודיים. לכן פער זה בין המנהיגות הערבית ובין הציבור הערבי והציבור היהודי מעלה את השאלה באיזו מידה המנהיגות הערבית מגלה אחריות ציבורית. כיוון שהמנהיגות הערבית אינה שותפה לשלטון, יכולתה להביא לשינוי במדיניות ולפתור את בעיות היום-יום של האוכלוסייה הערבית היא מוגבלת. אי-שיתוף בשלטון דוחף אותה אפוא לשים את הדגש על אידאולוגיה ועל מחאה ולהקדיש תשומת לב מרובה לשאלת הסכסוך בין ישראל לפלסטינים. התחרות הגדולה בין המנהיגים הערבים עצמם, שאין להם כל סמכויות שלטון, גורמת להם להסלים את המחאה ואת המאבק הלאומי כדי לזכות בתמיכתו של הציבור הערבי. את מלוא האשמה למצב הערבים הם מטילים על המדינה ועל הרוב היהודי, ואת עצמם ואת הציבור הערבי הם פוטרם מכל אחריות. בכך הם מטפחים את תחושת הקורבנות באוכלוסייה הערבית ותורמים שלא במתכוון לשימור הסטטוס קוו.

כאמור, השלטון המקומי הערבי בישראל נתון במשבר. הוא אינו יעיל, חסר יוזמה ותושייה ואינו מספק את צורכי התושבים, ולכן רוב הציבור הערבי אינו נותן גם בו אמון.⁶⁰ מסמכי החזון הערביים מפנים ביקורת פנימית נוקבת כלפי החברה הערבית והנהגתה, אך היוזמים לא הגו תכנית לשינוי ולא ננקטו צעדים ממשיים לשם כך. ראשי המדינה וראשי המנהיגות הערבית, למעט הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית החותר לבניית חברה ערבית נפרדת,

60 אסעד גאנם ופייסל עזאיזה (עורכים), האם ניתן לצאת מהמשבר? השלטון המקומי הערבי בישראל בתחילת המאה ה-21, ירושלים: כרמל, 2008.

אינם מקבלים על עצמם אחריות ציבורית ואינם עושים את הדרוש לחילוף האוכלוסייה הערבית מהמשבר.⁶¹

אוטונומיה

בישראל שוררת הפרדה קהילתית ומוסדית בין ערבים ליהודים. היישוב החדש שצמח לפני קום המדינה היה חברה יהודית נפרדת מהחברה הפלסטינית, כך ששררה הפרדה לאומית כמעט מלאה. הכלתה של האוכלוסייה הערבית בחברה הישראלית שלאחר 1948 יצרה שילוב מוגבל, בעיקר בשירותי המדינה, בכלכלה, בהסתדרות העובדים הכללית ובמידה מסוימת בחברה האזרחית, אך המצב הבסיסי של הפרדה נשאר בעינו, כצפוי בחברה שהמיעוט הערבי בה שולל טמיעה ביהודים, והרוב היהודי איננו מטמיע ערבים. עם זאת ההפרדה לא נהפכה לאוטונומיה. המיעוט הערבי אינו שולט במוסדותיו הנפרדים, יש לו ספר נפרדים המבטיחים שמירה על השפה ועל התרבות הערבית, אך האגף הערבי במשרד החינוך, תכנית הלימודים ומינוי המנהלים והמורים הם בשליטה יהודית. הוא הדין בנוגע לבתי הדין השרעיים והדרוזיים, הווקף המוסלמי ותחנות הרדיו והטלוויזיה הממלכתיות בערבית. השלטונות חוששים שאוטונומיה תספק עוד בסיס כוח למנהיגות הערבית, תמנף את המחאה ואת המאבק הלאומי, תגביר את הבדלנות ותחרף את השיקולים הלא מקצועיים (החמולתיים, העדתיים והפוליטיים) בהקצאת משאבים ובמינויים במגזר הערבי. המדינה אינה מעניקה אוטונומיה למיעוט הערבי, אך היא מעניקה אותה למיעוט הדתי-לאומי ולמיעוט החרדי.

ואולם הערבים ממשיכים אוטונומיה נרחבת בעזרת החברה האזרחית הנפרדת שהם בנו ומוסיפים לבנות. הארגונים הלא ממשלתיים הערביים הרבים מספקים שירותי רווחה, נותנים שירותי דת, מטפחים תרבות וממלאים את החלל שנפער בשל הצמצום בשירותים הציבוריים שנותנת המדינה, לאחר שזו עלתה לפני כמה

61 סמי סמוחה, "ערבים ויהודים במדינה יהודית ודמוקרטית: התנערות רב-צדדית מאחריות ציבורית?" בתוך: רפאל כהן-אלמגור, אורי ארכל-גנץ ואסא כשר (עורכים), אחריות ציבורית בישראל, תל אביב וירושלים: הקיבוץ המאוחד והמרכז לאתיקה בירושלים משכנות שאננים, 2012, עמ' 527-551.

עשורים על מסלול ההפרטה. התנועה האסלאמית מגדילה לעשות בכינוי חברה ערבית נפרדת.⁶²

הציבור הערבי תומך באוטונומיה. רוב מכריע של 80.4% אומרים ש"המדינה צריכה לתת לאזרחים הערבים סמכויות לניהול עצמי של מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם", ורוב של 65.8% מסכימים ש"האזרחים הערבים ייהנו מזכויות דמוקרטיות, יקבלו את חלקם היחסי בתקציבים וינהלו את מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם בעצמם" (לוח 6.3). רובם גם תומכים בכך שהמדינה תכיר בוועדת המעקב העליונה ומעוניינים שהציבור הערבי יבחר את חבריה כדי להגדיל את יציגותה ואת הלגיטימיות שלה.

לוח 6.3 אוטונומיה לערבים בישראל; ערבים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

ערבים			
2013	2012	2003	
80.4	86.5	90.9	המדינה צריכה לתת לאזרחים הערבים סמכויות לניהול עצמי של מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם (ע' 143)
65.8	60.4	66.4	האזרחים הערבים ייהנו מזכויות דמוקרטיות, יקבלו את חלקם היחסי בתקציבים וינהלו את מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם בעצמם (ע' 84)
74.1	84.2	89.6	המדינה צריכה להכיר במוסד עליון שהערבים יבחרו כדי לייצג אותם (ע' 141)
72.8	76.1	*	המדינה צריכה להכיר בוועדת המעקב העליונה בתור גוף שמייצג את האזרחים הערבים (ע' 142)

* השאלה לא הוצגה

62 לדיון בשאלת האוטונומיה לערבים בישראל ראו סמי סמוחה, אוטונומיה לערבים בישראל?, רעננה: המרכז לחקר החברה הערבית בישראל, 1999. לדיון בפעולות התנועה האסלאמית להקמת חברה ערבית נפרדת ראו נוהאר עלי, בין עובדיה לעבראללה: פונדמנטליזם אסלאמי ופונדמנטליזם יהודי בישראל, תל אביב: רסלינג, 2013.

ב-2012 הסכימו 52.6% מהיהודים להעניק אוטונומיה חינוכית, תרבותית ודתית לערבים, וב-2008 תמכו 52.6% בהקמת אוניברסיטה ערבית, ו-40.2% בבחירת גוף עליון שייצג את הערבים לפני המדינה (לוח 6.4). רבים מהיהודים כנראה מבבלבלים בין הפרדה ובין אוטונומיה ואינם מודעים לפחד של השלטונות מסכנותיה. לכן הציבור היהודי מוכן יותר מהנהגתו לתת אוטונומיה לערבים.

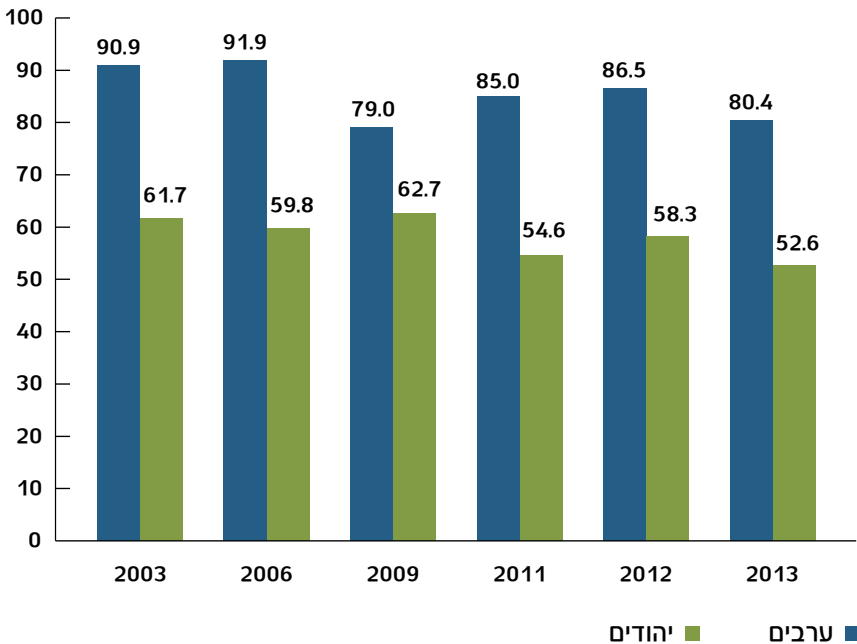
לוח 6.4 אוטונומיה לערבים בישראל; יהודים; 2003, 2008, 2012, 2013 (באחוזים)

יהודים				
2013	2012	2008	2003	
52.6	58.3	**62.7	61.7	המדינה צריכה לתת לאזרחים הערבים סמכויות לניהול עצמי של מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם (90)
*	*	*	62.0	האזרחים הערבים ייחזקו מזכויות דמוקרטיות, יקבלו את חלקם היחסי בתקציבים וינהלו את מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם בעצמם
*	*	40.2	53.2	המדינה צריכה להכיר במוסד עליון שהערבים יבחרו כדי לייצג אותם
*	*	52.6	59.2	המדינה צריכה להכיר ולתמוך באוניברסיטה ערבית במעמד שווה לאוניברסיטאות בארץ

* השאלה לא הוצגה ב-2009

לאורך זמן המגמה היא ירידה מתונה בתמיכה באוטונומיה הן אצל הערבים והן אצל היהודים. בקרב הערבים הירידה בדרישה מהמדינה להעניק לערבים סמכויות לניהול עצמי של מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם היא מ-90.9% ב-2003 ל-86.5% ב-2012 ול-80.4% ב-2013, ובקרב היהודים מ-61.7% ל-58.3% ול-52.6%, בהתאמה (לוח 6.3 ולוח 6.4, תרשים 6.2).

תרשים 6.2 סבורים שהמדינה צריכה לתת לאזרחים הערבים סמכויות לניהול עצמי של מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם; ערבים ויהודים (באחוזים) 2013-2003

אמצעי מאבק

שלושה סוגים של אמצעי מאבק עומדים לרשות מיעוט: פרלמנטריים, חוץ-פרלמנטריים ולא חוקיים. נקיטת אמצעי מאבק לא דמוקרטית ואלים היא סימן היכר של חברות שסועות לעומק, שהסכסוכים בהן חמורים. מבחינה זו החברה הישראלית השסועה לעומק חריגה במיעוט האלימות הביין-קבוצתית שבתוכה (שיעור האלימות הפיזית בין האזרחים הערבים ליהודים ושיעור האלימות הפיזית בין חרדים לחילונים קטן ביותר). גורם חשוב התורם למיעוט האלימות בין יהודים לערבים הוא המשטר הדמוקרטי, המנהל את הסכסוכים בין הצדדים בדרכים של שכנוע, עצומות, פעילות במפלגות ובארגונים לא ממשלתיים,

הצבעה בבחירות, ייצוג פרלמנטרי, שיתוף בשלטון, לחצים פוליטיים, הפגנות, שביתות כלליות, פניות לבתי המשפט וכיוצא באלה.

רוב קטן של 54.0% מהערבים מאמין ש"למרות חסרונותיו, המשטר בישראל הוא דמוקרטיה גם לערבים", ורוב גדול יותר של 67.5% מאמין שהערבים יכולים לשפר את מצבם על ידי דברי שכנוע, לחצים פוליטיים והצבעה (לוח 6.5). הציבור הערבי מחויב לשימוש בדמוקרטיה, הן הפרלמנטרית והן החוץ-פרלמנטרית, לקידום מעמדו. עם זאת 29.7% מהערבים מצדדים בהחרמת ההצבעה לכנסת, מאחר שיש להם ספק ביעילותה של הפוליטיקה הפרלמנטרית לקידום ענייניהם. את האכזבה הזאת מאששים שיעורם הגבוה (63.3%, לוח 6.2) של הערבים שאין להם אמון במנהיגות הערבית והירידה בשיעור ההצבעה הערבית לכנסת מ-75.0% ב-1999, ל-62.0% ב-2003 ול-56.3% ב-2013. הערבים מבינים שהמפלגות הערביות הן מפלגות אופוזיציה קבועה, שכוחה מועט, ורוב מכריע (79.8%, לוח 2.1) מהם היו רוצים שהן יצטרפו לקואליציות ממשלתיות כדי להשיג השפעה.

לוח 6.5 אמצעי מאבק פרלמנטריים; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
78.4	79.9	76.6	54.0	54.2	63.1	למרות חסרונותיו המשטר בישראל הוא דמוקרטיה גם לערבים (ע' 47, ' 37)
*	*	68.1	67.5	65.6	81.4	האזרחים הערבים יכולים לשפר את מצבם על ידי דברי שכנוע, לחצים פוליטיים והצבעה (ע' 48)
*	*	*	29.7	41.3	32.8	בעד החרמת הבחירות לכנסת (ע' 81)

* השאלה לא הוצגה

תמיכתם של הערבים בפוליטיקה חוץ-פרלמנטרית גדולה, כמו שאפשר להסיק משיעורי התמיכה בשביתות כלליות (70.3%) ובמחאה בחוץ לארץ (49.0%),

שהם אמצעים דמוקרטיים חוקיים (לוח 6.6). תמיכה זו מקבלת אישור משיעור ההשתתפות הגבוה באירועי מחאה (52.4% השתתפו פעם אחת או יותר בהפגנות ותהלוכות חוקיות) ובאירועי זיכרון (54.6% ביום האדמה ו-49.4% ביום הנכבה), השתתפות שמעידה לא רק על תחושות של ניכור ומצוקה, אלא גם על אזרחות פעילה (לוח 6.7). פעילויות פרלמנטריות ולא פרלמנטריות חוקיות אלה מחזקות את מחויבותם של האזרחים הערבים לדמוקרטיה.

לוח 6.6 אמצעי מאבק חוץ-פרלמנטריים; ערבים ויהודים; 2013, 2012, 2003 (באחוזים)

יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
30.5	29.3	46.1	70.3	81.0	62.6	בעד שביטות כלליות (ע' 78, '93)
30.3	23.5	40.8	49.0	70.9	49.9	בעד מחאה בחו"ל (ע' 79, '94)

לוח 6.7 השתתפות בפעולות מחאה ובאירועי זיכרון; ערבים; 2013, 2012, 2003 (באחוזים)

ערבים			
2013	2012	2003	
52.4	50.8	28.7	השתתפו אי פעם בהפגנות ובתהלוכות חוקיות (ע' 164)
21.1	20.9	5.6	השתתפו אי פעם בהפגנות לא חוקיות ובתהלוכות אלימות (ע' 165)
54.6	50.1	17.9	השתתפו אי פעם באירוע לציון יום האדמה (ע' 162)
49.4	47.9	12.9	השתתפו אי פעם באירוע לציון הנכבה (ע' 163)

עם זאת יש סימנים לסדק מתרחב במחויבות לדמוקרטיה. על כך מעידים לא רק שיעורי התמיכה בהחרמת הבחירות לכנסת והירידה בשיעור ההצבעה לה, אלא גם 19.0% מהערבים התומכים בהפגנות לא חוקיות, ו-16.0% התומכים בשימוש בכל האמצעים, ככללם אלימות (לוח 6.8), וכן ההשתתפות בפועל של 21.1%

מהערבים בהפגנות ובתהלוכות לא חוקיות (לוח 6.7). אלה שיעורים לא מבוטלים, החושפים אי־שקט מתפשט באוכלוסייה הערבית. גם אם יש הפרזה בדיווחים אלו, עצם הטייתם מלמדת על אווירה המעורדת שימוש באמצעים חריפים.

לוח 6.8 אמצעי מאבק לא חוקיים; ערבים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

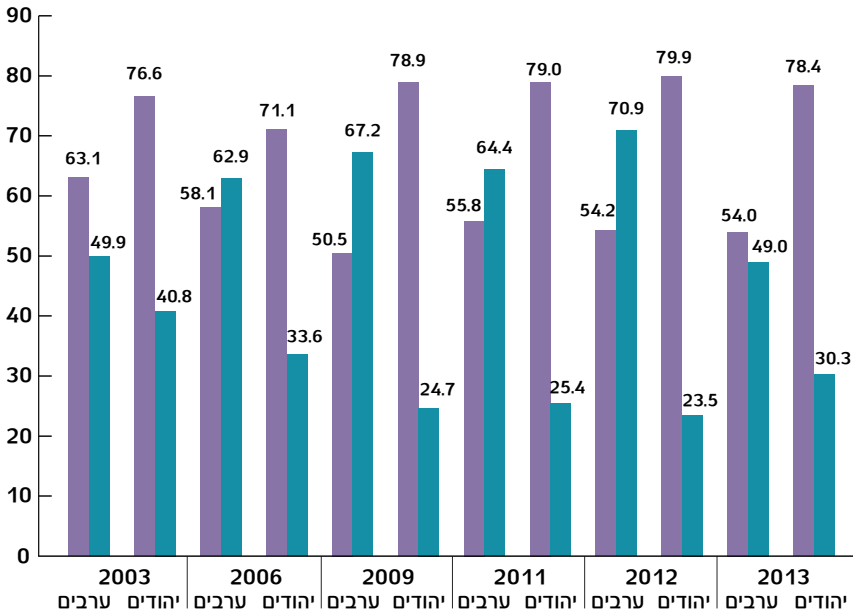
ערבים			
2013	2012	2003	
19.0	25.8	9.9	בעד הפגנות לא חוקיות (ע' 80)
16.0	16.6	5.4	בעד שימוש בכל האמצעים כולל אלימות (ע' 82)
51.7	58.2		מוצדק שהאזרחים הערבים בישראל יפתחו באינתיפאדה משלהם אם מצבם לא ישתפר באופן ניכר (ע' 118)

לעומת הערבים היהודים סבורים שהשימוש באמצעים פרלמנטריים יעיל לערבים בישראל, ולכן רק 30.5% מהם (לעומת 70.3% מהערבים) תומכים בשימוש הערבים בשביתות כלליות, ו־30.3% (לעומת 49.0% מהערבים) תומכים במחאה ערבית בחוץ לארץ (לוח 6.6).

ולבסוף, הערבים נשאלו אם "מוצדק שהאזרחים הערבים בישראל יפתחו באינתיפאדה משלהם אם מצבם לא ישתפר באופן ניכר", ועל כך השיבו 51.7% מהם בחיוב (לוח 6.8). הפרופיל של המצדיקים פתיחה באינתיפאדה ערבית־ישראלית דומה מאוד לפרופיל שתואר למעלה בנוגע למשתתפים באירועי הזיכרון לציון הנכבה. ערבים המשתתפים במחאה מכל סוג שהוא מצדיקים יותר פתיחה באינתיפאדה מקומית (למשל, 65.2% ממי שאי פעם השתתפו בהפגנה או בתהלוכה חוקיות). נמנים עמם גם ערבים שאינם מכירים בישראל כדמוקרטיה גם לערבים (59.9%), בזכות קיום המדינה (67.4%) ובפתרון של שתי מדינות לשני עמים (66.5%). לאלה יש להוסיף גם ערבים שאין להם אמון ביהודים (68.7%), בדואים בנגב (79.2%) ובגליל (60.0%), בעלי זהות פלסטינית ללא רכיב ישראלי (76.2%), המזדהים רק כערבים־פלסטינים (72.4%), המרגישים הכי קרובים לפלג הצפוני של התנועה האסלאמית (64.7%), מי שאין להם חברים יהודים (59.4%), שמעולם לא קיבלו עזרה מיהודים (60.0%), ומי שנפגעו מאיומים, מהשפלות או

ממכות מיהודים (68.6%) או מאפליה מצד יהודים או מוסדות המדינה (60.0%), מהפקעת אדמות (64.8%) או מעקירה (70.6%). יש להדגיש שגברים צעירים בעלי השכלה אקדמית מלאה אינם מצדיקים פתיחה באינתיפאדה ערבית-ישראלית יותר מנשים, ממבוגרים ומחסרי השכלה אקדמית מלאה. ההצדקה של האזרחים הערבים לפתיחה באינתיפאדה משלהם אם מצבם לא ישתפר במידה ניכרת איננה קריאה לפתוח באינתיפאדה, אך היא מעידה על עומק המצוקה והתסכול של הציבור הערבי ועל קיומה של אווירה טעונה שעלולה להכשיר ולהזין מאבק עממי, חוקי או אלים. בהקשר זה יש לציין ש-79.2% מהבדואים בנגב – שהעומות ביניהם ובין המדינה החמיר ביוני 2013 עם הגשתה של הצעת החוק בעניין הסדר התיישבותם – מצדיקים אינתיפאדה ערבית-ישראלית.

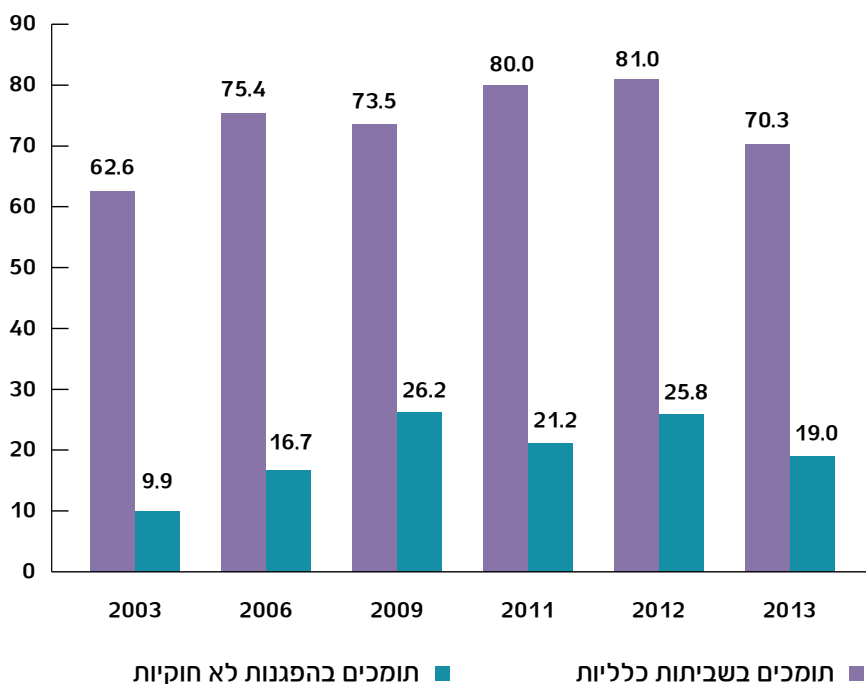
תרשים 6.3 סבורים שישראל היא דמוקרטיה גם לערבים ותומכים במחאת ערבים בחוץ לארץ; ערבים ויהודים; 2003-2013 (באחוזים)

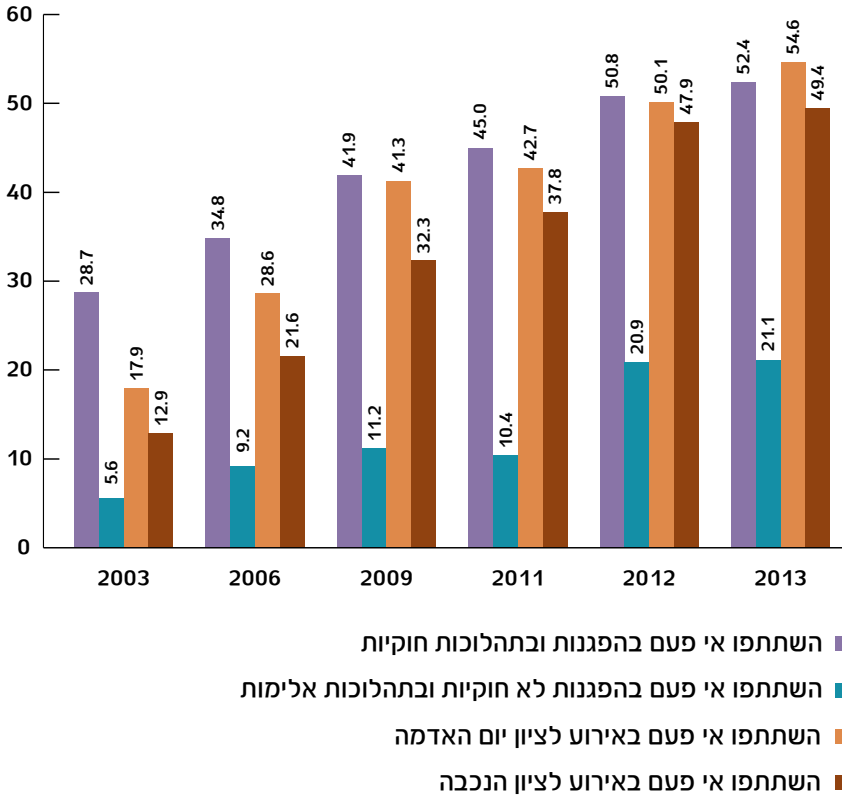
■ סבורים שישראל היא דמוקרטיה גם לערבים
 ■ תומכים במחאת ערבים בחוץ לארץ

בקרב הערבים ניכרת עלייה בתמיכה באמצעי מחאה ובהשתתפות באירועי מחאה וזיכרון, התייצבות בשנים 2011-2012 וירידה ב-2013. שיעור הערבים המאמינים שישראל היא דמוקרטיה גם לערבים ירד מ-63.1% ב-2003 ל-50.5% ב-2009 ועלה ל-54.0% ב-2013 (תרשים 6.3). התמיכה בהחרמת הבחירות לכנסת עלתה בהתמדה מ-32.8% ב-2003 ל-41.3% ב-2012, אך ירדה ל-29.7% ב-2013 (לוח 6.5), וזהו גם הדפוס בתמיכה במחאה בחוץ לארץ מ-49.9% ל-70.9% ול-49.0%, בהתאמה (לוח 6.6, תרשים 6.3). גם ההצדקה של אינתיפאדה של הערבים בישראל ירדה מ-58.2% ב-2012 ל-51.7% ב-2013 (לוח 6.8).

תרשים 6.4 תומכים בשביתות כלליות ובהפגנות לא חוקיות; ערבים (באחוזים) 2013-2003

תרשים 6.5 השתתפו אי פעם בפעולות מחאה ובאירועי זיכרון; ערבים;
(באחוזים) 2013-2003

החרפת המחאה הערבית משתקפת גם בגידול הלא פוסק בשיעור המשתתפים אי פעם בפעולות מחאה ובאירועי זיכרון (כך למשל, ההשתתפות אי פעם באירועי הנכבה עלתה מ-12.9% ב-2003 ל-49.4% ב-2013, לוח 6.7, תרשים 6.5). הגידול השנתי הממוצע בהשתתפות הוא של 2%-3%, והוא מראה ששיעור המתנסים בפוליטיקה חוץ-פרלמנטרית הגיע ב-2013 למחצית האוכלוסייה הערבית הבוגרת, ושיעור הערבים שהתנסו בפוליטיקה לא חוקית הגיע לחמישית (21.1%) השתתפו אי פעם בהפגנות לא חוקיות ובתהלוכות אלימות, תרשים 6.5).

בקרב רוב היהודים נשארה ללא שינוי האמונה בדמוקרטיה כמנגנון לוויסות הסכסוך בינם ובין האזרחים הערבים, אך סובלנותם לשימוש שהערבים עושים באמצעים חוץ-פרלמנטריים פחתה במידה ניכרת. שיעור היהודים המאמינים שישאל היא דמוקרטיה גם לערבים נשאר יציב ברמה של כשלושה רבעים בשנים 2003-2013, אך שיעור המקבלים את השימוש שהערבים עושים במחאה בחוץ לארץ ירד מ-40.8% ב-2003 ל-23.5% ב-2012, אם כי עלה ל-30.3% ב-2013 (לוח 6.6, תרשים 6.3). שיעור היהודים המקבלים את השימוש שהערבים עושים בשביתות כלליות עמד על טווח שבין 38.6% ל-46.1% בשנים 2003-2010 וירד לטווח שבין 28.7% ל-30.5% בשנים 2011-2013. הירידה בסובלנות הפוליטית של הציבור היהודי תואמת את הצעדים שנקטו השלטונות בשנות האלפיים לבלימת ההחרפה במחאה של הציבור הערבי והנהגתו.

אפשרויות שינוי, הערכת מצב היחסים

אפשרויות שינוי

בחברות שסועות לעומק הקבוצות בקונפליקט נוטות להתחפר בעמדותיהן, להחריף את הסכסוך ולהשתמש באלמות. כדי ליישב את הסכסוך או לנהלו בהצלחה יש להפעיל אסטרטגיה הכוללת ארבעה רכיבים של גמישות (אי-התפרות בעמדות): אי-דעתנות (אי-עמידה בתוקף של כל צד על זכויותיו), אמפתיה (ראיית הסכסוך מנקודת המבט של שני הצדדים), דחיפות (נכונות של כל צד להשיג פתרון מעשי ומהיר) ומנהיגות כנה ומעשית.

היהודים והערבים ממלאים רק חלקית אחר התנאים הללו ליישוב הסכסוך ביניהם. לפי ממצאי מרד 2012 הם מגלים אמפתיה – 72.7% מהערבים ו-64.9% מהיהודים אומרים שהם רואים את היחסים ביניהם גם מנקודת מבטו של הצד האחר (לוח 7.1); יש להם אף תחושת דחיפות – 84.5% מהערבים ו-77.1% מהיהודים מרגישים שעליהם לפעול בזריזות להשגת פתרון מעשי, משום שעיכוב ירע את המצב; לעומת זאת הדעתנות עורנה ניצבת כמכשול – 86.5% מהערבים ו-69.1% מהיהודים חושבים שעליהם לעמוד על זכויותיהם גם אם עמידה זו תשפיע לרעה על יחסו של הצד האחר אליהם; הם גם אינם עומדים במבחן המנהיגות – אמנם 55.4% מהערבים מעריכים ש"המנהיגות הערבית בישראל פועלת בכנות להשגת פתרון מעשי", אך רק 10.7% מהיהודים מסכימים לכך. למעשה, לאזרחים הערבים והיהודים אין אמון במנהיגות הערבית, והם סבורים שהיא איננה משרתת את הציבור הערבי (לוח 6.2). ממצאים אלה מאשרים את קיומו של שסע עמוק בין ערבים ליהודים ואת אי-נכונותם וחוסר בשלותם להסדיר את מערכת היחסים ביניהם.⁶³

63 קפריסין היא חברה שסועה לעומק שהסכסוך בה הביא לידי מלחמת אזרחים ולפיצולה של המדינה לשתי ישויות מדיניות. בסקר עמדות שנערך בקפריסין היו תשובותיו של המיעוט הטורקי דומות לתשובותיו של המיעוט הערבי, ותשובותיו של הרוב היווני דמו

במדר 2013 הוצגו השאלות שנזכרו לעיל בסקר הערבים. מצד אחד חלו עלייה באמפטיה ("ראיית היחסים מנקודת המבט של שני הצדדים" – מ-72.7% ל-80.4%), ירידה בדעתנות ("עלינו לעמוד על זכויותינו" – מ-86.5% ל-74.6%) ושמירה על הדחיפות ("לפעול מהר להשגת פתרון מעשי" – מ-84.5% ו-81.1%); ומן הצד האחר פחת האמון בכנותה וביכולתה של המנהיגות הערבית להביא לידי פתרון ("פועלת בכנות להשגת פתרון מעשי" – מ-55.4% ל-51.9%), ואמון קטן יותר הובע בפעילותה של המנהיגות היהודית בכיוון זה ("פועלת בכנות להשגת פתרון מעשי" – 36.7%).

לוח 7.1 אסטרטגיה להסדרת היחסים בין ערבים ליהודים בישראל; ערבים יהודים; 2012, 2013 (באחוזים)

יהודים	ערבים		
	2013	2012	
69.1	74.6	86.5	עלינו כערבים/כיהודים בישראל לעמוד על זכויותינו אפילו אם זה ישפיע לרעה על יחס היהודים/הערבים אלינו (ע' 33)
64.9	80.4	72.7	אני מנסה לראות את היחסים בין האזרחים הערבים והיהודים בישראל מנקודת המבט של שני הצדדים (ע' 34)
77.1	81.1	84.5	עלינו לפעול מהר להשגת פתרון מעשי ליחסים בינינו לבין היהודים/האזרחים הערבים משום שעוכב יעשה את המצב לרע יותר (ע' 35)
10.7	51.9	55.4	המנהיגות הערבית בישראל פועלת בכנות להשגת פתרון מעשי ליחסים בינינו לבין היהודים/האזרחים הערבים (ע' 36)
	36.7		המנהיגות היהודית בישראל פועלת בכנות להשגת פתרון מעשי ליחסים בינינו לבין היהודים/האזרחים הערבים (ע' 37)

לתשובותיו של הרוב היהודי. התשובות בקפריסין על השאלות בלוח 7.1 היו כדלקמן: עמידה על הזכויות – 77% מהטורקים ו-71% מהיוונים; ראייה דו-צדדית של הסכסוך – 62% ו-68%, בהתאמה; פתרון מהיר ומעשי – 62% ו-62%, בהתאמה; ומנהיגות מיעוט כנה ומעשית – 41% ו-6%, בהתאמה. את הסקר ערך ארגון Cyprus 2015 בחודשים מרץ-אפריל 2011, והוא התבסס על מדגם של 1,000 טורקים ו-1,000 יוונים. ראו *Bridging the Gap in the Inter-Communal Negotiations: An Island-Wide Study of Public Opinion in Cyprus*: www.Cyprus2015.org

מבחינת היקף השינוי הדרוש ביחסי מיעוט-רוב ועומקן אפשר לעשות הבחנה בין שינויי מדיניות לשינויי משטר. שינויי מדיניות נעשים בתוך אותו משטר, ואילו שינויי משטר הם מעבר מדגם אחד של יחסים לדגם אחר.

המשטר הקיים ביחסי ערבים-יהודים מושתת על שני היסודות האלה: מיעוט ערבי שגודלו קטן מרבע מאוכלוסיית האזרחים; ומדינה המוגדרת יהודית ודמוקרטית. שינויי משטר יפרצו את אחת משתי המסגרות הללו או את שתיהן. כך, סיפוח הגדה על אוכלוסייתה או מתן זכות שיבה לישראל לפליטים הערבים יביאו לידי קריסה של מסגרת היחסים הערבית-יהודית הקיימת ויחייבו את שינוי המשטר. השינוי היסודי האחר שיייתכן הוא שינוי מהותי בהגדרה "מדינה יהודית ודמוקרטית", שימומש על ידי ביטול הדמוקרטיה או מחיקת הזהות היהודית של המדינה.

במחקר נבדקה עמדתם של הערבים בעניין השינויים במשטר. אפשרות מהפכנית אחת היא החלפת המדינה היהודית שבגבולות 1967 במדינה שתשתרע מנהר הירדן ועד הים התיכון במקום שתי מדינות לשני עמים. המדינה האחת יכולה להיות פלסטינית, אסלאמית או דו-לאומית. יותר משתי חמישיות (43.4% ב-2010) מהערבים מזדהים עם חזון המדינה האחת בכל פלסטין המנדטורית במקום ישראל כמדינה ריבונית בתחום הקו הירוק, יותר משתי חמישיות (41.7% ב-2013) מהם היו רוצים שהמדינה האחת תהיה פלסטינית, ויותר מארבע חמישיות (81.3% ב-2003) מקווים שבכל מקרה "ישראל תחדל להיות מדינה של יהודים ותהיה מדינה של שני עמים" (לוח 7.2).

ליהודים יש רעיונות משלהם בכל הנוגע לשינויי המשטר. מיעוט גדול מתוכם מעוניינים בשינוי משטר שיבוא בעקבות סיפוח הגדה (21.6% ב-2008), דילול האוכלוסייה הערבית (29.7% ב-2013) או ביטול הזכויות הדמוקרטיות של הערבים (20.2% ב-2013) (לוח 7.3). מדובר במיעוט גדול, המונה 20%-30% מהאוכלוסייה היהודית, שדוגל בגישה סרבנית כלפי האזרחים הערבים – כלומר, שולל את המשטר הישראלי של מדינה יהודית ודמוקרטית שמיעוט ערבי בעל זכויות דמוקרטיות חי בה.

לוח 7.2 אפשרויות שינוי משטר; ערבים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

ערבים			
2013	2012	2003	
*	**43.4	*	אם יהיה עליהם לבחור בין מדינה אחת לשתי מדינות, לא יבחרו בפתרון של שתי מדינות
41.7	48.5	18.9	מסכימים שתקום מדינה פלסטינית בכל פלסטין במקום ישראל (ע' 85)
*	*	81.5	מסכימים שישראל תחדל להיות מדינה של יהודים ותהיה מדינה של שני עמים

* השאלה לא הוצגה ** ב-2010

לוח 7.3 אפשרויות שינוי משטר; יהודים; 2003, 2012, 2013 (באחוזים)

יהודים			
2013	2012	2003	
*	**21.6	*	אם יהיה עליהם לבחור בין מדינה אחת לשתי מדינות, לא יבחרו בפתרון של שתי מדינות
29.7	31.0	38.9	סבורים שעל האזרחים הערבים לעזוב את הארץ ולקבל פיצוי מתאים (י' 49)
20.2	17.4	21.4	מסכימים שהיהודים ישלטו והערבים הישראלים לא יקבלו זכויות דמוקרטיות (י' 50)

* השאלה לא הוצגה ** ב-2008

נוסף על הרעיון של שינוי המשטר בדמות מדינה אחת פלסטינית, בקרב הערבים נפוצה התכנית שאמנם יהיו שתי מדינות, אך ישראל תהיה מדינה דו-לאומית ובצדה תקום מדינת לאום פלסטינית (תכנית זו אף קיבלה ביטוי מובהק במסמכי

החזון העתידי).⁶⁴ הערבים מקבלים את רעיון המדינה הדו-לאומית במלואו מאחר שהוא טומן בחובו יתרונות בלבד עבורם. במדד 2011 סברו 47.0% מהם שעל המפלגות הערביות לאמץ את מסמכי החזון גם אם הן יסתכנו בהוצאה מחוץ לחוק; 49.4% החזיקו בדעה שעל הערבים לצאת למאבק המוני לקידום מטרה זו גם אם המאבק יביא לידי שבר ביחסים עם היהודים; ו-42.3% הביעו נכונות אישית לשלם מחיר כמו הטרדה על ידי השלטונות ופגיעה בפרנסה בגין תמיכה במאבק כזה. נראה שקרוב למחצית מהציבור הערבי נחרץ בנכונותו להביא לידי שינוי ניכר במעמדו במדינה. לעומת הערבים רוב גדול של היהודים נחושים בדעתם לבלום את רעיון המדינה הדו-לאומית על ידי הוצאת מפלגות ערביות מחוץ לחוק אם יאמצו אותו (65.7% ב-2008), דיכוי של מאבק המוני ערבי למענו (83.1%) וטיפול בכוח בערבים הפועלים בכיוון זה (67.5%).

מתוך כל שינויי המשטר האפשריים החזון של מדינה דו-לאומית בתחום הקו הירוק הוא המטרה העליונה היחידה שהאליטות הערביות מציבות בגלוי לפני היהודים והמדינה. בקרב היהודים יש רוב גדול שמנוי וגמור עמו למנוע אפשרות כזאת, ויתר על כן, רוב גדול הסבור שעל המדינה היהודית לפעול בהחלטיות לסיכול כל תכנית מסוג זה. לעומת זאת אין רוב ערבי ומנהיגות ערבית שיסתכנו במאבק לאומי לא דמוקרטי למען מטרה זו. גם במסמכי החזון עצמם אין איום להשתמש באמצעים לא דמוקרטיים אם יתברר שלערבים אין די כוח שכנוע וכוח פוליטי להביא את היהודים לזנוח את המפעל הציוני הוותיק של מדינה יהודית ודמוקרטית.

מסמכי החזון העתידי לערבים הפלסטינים בישראל מסרטטים אסטרטגיה מקיפה עם ביסוס אידאולוגי להשגת שוויון לאומי מלא לאזרחים הערבים. ישראל מצטיירת בהם כמדינה יהודית, קולוניאלית ולא דמוקרטית, והיא נקראת להשתנות ולהפוך למדינה דמוקרטית ודו-לאומית. באחדים מהמסמכים היהודים מוצגים כמתנחלים קולוניאליסטים זרים שגזלו את אדמות הערבים, ואילו הערבים – כילידים בעלי זכויות טבעיות על הארץ, שמגיע להם מעמד לאומי שווה ליהודים, נוסף על מדינת לאום פלסטינית נפרדת וזכות וטו על כל החלטה חשובה הנוגעת להם. עוד מוצגת התפיסה שהערבים בישראל אינם מיעוט

64 החזון העתידי (לעיל הערה 46).

לאומי, אלא אומה שמגיע לה מעמד לאומי השווה למעמדם של היהודים כאומה. לפיכך גם זכויות לאומיות שניתנות למיעוט לאומי אינן מספיקות לשיטתם. דגם המדינה שעומד לנגד עיניהם של מחברי המסמכים הוא המשטר בכלגיה, בשווייץ ובקנדה.

במסמכי החזון יש פן חמור ופן רך. בפן החמור שזורה התפיסה שהערבים הם הצד המקופח והנפגע היחיד, וציפייה שהמדינה והיהודים יעשו את השינויים הדרושים. הערבים אינם חושבים שעליהם לעשות צעד כלשהו לשינוי המצב, מעבר לדבקותם ארוכת השנים באמצעי פעולה ומחאה חוקיים ובלתי אלימים. הם אפילו אינם סבורים שצריך לדחות לטווח הארוך יותר את התביעה המהפכנית לכונן מדינה דו-לאומית. הדרישה לביטול חוק השבות ולכיבוד זכות השיבה כמזה כשליטת רוב יהודי בישראל ובארץ ישראל. הפן הרך, לעומת זה, מקפל בתוכו את קבלת ההסדר של שתי מדינות והימנעות מהטפה להקמת מדינה אחת בין הירדן לים התיכון. ואולם בשביל הציבור היהודי שלילת הרעיון של מדינה יהודית ודמוקרטית והחלפתה במדינה דו-לאומית בקווי 1967 פסולות ומפחידות עד מאוד. בכל הנוגע למיעוט הערבי היהודים אינם מוכנים להבחין בין המטרה הרדיקלית ובין האמצעי הדמוקרטי לקידומה, אף שהם מוכנים לעשות כן בנוגע ליהודים האורתודוקסים – המיעוט הדתי-לאומי והמיעוט החרדי – משום שהם נחשבים נאמנים למדינה והם אינם חלק מאויב פעיל ומרוב ערבי אזורי.⁶⁵

מסמכי החזון העתידי כוללים 11 דרישות לשינויי משטר ומדיניות. במדד 2007 נבדקה מידת ההסכמה של הערבים והיהודים עם כל אחת מהן. נמצא כי שיעורי ההסכמה של הערבים עמדו על 88.8%–95.5%, ובלי הדרוזים הכלולים במדגם הייתה ההסכמה הערבית לדרישות כמעט מלאה. אפשר לקבוע בוודאות שהציבור הערבי בישראל תומך ללא סייג במהפכה שבעקבותיה תחדל ישראל להיות מדינה יהודית ותיהפך למדינה דו-לאומית ברוח מסמכי החזון.

65 על מסמכי החזון העתידי יש שפע פרסומים. ראו בין השאר שרה אוסצקי-לור ומוסטפא כבהא (עורכים), בין חזון למציאות: מסמכי החזון של הערבים בישראל, 2006–2007, ירושלים: הפורום להסכמה אזרחית, 2008; “Back to the Future”: A Comparative Ethical Look at Israeli Arab Future Vision Documents,” *Israel Studies Forum* 23 (2) (Winter 2008): 29–54

לעומת זאת היהודים שוללים את רעיון המדינה הדו-לאומית, אך כמחצית מהם היו מוכנים להיענות לדרישות של מתן אוטונומיה תרבותית לאזרחים הערבים, שריון בחוק של חלקם בתקציב המדינה והענקת ייצוג הולם לערבים בכל מוסדות המדינה. רוב גורף של יהודים שולל את כל התביעות האחרות כמו זכות וטו בכל החלטה חשובה הנוגעת לערבים, שוויון בקבלת החלטות בענייני הגירה לארץ (שיושג על ידי ביטול הבלעדיות של חוק השבות) ושינוי מערכת הסמלים של המדינה – תביעות שיש בהן משום טשטוש ללא הכר של אופייה היהודי. בחזון העתידי של הערבים בנוגע למדינה דו-לאומית היהודים רואים אתגר קיומי ואסון שיש לעשות הכול כדי למונעו.

ממצאי המדרד מאשרים את מה שידוע כבר עשרות שנים והיה אפשר להסיק על ידי ניתוח פשוט של האינטרסים האובייקטיביים של הציבור הערבי: הערבים מעדיפים מדינה דו-לאומית על פני מדינה יהודית. נוסף על הקמת מדינה פלסטינית נפרדת, לדעתם על ישראל להפוך לחצי פלסטינית כדי להכיל את אזרחיה הערבים.⁶⁶ התפיסה של פלסטינים מגיעות מדינה וחצי ואילו ליהודים מגיעה רק חצי מדינה מבוססת על הרציונל שהפלסטינים הם הבעלים והתושבים המקוריים של הארץ, ואילו היהודים הם מתנחלים זרים שנהפכו לאומה רק במהלך ההתנחלות במאת השנים האחרונות. חזון אנטי-ציוני זה, שהוא לצנינים בעיני היהודים, לא נהפך למצע של המפלגות הערביות או למטרה מעשית עיקרית במאבק של הציבור הערבי, שהוא פרגמטי ביסודו. מסמכי החזון גם חושפים את עומק הישראליוציה של הערבים והאליטות שלהם: הם חותרים לשפר את מעמדם בישראל ללא קשר לפתרון השאלה הפלסטינית ונותנים תוקף למחויבותם לפוליטיקה של מאבק דמוקרטי בלי לאיים בשימוש באלימות ובררכים לא חוקיות אחרות (democratic contentious politics).

66 איימן אגבאריה ומוהנאד מוצטפא גורסים שמסמכי החזון תובעים שלוש ישויות מדיניות: חצי מדינה יהודית, חצי מדינה פלסטינית (לערבים בישראל) ומדינה פלסטינית. רעיונות אלה מאתגרים את התנועה הלאומית הפלסטינית ואת ישראל באותה המידה. ראו Ayman K. Agbaria and Mohanad Mustafa, "Two States for Three Peoples: The 'Palestinian-Israeli' in the Future Vision Documents of the Palestinians in Israel," *Ethnic and Racial Studies* 35 (4) (2012): 718–736

כבר נאמר לעיל שיש סוגיות שבהן יש פערים בין הציבור הערבי להנהגתו, אבל בכל הקשור לחזון ולשמירה על האינטרסים של הערבים בישראל שוררת ביניהם הסכמה. ובכל זאת הסכמה זו אינה מוחלטת בקרב המנהיגות הערבית עצמה. החזון של מדינה דו-לאומית בתחום הקו הירוק מחייב ויתור על חזון גרנדיוזי יותר של כינון מדינה פלסטינית אסלאמית, או דו-לאומית, בכל פלסטין. לפיכך היות שהפלב הצפוני של התנועה האסלאמית ופלגים של תנועת בני הכפר הרדיקלית אינם מוכנים להיפרד מחזון חיסול מדינת ישראל והקמת פלסטין הגדולה במקומה, הם מתנגדים בתוקף למסמכי החזון שהתפרסמו. גם קומץ של אנשי רוח ערבים המאמינים במדינה דו-לאומית אחת בכל שטחי פלסטין המנדטורית אינם רוויים מהם נחת.

במדרי 2009-2013 הוצגה לערבים שורה של צעדים, והם התבקשו לציין "באיזו מידה כל צעד הוא הכרחי כדי שירגישו שישראל היא מדינתם והם אזרחים שווים זכויות בה". בשלב הבא סווג כל צעד שהנשאלים הערבים העריכו שהוא נחוץ כדרישה ערבית, והנשאלים היהודים התבקשו לציין אם הם מקבלים אותה. כלומר, היה עליהם לציין אם זו דרישה שמילויה הוא ויתור שהם מוכנים לעשות כדי לשפר את יחסיהם עם האזרחים הערבים. כך גם הוצגה ליהודים שורה של צעדים, והם התבקשו לציין "באיזו מידה כל צעד הוא הכרחי כדי שיוכלו להתייחס בשוויון, בכבוד ובאמון לאזרחים הערבים". כל צעד שהוערך שהוא נחוץ סווג כדרישה יהודית, והערבים התבקשו לציין אם הם מקבלים אותה. כלומר, היה עליהם לציין אם מילויה הוא ויתור שהם מוכנים לעשות כדי לשפר את יחסיהם עם היהודים ועם המדינה.

לוח 7.4 מציג את 16 הצעדים שהוצגו לערבים כצעדים שעליהם לעשות כדי שהמדינה והיהודים יתייחסו אליהם בשוויון, בכבוד ובאמון, ואת המידה שבה הערבים מקבלים אותם. הצעדים מוינו לכמה תחומים כגון שלום עם הפלסטינים, אמצעי מאבק ואופי המדינה. מהממצאים עולה ששום צעד לא קיבל את הסכמתם של רוב הנשאלים הערבים. שיעורי ההסכמה היו בטווח של 19.1%-46.9% בלבד ב-2009, 16.7%-35.9% ב-2012 ו-19.8%-45.0% ב-2013. 40% או יותר מהערבים ב-2013 הסכימו עם רק 4 מתוך 16 (25.0%) הצעדים. מגמת ההקשחה בשנים 2009-2012 התחלפה בריכוך עמדות ב-2013.

לוח 7.4 הצעדים שהערבים מוכנים לעשות כדי שהמדינה והיהודים יתייחסו לערבים בשוויון, בכבוד ובאמון; ערבים; 2009-2013 (באחוזים)

ערבים					
2013	2012	2011	2010	2009	
					שלום והשאלה הפלסטינית
28.7	23.2	33.2	27.0	32.0	האזרחים הערבים לא יזדהו בפומבי עם הצד הערבי אם ישראל תותקף מילולית או פיזית (ע' 94)
44.3	35.7	46.5	33.2	46.9	המנהיגים הערבים יגנו באופן חד-משמעי פעולות אלימות של ערבים נגד יהודים בישראל (ע' 96)
19.8	20.3	25.1	25.6	32.3	האזרחים הערבים יראו בישראל את מדינתם ויתמכו בה במקרה של סכסוך עם המדינה הפלסטינית (ע' 101)
					צדק מעברי (transitional justice)
23.7	17.5	19.2	30.8	23.8	האזרחים הערבים לא יציינו בפומבי את יום הנכבה (ע' 92)
24.8	18.8	20.2	25.2	22.1	האזרחים הערבים לא יציגו דרישה שהעקורים (הפליטים הפנימיים) יורשו להקים מחדש את כפריהם שנהרסו ב-1948 (ע' 93)
39.1	29.0	28.3	30.3	34.2	האזרחים הערבים לא יראו ביהודים מתנחלים זרים שגזלו את אדמות הארץ מהערבים (ע' 98)
					שוויון חובות
41.5	34.4	47.0	34.2	43.0	האזרחים הערבים ימלאו חובת שירות כלשהו למדינה (ע' 87)
					אמצעי מאבק
39.2	31.0	27.9	28.3	33.9	האזרחים הערבים ימנעו ממחאה בחוץ לארץ נגד המדינה (ע' 91)
45.0	33.6	42.0	36.2	44.4	המנהיגים הערבים ימנעו מהתבטאויות חריפות נגד המדינה (ע' 95)

←

ערבים					
2013	2012	2011	2010	2009	
					זהות
36.5	26.3	30.4	30.9	27.3	כל עוד לא שוררים יחסי שלום בין ישראל לפלסטינים, לא יגדירו האזרחים הערבים את זהותם בתור "ערבים פלסטינים בישראל" (ע' 99)
27.4	19.3	23.7	23.2	21.6	האזרחים הערבים לא ידרשו הכרה בהם כמיעוט לאומי פלסטיני (ע' 100)
					לגיטימיות של ישראל
42.9	35.3	38.8	34.8	40.3	האזרחים הערבים יקבלו את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית (ע' 88)
29.4	22.8	24.6	27.1	25.7	האזרחים הערבים יקבלו את ישראל כמדינתם של כל היהודים בעולם, ולא רק של היהודים בישראל (ע' 89)
28.4	27.8	26.3	20.9	25.2	האזרחים הערבים יימנעו ממאבק לשינוי אופייה היהודי-ציוני של המדינה (ע' 90)
21.4	16.7	16.5	20.4	19.1	האזרחים הערבים יוותרו על זכות השיבה של הפליטים הפלסטינים למדינת ישראל (ע' 97)
36.2	35.9	41.1	38.0	41.5	האזרחים הערבים יכירו בזכותם של היהודים לקבוע את השפה, את התרבות, את הסמלים ואת המדיניות של המדינה מתוך הכרה בצורכי האזרחים הערבים (ע' 102)

לוח 7.5 מציג את 17 הצעדים שהערבים תובעים ואת המידה שבה היהודים מקבלים אותם. מהלוח עולה הסכמה בשיעור גבוה יותר מההסכמה המקבילה בקרב הערבים. שיעורי ההסכמה היו בטווח של 15.5%–80.1% ב-2009, בטווח של 12.7%–65.8% ב-2012 ובטווח של 12.5%–57.6% ב-2013. מספרים אלה חושפים מגמת ירידה בשנים 2009–2013 בשיעור היהודים המסכימים עם הצעדים שהיהודים והמדינה צריכים לעשות כדי שהאזרחים הערבים ירגישו שישאל היא מדינתם והם אזרחים שווים זכויות בה. עם זאת 40% או יותר מהיהודים ב-2013 הסכימו עם 12 מתוך 17

(70.6%) הצעדים. אלה שיעורי הסכמה גבוהים במובהק משיעורי ההסכמה של הערבים. רוב היהודים פתוחים לשינוי כל עוד הוא אינו פוגע בביטחון המדינה, אינו מכרסם באופייה היהודי ואינו מעניק העדפה מתקנת לערבים.⁶⁷ הממצאים הבאים ממחישים את ההסתייגויות הללו: 27.7% בלבד הסכימו שלא יהיו הבדלים בבדיקות הביטחוניות במעברי הגבול בין ערבים ליהודים, 26.4% בלבד הסכימו שהמדינה תיתן לאזרחים הערבים ביטוי מתאים בסמליה, בדגלה ובהמנונה, ו-24.7% בלבד הסכימו שתינתן העדפה מתקנת לאזרחים הערבים בקבלה לעבודה במוסדות המדינה וללימודים באוניברסיטאות ובמכללות.

לוח 7.5 הצעדים שהיהודים מוכנים לעשות כדי שהאזרחים הערבים ירגישו שישראל היא מדינתם והם אזרחים שווים זכויות בה; יהודים; 2009-2013 (באחוזים)

יהודים					
2013	2012	2011	2010	2009	
					שלום והשאלה הפלסטינית
42.7	42.3	43.5	43.5	42.0	היהודים והפלסטינים יעשו ויתורים כואבים ותוקם מדינה פלסטינית בגבולות 1967 עם אפשרות לחילופי שטחים (י' 56)
27.7	26.9	27.2	25.8	33.2	לא יהיו הבדלים בבדיקות הביטחוניות במעברי הגבול בין ערבים ליהודים (י' 61)

←

67 בכל הנוגע להעדפה מתקנת לערבים יש ניגוד עניינים בין ערבים ליהודים. בישראל נהוגה העדפה מתקנת של ערבים בקבלת מועמדים חדשים לעבודה בשירות המדינה ולחברות בדירקטוריונים של חברות ממשלתיות. אף שהעדפה מתקנת איננה מועילת כדרישה במאבק הערבי לשוויון זכויות, פעילים ערבים משמיעים אותה. בהקשר זה ראו יוסף ג'בארין, "על הייצוג ההולם לאוכלוסייה הערבית: מי הוא נציג? עד כמה זה הולם? את מי הוא הולם?", אנליזה ארגונית 11 (2007): 36-54. ג'בארין טוען ששוויון מהותי משמעותו ייצוג מידתי, חובת היוועצות כללית עם נציגי המיעוט ומתן זכות וטו להם בעניינים מהותיים להם.

יהודים					
2013	2012	2011	2010	2009	
					צדק מעברי (transitional justice)
48.4	44.0	49.8	44.1	49.6	במסגרת של שלום עם הפלסטינים תיתן המדינה פיצוי באדמות או בכסף לאזרחים הערבים על האדמות שהפקיעה מהם (י' 57)
12.5	12.7	15.6	14.4	15.5	המדינה תכיר באחריותה לנכבה, כלומר לאסון שקרה לפלסטינים במלחמה ב־1948 (י' 70)
					זכויות אזרח
43.0	42.8	37.2	37.6	42.0	המדינה תבטיח שאזרח ערבי יוכל לגור בכל יישוב שירצה (י' 62)
					משאבים
49.5	51.9	55.2	55.1	65.1	המדינה תכיר ביישובים הערביים הלא מוכרים, שכיום אין להם מעמד רשמי, ותקצה להם משאבים, כמו חיבור לרשת המים והחשמל, שמגיעים ליישובים מוכרים (י' 58)
51.2	54.9	56.3	52.4	66.3	המדינה תקבע בחוק שהאזרחים הערבים יקבלו ייצוג מתאים בכל מוסדות המדינה וגופים ציבוריים (י' 65)
53.6	55.9	51.0	54.9	69.0	המדינה תקבע בחוק שהאזרחים הערבים יקבלו את חלקם היחסי בתקציב המדינה (י' 67)
48.9	49.9	44.0	48.1	54.6	המפלגות הערביות יוזמנו להשתתף בקואליציות ממשלתיות כמו המפלגות היהודיות (י' 66)
44.1	51.0	49.6	51.3	61.6	המדינה תפעיל תכנית חירום לסגירת הפערים בין האזרחים הערבים ליהודים (י' 72)
					העדפה מתקנת
24.7	29.9	27.2	29.0	34.9	תיתן העדפה מתקנת לאזרחים הערבים בקבלה לעבודה במוסדות המדינה וללימודים באוניברסיטאות ובמכללות (י' 71)

יהודים					
2013	2012	2011	2010	2009	
					מעמד של מיעוט לאומי
42.2	48.5	47.7	49.5	51.2	השפה הערבית תהיה בשימוש במוסדות המדינה כמו השפה העברית ותהיה חובה ללמוד אותה בבתי ספר יהודיים (י' 68)
28.2	28.2	27.5	30.9	35.0	המדינה תכיר באזרחים הערבים כפלסטינים ותבטיח את זכותם לקיים קשרים עם העם הפלסטיני והאומה הערבית (י' 69)
					אוטונומיה
50.2	55.8	49.3	51.3	60.6	המדינה תיתן לאזרחים הערבים לנהל בעצמם את ענייני החינוך, הדת והתרבות שלהם (י' 60)
41.2	47.5	43.3	43.8	55.7	המדינה תכיר בגוף עליון שהערבים יבחרו בו לייצג אותם (י' 63)
57.6	65.8	60.7	65.0	80.1	המדינה תהיה חייבת להתייעץ* עם המנהיגים של האזרחים הערבים בעניין החלטות חשובות הנוגעות לאוכלוסייה הערבית (י' 64)
					אופי המדינה
26.4	24.5	27.2	22.4	36.3	המדינה תיתן לאזרחים הערבים ביטוי מתאים בסמליה, בדגלה ובהמנונה (י' 59)

* ב-2009 הנוסח היה "המדינה תתייעץ"

בשנים 2009-2012 הוצגו לנשאלים היהודים 17 צעדים נוספים (לא כולם בכל אחת מהשנים) שמטרתם לשפר את היחסים בין הערבים ליהודים במדינה (לוח 7.6). בנוגע ל-5 צעדים התגבשה הסכמת רוב של 51% ויותר: ישראל ומדינות ערב יעשו ויתורים כואבים ויכוננו יחסי שלום נורמליים (68.0%), ישוקמו מסגדים ובתי קברות מוסלמיים הרוסים (%51.1 ב-2010), המדינה תבטיח את הזכויות ואת הביטחון של האזרחים הערבים ותפעל ביד קשה נגד כל מי שמאיים עליהם (%82.0), המנהיגים היהודים יימנעו מהתבטאויות חריפות נגד

הציבור הערבי (73.7%), ויונהג יום בשנה כחג ממלכתי לציון דו־קיום בין ערבים ליהודים (55.0% ב־2010). לעומת זאת בנוגע לשני צעדים הייתה ההסכמה של פחות מ־17%: ביטול חוק השבות (16.1% ב־2010) והוספה לדגל המדינה סמל שהערבים יוכלו להזדהות אתו (12.7% ב־2010).

לוח 7.6 הצעדים שהיהודים מוכנים לעשות לשם שיפור היחסים בין ערבים ליהודים; יהודים; יהודים; 2012-2009 (באחוזים)

יהודים				
2012	2011	2010	2009	
				שלום והשאלה הפלסטינית
68.0	64.8	66.5	74.2	ישראל ומדינות ערב יעשו ויתורים כואבים ויכוננו יחסי שלום נורמליים
				צדק מעברי (transitional justice)
*	*	51.1	56.0	ישוקמו מסגדים ובתי קברות מוסלמיים הרוסים
				זכויות אזרח
82.0	80.4	78.1	88.9	המדינה תבטיח את הזכויות ואת הביטחון של האזרחים הערבים ותפעל ביד קשה נגד כל מי שמאיים עליהם
73.7	72.4	73.8	86.9	המנהיגים היהודים יימנעו מהתבטאויות חריפות נגד הציבור הערבי
				משאבים
43.4	37.0	39.2	38.4	יוקמו שכונות מעורבות חדשות למגורים משותפים של ערבים ויהודים
40.5	38.7	38.0	44.1	יוקצו אדמות מדינה לפיתוח יישובים במגזר הערבי
*	*	54.9	62.9	תוקם רשות ממלכתית לשוויון ודו־קיום יהודי־ערבי
				העדפה מתקנת
33.1	31.1	30.8	35.3	יעדפו לטובה כל היישובים הערביים במדינה כדי לצמצם את הפערים הקיימים

←

יהודים				
2012	2011	2010	2009	
				מעמד של מיעוט לאומי
*	*	63.7	*	יוסדר בחוק ששירותי ציבור יינתנו בעברית ובערבית
*	*	66.4	68.8	יוסדר בחוק שכל השלטים יהיו בעברית ובערבית
				אוטונומיה
39.4	38.6	39.8	45.3	המדינה תכיר ותתמוך בהקמת אוניברסיטה ערבית במעמד שווה לאוניברסיטאות בארץ
				אופי המדינה
*	*	16.1	19.8	יבוטל חוק השבות, כלומר החוק המעניק רק ליהודים את הזכות להגר לישראל ולקבל מיד אזרחות ישראלית
*	*	55.0	64.1	יונהג יום בשנה כחג ממלכתי לציון דו־קיום בין ערבים ליהודים
*	*	12.7	16.5	לדגל המדינה יוסף סמל שהערבים יוכלו להזדהות אתו

* השאלה לא הוצגה

תוקף הצעדים לשיפור היחסים בין ערבים ליהודים מתבטא בהסכמתם ב־2009 של 62.1% מהערבים שאם רוב דרישותיהם ייענו, הם ירגישו שישראל היא מדינתם והם אזרחים שווים זכויות בה; ושל 83.8% מהיהודים שאם רוב תביעותיהם יתמלאו, הם יוכלו להתייחס בשוויון, בכבוד ובאמון מלאים לאזרחים הערבים.

במדדי 2012 ו־2013 נחקרו שתי בעיות שעלו בחריפות על סדר היום הלאומי עקב שינוי במדיניות הממשלה כלפי המיעוט הערבי: ב־2007 פתחה המדינה את השירות האזרחי להתנדבות של צעירים וצעירות ערבים, אך מאז הוא נהפך לסלע מחלוקת בין ערבים ליהודים; במאי 2013 הגישה הממשלה הצעת חוק להסדרת התיישבות הברואים בנגב – בעיה שהשלטונות מטפלים בה כבר עשרות שנים. ההצעה נתקלה בהתנגדות של הברואים והציבור הערבי.

ב־2007 פתחה, כאמור, המדינה את השירות האזרחי להתנדבותם של צעירים וצעירות ערבים. מטרת השירות לחזק את הקשר של האזרח לקהילה, לחברה ולמדינה: המתנדב תורם לצמצום הפערים בחברה וכך בכך משפר את סיכוייו בחיים ומקבל, תמורת שנת התנדבות, את ההטבות הניתנות למי ששירת בצבא. יתרונותיו של השירות האזרחי והגידול בהקצאת התקנים העלו בקצב מרשים את מספר המתנדבים הערבים מ־240 ב־2005–2006 ל־1,050 ב־2007–2008, ל־2,399 ב־2011–2012, ל־2,711 ב־2012–2013 ול־3,611 ב־2013–2014. כ־90% מהמתנדבים הם בנות, ו־75% משרתים ביישוביהם. ובכל זאת המנהיגות הערבית מתנגדת לשירות אזרחי ומנהלת קמפיין תקיף נגדו. הסיבות לדחייה הן הזיקה למערכת הביטחון, החששות מהפיכת השירות האזרחי לשירות חובה ומהישראליות של הצעירים הערבים המשרתים בו ואי־שיתופה של ההנהגה הערבית בפרויקט.

עד חקיקת חוק הגיוס החדש ב־12 במרץ 2014, שפסח לגמרי על הערבים, בלט השירות האזרחי בשיח הציבורי בשל ביטול חוק טל על ידי בית המשפט העליון והצורך לחוקק חוק חדש שימלא את הדרישה לשוויון בנטל. אף שהמשבר נסב על גיוס חרדים לצבא או חיובם בשירות אזרחי חלופי, בשיח הפוליטי בשנים 2012 ו־2013 דובר על הנהגת חובת שירות צבאי או אזרחי כולל, בכלל זה האזרחים הערבים. חששה של המנהיגות הערבית ששירות אזרחי בהתנדבות ייעשה חובה נראה פתאום מבוסס וסביר. לכך ניתן תוקף גם בדעת הקהל היהודית: סקרי המדר מראים שב־2012 תמכו 56.6% מהיהודים בהתנדבות של צעירים ערבים לשירות אזרחי, ו־59.1% ב־2012 ו־68.3% ב־2013 תמכו גם "בחקיקת חוק שיקבע כי כל אזרח, כולל ערבי, שפטור משירות צבאי ימלא חובת שירות אזרחי ויקבל את ההטבות שניתנות למי שעשה שירות צבאי" (לוח 7.7).

ב־2012 התקרב הציבור הערבי לעמדת הנהגתו. לפי ממצאי המדר של שנה זו, כמחצית מהערבים ידעו מספיק או הרבה על השירות האזרחי של ערבים, אך רק 37.1% מהם היו מוכנים שצעיר ערבי יתנדב לשנת שירות אזרחי ויקבל את ההטבות הניתנות למי שעשה שירות צבאי. יתרה מזו, שיעור התמיכה הזה אינו משתנה גם אם השירות האזרחי ייקבע כחובה בחוק, ו־67.0% מהאזרחים הערבים יתמכו במאבק חוץ־פרלמנטרי חריף שתארגן המנהיגות הערבית נגדו.

לוח 7.7 שירות אזרחי של צעירים ערבים; ערבים ויהודים; 2012, 2013
(באחוזים)

יהודים		ערבים		
2013	2012	2013	2012	
*	*	*	50.5	יודעים במידה מספקת או הרבה על שירות אזרחי בהתנדבות לצעירים ערבים
*	*	*	35.6	תומכים בהנהגת שירות אזרחי בהתנדבות לצעירים ערבים
*	56.6	32.6	37.1	מוכנים שצעיר ערבי יתנדב לשנת שירות אזרחי ויקבל את ההטבות שניתנות למי שעשה שירות צבאי (ע' 86)
*	*	*	31.8	מוכנים שצעיר ערבי יתנדב לשנת שירות אזרחי ויקבל את ההטבות גם אם רוב המנהיגים הערבים בישראל יתנגדו לכך
*	*	*	37.0	אם ייקבע בחוק שכל מי שפטור משירות צבאי חייב בשירות אזרחי, יתמכו בכך שצעירים ערבים ימלאו שירות אזרחי ויקבלו את ההטבות הניתנות למי שעשה שירות צבאי
*	*	*	34.8	הערבים צריכים לשרת ברצון או בלי רצון אם השירות האזרחי יהיה חובה
*	*	*	67.0	אם המנהיגות הערבית תקרא לציבור הערבי להתנגד למילוי חובת שירות אזרחי על ידי השבתה של המועצות המקומיות ובתי הספר, שביתה ממושכת של עובדים וקריאה לצעירים לסרב, יתמכו בכך
*	*	*	53.5	סבורים ששירות אזרחי צריך להיות החלטה אישית של הצעיר הערבי ואין למנהיגים הערבים זכות להתערב בכך
68.3	59.1	*	*	תומכים בחקיקת חוק שיקבע כי כל אזרח, כולל ערבי, שפטור משירות צבאי ימלא חובת שירות אזרחי ויקבל את ההטבות שניתנות למי שעשה שירות צבאי (י' 84)

* השאלה לא הוצגה

נראה שבשנים 2007-2013 חל שינוי בדעת הקהל הערבית בנוגע לשירות אזרחי. בסדרת סקרים על עמדות בנוגע לשירות זה שנערכו בשנים 2007-2011 נמצאה

תמיכה גדולה בו מצד האוכלוסייה הערבית,⁶⁸ והיא עמדה על 57.1% בסקר האחרון שנערך בקיץ 2011. הסיבות האפשריות לפער הגדול בתמיכה בין סקר 2011 לסקר 2012 ולסקר 2013 הן אלה: עלייה בשיעור הערבים שיודעים מספיק או הרבה על שירות אזרחי (מ-35.8% ב-2011 ל-50.5% ב-2012); החשש שהשירות האזרחי ייעשה חובה נתפס ממשי יותר ויותר; המשך הקמפיין של המנהיגות הערבית נגד השירות האזרחי והיעדר קמפיין של רשות השירות הלאומי-אזרחי בעד השירות; והבדלים מתודולוגיים גדולים. נראה שלהבדלים במתודולוגיה הייתה השפעה לא מבוטלת. הסקר ב-2011 עסק כולו בשירות אזרחי בהתנדבות של צעירים ערבים והתבסס על מדגם של 410 ראיונות טלפוניים, ואילו סקרי המרד ב-2012 וב-2013 עסקו בסוגיות רבות של יחסי ערבים-יהודים והתבססו על מדגם של 700 ראיונות פנים אל פנים, שהבליטו את עומק השסע הערבי-יהודי לפני הצגת השאלות היחידות על שירות אזרחי.

בסוגיית הפזורה הבדואית בנגב יש שני רכיבים הקשורים זה בזה: תביעות בעלות על קרקע ויישובים לא מוכרים. בשנת 2012 חיו בנגב 207,300 בדואים, 62.7% (130,000) מהם ביישובי קבע מוסדרים, 3.5% (7,300) ביישובים מוכרים חדשים (בתחומי המועצות האזוריות נווה מדבר ואל-קסום), ו-33.8% (70,000) בכפרים לא מוכרים שרובם שוכנים בצפון-מזרח הנגב. כל היישובים המוכרים מסווגים בשני האשכולות החברתיים-כלכליים הנמוכים ביותר. קצב הגידול העצום של האוכלוסייה מגיע ליותר מ-4% לשנה. ב-2013 כללה הפזורה 35 כפרים שבהם הוקמו אלפי מבנים לא חוקיים, ללא חיבור לרשתות תשתית בסיסיות (חשמל, מים, ביוב, גז, טלפון) וללא שירותי יסוד ציבוריים (חינוך, בריאות, רווחה). התשתיות והשירותים החיוניים הללו ניתנים באופן חלקי וללא הסדרה, כמו מים במכליות וחשמל מגנרטורים.⁶⁹

הבדואים בפזורה תובעים מהמדינה להכיר בכל היישובים הלא מוכרים ולקבל את תביעות הבעלות על הקרקעות שהם יושבים עליהן ועל אדמות נוספות.

68 ראו סמי סמוחה וזהר לכטמן, שירות אזרחי של ערבים בישראל: פרויקט מחקר 2007-2011, חיפה: המרכז היהודי-ערבי, אוניברסיטת חיפה, 2012.

69 לתמונת מצב מעורכנת ראו שירי בס ספקטור, התיישבות הבדואים בנגב, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 5.11.2013.

המדינה דוחה את התביעות בטענה שהיישובים לא הוקמו כחוק, ולקרקות הנתבעות אין אישורים בטאבו או שהן אדמות מסוג שאי-אפשר לתבוע בעלות פרטית עליהן ("קרקות מוות" – אדמות מתות, לא מעובדות, שלא הוקצו לשום גורם, השייכות למדינה). ואכן כל תביעות הקרקע של הברואים נדחו בבתי המשפט. מאחר שהמחלוקת בין הצדדים עמוקה כל כך, ניסתה המדינה במשך השנים להגיע לידי פשרות שונות שכולן לא צלחו. שלוש ועדות ממשלתיות סללו את הדרך לגיבוש הצעת החוק משנת 2013:⁷⁰ ועדת גולדברג משנת 2007, ועדת פראוור משנת 2009 וועדת בגין משנת 2012.⁷¹ גם את הדוחות של הוועדות הללו ואת הצעת החוק המבוססת עליהם הברואים דחו. לפי דוח בגין, בינואר 2013 עדיין נותרו 12,000 בדואים שתבעו 589,000 דונם: 58.9% מהם תובעים בדואים המחזיקים בהם והשאר הם בדואים שהאדמות אינן בחזקתם (התביעות הללו הוגשו בשנים 1971-1979 ורק בהן המדינה מכירה). "המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים בנגב" מתנגדת נחרצות להצעת החוק ורואה בה הסדר כפוי, הפקעה של 90% מהקרקעות הנתבעות, פינוי של כחצי (30,000-40,000) מתושבי הפזורה, והכרה בחלק מהיישובים בלבד.⁷²

תכנית הממשלה להסדרת התיישבות הברואים בנגב היא חלק מתכנית רחבה יותר לפיתוח הנגב, הכוללת פתרון הבעיה החמורה של הברואים בפזורה, העברת בסיסי צה"ל לנגב והקמת עשרות יישובים יהודיים חדשים. הצעת החוק עברה בקריאה ראשונה ביוני 2013 אך הוקפאה. הברואים בנגב, בתמיכתו של הציבור הערבי הרחב, מחו נמרצות. "כיום הזעם" הערבי שהתקיים בכל הארץ נגד

70 הצעת חוק להסדרת התיישבות הברואים בנגב, התשע"ג-2013, 27.5.2013.

71 דוח הוועדה להצעת מדיניות להסדרת התיישבות הברואים בנגב בראשות השופט בדימוס אליהו גולדברג (ועדת גולדברג), הוגש לשר הבינוי והשיכון ביום 13.12.2008; המלצות צוות היישום של דוח גולדברג להסדרת התיישבות הברואים בנגב (ועדת פראוור), 31.5.2011; הסדרת התיישבות בדואים בנגב: סיכום מהלך ההקשבה לציבור לגבי תוכיח החוק להסדרת התיישבות בדואים בנגב והמלצות למדיניות ולתיקון תזכיר החוק (דוח בגין), מוגש לממשלה על די זאב ב' בגין, ביום 23.1.2013.

72 המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים בנגב ו"במקום": מתכננים למען זכויות תכנון, תכנית אב להכרה בכפרים הלא-מוכרים בנגב, 2012. ראו גם ת'אבת אבו ראס, "האוכלוסייה הערבית-הברווית בכפרים הלא-מוכרים בנגב: בין הפטיש של פראוור לסדן של גולדברג", הירחון האלקטרוני של עדאלה 81 (אפריל 2011).

התכנית נערכו הפגנות שלוו בהתנגשויות עם המשטרה.⁷³ ועדת הפנים והגנת הסביבה של הכנסת מצאה את הצעת החוק לקויה וגנזה אותה.

סקרי מדד 2013 נערכו בזמן הדיון הציבורי בהצעת החוק. 56.3% מהערכים אמרו שהם יודעים במידה מספקת או הרבה על תכנית התיישבות הברואים בנגב, אך ספק אם יש להם ידיעה טובה ומפורטת של תכניות התיישבות. קרוב לוודאי שרק למיעוט קטן מהערכים והיהודים יש מידע של ממש על תכנית הממשלה ועל התכנית החלופית שהגישה המועצה האזורית של הכפרים הלא מוכרים בנגב (לוח 7.8). לכן בשאלות על עמדת הנשאלים כלפי תכניות אלה נכלל מידע בסיסי עליהן. נוסח השאלה לערכים היה כך: "בהצעת החוק שהגישה הממשלה לכנסת (מתווה פראוור) נקבע שחלק גדול מהברואים שחיים בכפרים הלא מוכרים בנגב יעברו לגור במקומות מוכרים וינתן להם פיצוי באדמות או בכסף עבור האדמות שהם תובעים. הממשלה גם החליטה לעשות פיתוח מואץ של האזור שבו תבוצע התכנית. האם אתה תומך או מתנגד לתכנית המוצעת?" אף שתכנית הממשלה הוצגה מנקודת מבטה החיובית של הממשלה, רק רבע (25.8%) מהערכים תמכו בה. ברור שדווקא משום שהתכנית זוהתה עם הממשלה, היא נפסלה.

הוצגו גם שאלות על התכנית החלופית של המועצה האזורית של הכפרים הלא מוכרים בנגב, ו-45.9% מהערכים אמרו שיש להם מידע מספיק או הרבה עליה. כמו השאלה על תכנית הממשלה, גם השאלה על התכנית החלופית נוסחה מנקודת המבט החיובית של יוזמיה: "המועצה האזורית של הכפרים הלא מוכרים בנגב מציעה תכנית שלפיה הממשלה תכיר בכל הכפרים הלא מוכרים, תכיר בתביעות הברואים לבעלות על אדמות ותשתף אותם בתכנון ובניהול האזור. האם אתה תומך או מתנגד לתכנית זאת?" ואכן, כצפוי רוב מוצק של 62.6% מהערכים תמכו בתכנית, 70.5% ממי שיש להם מידע על התכנית, 96.3% מהברואים בנגב ו-90.3% מהברואים בגליל. למרות הניגוד בין שתי התכניות היריבות, 60.6% מהתומכים בתכנית הממשלה תומכים גם בתכנית המועצה.

התנגדות הערכים לתכנית הממשלה להתיישבות הברואים בנגב עזה כל כך, עד ש-55.8% תומכים בברואים בנגב שיפתחו באינתיפאדה אם ייכפה עליהם ההסדר שהממשלה הגישה כהצעת חוק לכנסת". תמיכה גדולה יותר באינתיפאדה

73 חסן שעלאן, מתי סיבר, אחיה ראב"ד, נועם (דבול) דביר, אליאור לוי ועומרי אפרים, "מחאה ועימותים נגד התוכנית ליישוב הברואים", ynet, 30.11.2013.

בדואית רווחת בקרב המתנגדים לתכנית הממשלה (67.1%), התומכים בתכנית המועצה האזורית של הכפרים הלא מוכרים (64.4%), הבדואים בנגב (77.5%) והבדואים בגליל (64.8%).

עמדת הציבור היהודי כלפי התכניות להתיישבות הבדואים בנגב הפוכה מעמדת הציבור הערבי. רוב של כמעט שלוש חמישיות (57.5%) מהיהודים תומכים בתכנית הממשלה, יותר משליש (35.5%) תומכים בתכנית המועצה האזורית של הכפרים הלא מוכרים בנגב, ויותר משתי חמישיות (41.0%) חוששים שהבדואים בנגב יפתחו באינתיפאדה אם הממשלה תכפה עליהם את תכניתה.

לוח 7.8 תכניות להסדרת התיישבות הבדואים בנגב; ערבים ויהודים; 2013 (באחוזים)

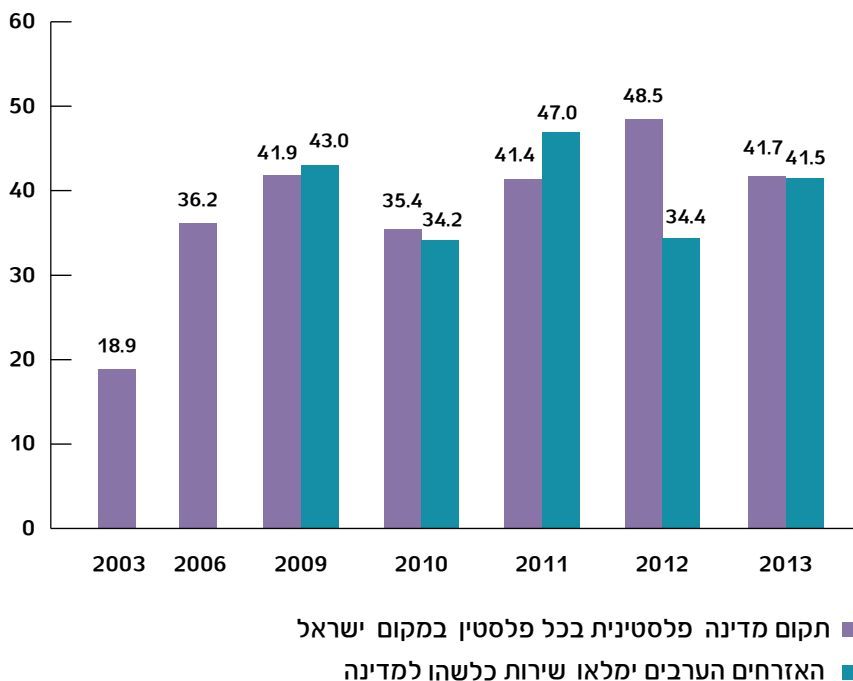
יהודים	ערבים	
2013	2013	
*	56.3	יודעים במידה מספקת או הרבה על התיישבות הבדואים בנגב (ע' 127)
57.5	25.8	תומכים בהצעת החוק שהגישה הממשלה לכנסת על התיישבות הבדואים בנגב (מתווה פראוור) (ע' 128, י' 85)
*	45.9	יודעים במידה מספקת או הרבה על תכנית המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים (ע' 129)
35.5	62.6	תומכים בתכנית המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים (ע' 130, י' 86)
*	55.8	תומכים בבדואים בנגב שיפתחו באינתיפאדה משלהם אם ייכפה עליהם ההסדר שהממשלה הגישה לכנסת (מתווה פראוור) (ע' 131)
41.0	*	חוששים שהבדואים בנגב יפתחו באינתיפאדה משלהם אם תכנית הממשלה תאושר בחוק ויוחל בכיצועה (י' 87)

* השאלה לא הוצגה

ככלל, נראה שבעמדותיהם של האזרחים הערבים בסוגיות של שינוי המשטר ושינוי מדיניות חלו כמה שינויים. שיעור הערבים התומכים בהקמת מדינה פלסטינית בכל פלסטין במקום ישראל עלה בהתמדה מ-18.9% ב-2003 ל-48.5% ב-2012

וירד ל-41.7% ב-2013 (לווח 7.2, תרשים 7.1). עם זאת שיעור הערבים הסבורים שהמפלגות הערביות צריכות לאמץ את מסמכי החזון העתידי גם אם הן יסתכנו בהוצאה מחוץ לחוק פחת מ-60.9% ב-2009 ל-47.0% ב-2011. בשנים 2009-2013 חלו ירידות ועליות באי-נכונותם של הערבים לנקוט צעדים כדי לשפר את יחסיהם עם המדינה ועם היהודים. כך למשל, שיעור המצדדים במילוי החובה של שירות למדינה פחת מ-43.0% ב-2009 ל-34.2% ב-2010, עלה ל-47.0% ב-2011, חזר וירד ל-34.4% ב-2012 ושוב עלה ל-41.5% ב-2013 (לווח 7.4, תרשים 7.1).

תרשים 7.1 תומכים בשינוי משטר ומדיניות; ערבים; 2003-2013 (באחוזים)

בקרב היהודים המגמה אינה ברורה כל כך. מצד אחד שיעור היהודים הסבורים ש"על האזרחים הערבים לעזוב את הארץ ולקבל פיצוי מתאים" ירד בהתמדה מ-38.9% ב-2003 ל-29.7% ב-2013 (לווח 7.3, תרשים 7.2). מצד אחר נכונותם

לנקוט צעדים כדי שהאזרחים הערבים ירגישו שישראל היא מדינתם והם אזרחים שווים זכויות בה ירדה בשנים 2009-2011 ועלתה בשנים 2012-2013 (לוח 7.5, תרשים 7.2).

תרשים 7.2 תומכים בשינויי משטר ומדיניות; יהודים; 2003-2013 (באחוזים)

■ על האזרחים הערבים לעזוב את הארץ ולקבל פיצוי מתאים
 ■ המפלגות הערביות יוזמנו להשתתף בקואליציות ממשלתיות

הערכת מצב היחסים

האופן שבו האזרחים הערבים והאזרחים היהודים מעריכים את מצב היחסים בין המיעוט לרוב יכול להעיד על מידת שביעות הרצון מהמצב הקיים, על הצורך להתארגן ולפעול לתיקונו ועל דחיפות הטיפול בו. הערבים תופסים את מצב היחסים כגרוע במיוחד. רוב של 66.7% העריכו שהממשלה נוהגת בהם כאזרחים מדרגה שנייה או כאזרחים עוינים שאינם

ראויים לשוויון (לוח 7.9, תרשים 7.3). 53.5% מהערבים העריכו את היחסים עם היהודים כלא טובים, וכך חשבו 63.3% ממי שהעריכו שהממשלה נוהגת בערבים כאל אזרחים מדרגה שנייה או כאזרחים עוינים. 52.3% צפו הרעה ביחסי ערבים-יהודים בעתיד, וכך צפו 63.5% מאלה שייחסו לממשלה מדיניות כזאת כלפי המיעוט הערבי. 78.1% מהערבים הרואים ביחסים היום יחסים לא טובים צופים שהם יורעו בעתיד.

לעומת הערבים הסכימו רק 30.4% מהיהודים שמדיניות הממשלה כלפי הערבים היא רעה, אך רוב של 63.6% הסכימו שהיחסים בין יהודים לערבים הם רעים היום, ו-40.5% צפו הרעה ביחסים בעתיד (לוח 7.9).

לוח 7.9 הערכת מצב היחסים בין ערבים ליהודים; ערבים ויהודים; 2003, (באחוזים) 2013, 2012

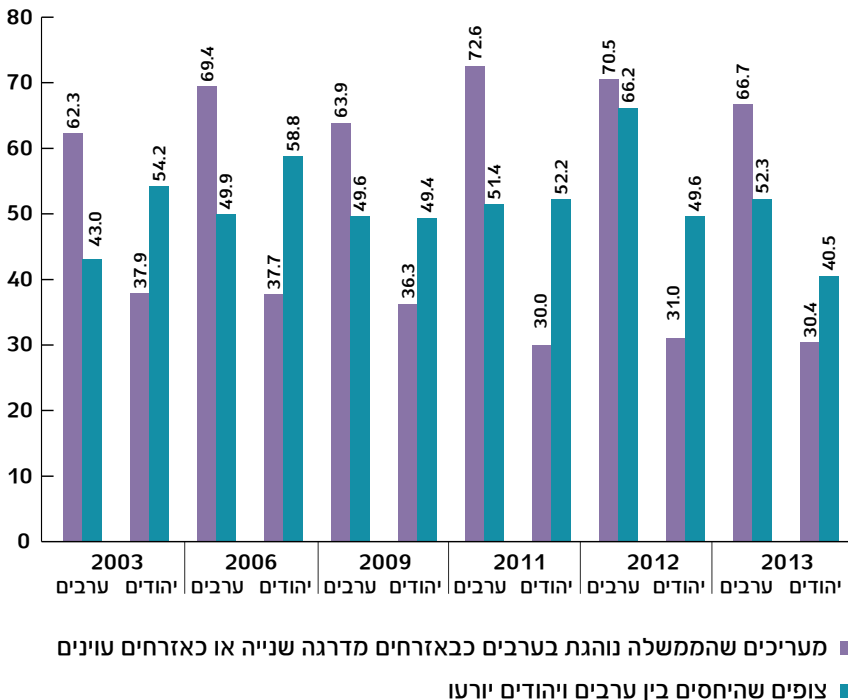
יהודים			ערבים			
2013	2012	2003	2013	2012	2003	
30.4	31.0	37.9	66.7	70.5	62.3	מעריכים שהממשלה נוהגת היום באזרחים הערבים כאל אזרחים מדרגה שנייה או כאל אזרחים עוינים שאינם ראויים לשוויון (ע' 152, י' 99)
63.6	69.3	85.8	53.5	61.4	58.3	מעריכים שהיחסים בין האזרחים הערבים ליהודים לא טובים (ע' 150, י' 97)
40.5	49.6	54.2	52.3	66.2	43.0	צופים הרעה ביחסים בין האזרחים הערבים והיהודים במהלך חמש השנים הבאות (ע' 151, י' 98)

הערכותיהם של הערבים והיהודים מצביעות על אי־שביעות רצון רבה מהסטטוס קוו ומההתפתחויות הצפויות ביחסי ערבים-יהודים. את הערבים הן מדרבנות לפעול לשינוי המדיניות או לשינוי המשטר. גם היהודים אינם מרוצים, אך לא בגלל מדיניות הממשלה או אופי המשטר, אלא בעיקר בגלל העמדות וההתנהגויות שהם מייחסים לערבים. מכל מקום שני הצדדים חשים שהמצב רע ויש לתקנו בהקדם.

הערבים פסימיים וביקורתיים יותר מהיהודים בכל הנוגע למצב ולמגמת השינוי ביחסים בינם ובין היהודים. בתקופת המחקר, 2003-2013, שיעור

הערבים שהעריכו שמדיניות הממשלה רעה השתנה ללא מגמה ברורה, ואילו שיעור הצופים הרעה ביחסים עלה מ-2003 ל-2012 אך ירד ב-2013 (תרשים 7.3). בהשוואה, שיעור היהודים שהעריכו שמדיניות הממשלה רעה היה דומה בשנים 2003-2009 והתייצב על שיעור נמוך יותר בשנים 2011-2013, ואילו שיעור הצופים הרעה ביחסים היה גבוה בשנים 2003-2006 וירד בשנים שלאחר מכן, עם ירידה ניכרת מ-2012 ל-2013. למרות השינויים הללו, ההערכה שמדיניות הממשלה רעה הייתה גדולה יותר אצל הערבים, והציפייה שתחול הרעה ביחסים הייתה גדולה יותר אצל היהודים.

תרשים 7.3 מעריכים שהממשלה נוהגת בערבים כבאזרחים מדרגה שנייה או כבאזרחים עוינים וצופים שהיחסים בין ערבים ליהודים יורעו; ערבים ויהודים; 2013-2003 (באחוזים)

בניתוח הממצאים של סקרי המדד בכל הנוגע ל-16 סוגיות המפתח בפרקים 2-7 הראינו באופן ברור ועקבי שערכים ויהודים אינם עשויים מקשה אחת בעמדותיהם כלפי המדינה והצד האחר, אלא נחלקים לקבוצות אוכלוסייה בעלות מאפיינים קבועים. הרקע של ערכים בעלי העמדות הביקורתיות ולעתים גם הרדיקליות שונה מהרקע של ערכים שמקבלים את הסטטוס קוו וחותרים לתיקונים בו. כך גם היהודים הליברלים פחות והמחזיקים פחות בעמדות סובלניות ושוויוניות כלפי המיעוט הערבי שונים במאפייניהם מהיהודים התומכים בדו-קיום על בסיס של שוויון וכבוד הדדי.

עד כה נבדקה בנפרד השפעתו של כל אחד מהגורמים המעצבים את העמדות בעניין יחסי ערכים-יהודים. כיוון שיש קשר ביניהם וההשפעה הנקייה של כל גורם וגורם לא נמדדה, מתעוררות שתי שאלות: מהו כושר הניבוי הכולל של כל גורמי העיצוב הללו יחד? ומהם המנבאים הטובים ביותר? כדי לענות על שאלות אלו, ניתן לכלל נשאל ציון מספרי כולל על סולם הדו-קיום (מידת הליברליות-רדיקליות ביחס לצד האחר) ואחר כך נעשו בדיקות סטטיסטיות לניבוי ציון זה.

סולם דו-קיום

בנינו סולם דו-קיום על בסיס 6 הפריטים למדידת דו-קיום ערבי-יהודי שהוצגו בלוח 4.1 לעיל. לכל תשובה התומכת בדו-קיום ניתנה נקודה אחת, כך שנוצר סולם שנע בין 0 ל-6. נקודה אחת הוקצתה להסכמה עם כל אחד מהפריטים האלה: לישראל כמדינה יש זכות קיום (השאלה לערכים) או שתי מדינות לשני עמים (השאלה המקבילה ליהודים); טוב שהאזרחים הערכים והיהודים יחיו תמיד יחד בישראל; לאזרחים הערכים והיהודים בישראל צריכות להיות גם זכויות שוות וגם שוויון בחובת נאמנות למדינה; מותר לאזרחים הערכים והיהודים לפעול

לשינוי היחסים ביניהם בדרכים חוקיות ודמוקרטיות בלבד; בין האזרחים הערבים לאזרחים היהודים צריכים להתקיים גם קשרים שאנשים בוחרים בהם מרצונם כמו חברות אישית ופעילות בארגונים משותפים; ואי-הסכמה עם המשפט "אמנע ככל יכולתי ממגע אישי עם אזרחים יהודים/ערבים"⁷⁴. ההתפלגות על הסולם נמצאה מוטית לחלקו העליון (לוח 8.1). היחס בין 6-5 ל-1-0 נקודות הוא 57.8% ל-10.6% בקרב הערבים ו-55.6% ל-9.7% בקרב היהודים. התפלגות א-סימטרית זו מראה תמיכה ניכרת בדו-קיום בשני הצדדים. הממוצע הערבי על הסולם הוא 4.47 והממוצע היהודי הוא 4.26, ממצא המראה מחויבות גבוהה קצת יותר בקרב הערבים.

תקפות סולם הדו-קיום משתקפת היטב ביכולתו הטובה לזהות את קבוצות האוכלוסייה שלהן במובהק ציון גבוה יותר מהממוצע. הערבים שציוניהם גבוהים מהממוצע על סולם הדו-קיום (4.47) הם דרוזים (5.33),⁷⁵ מי שמכירים בזכות הקיום של ישראל כמדינה עצמאית (5.26), חושבים שישראל היא דמוקרטית גם לערבים (4.97), לא מרגישים זרים ודחויים בישראל (4.85), מי ששייכותם החשובה ביותר היא האזרחות הישראלית (5.12), בעלי זהות ערבית-ישראלית ללא רכיב פלסטיני (4.99), מי שזהותם היא רק או בעיקר ערבית-ישראלית או ערבית-ישראלית וערבית-פלסטינית באותה מידה (5.13), מי שמרגישים קרבה (5.44) או הצביעו למפלגות יהודיות (5.33), מי שלהם קשרי חברות עם יהודים וביקרו בבתייהם (5.01), מי שקיבלו עזרה מיהודים שלוש פעמים או יותר (4.86),

74 ניתוח הגורמים הראה שכל 6 הפריטים הם גורם אחד בלבד. המהימנות של 4 מתוך 6 פריטי הסולם הערבי השתרעה על טווח שבין 0.58 ל-0.82, המהימנות של פריט אחד ("לאזרחים הערבים והיהודים צריכות להיות זכויות שוות וגם שוויון בחובת נאמנות למדינה") הייתה 0.49, והמהימנות של פריט אחר ("הימנעות ככל האפשר ממגע אישי עם הצד האחר") הייתה 0.30. המהימנות של הסולם היהודי הייתה דומה: המהימנות של 5 פריטים הייתה בטווח שנע בין 0.63 ל-0.78, והמהימנות של פריט אחד ("שתי מדינות לשני עמים") הייתה 0.52.

75 הבריקה נעשתה כאמצעות השוואת ממוצעים בשיטת independent-samples t-test, בהנחה של אי-שוויון בשונות. כל ההבדלים המדווחים בין קבוצות האוכלוסייה הם משמעותיים סטטיסטית, וכמעט כולם ברמת מובהקות של פחות מ-0.000. כך למשל, ממוצע הדרוזים על סולם הדו-קיום הוא 5.33 וממוצע הלא דרוזים הוא 4.38. ההפרש בין הממוצעים הללו משמעותי ברמת מובהקות של פחות מ-0.000.

מי שבילו זמן עם יהודים שלוש פעמים או יותר (4.75), מי שחיים בעיר מעורבת (5.22), מי שמעולם לא נתקלו באיזמים, בהשפלות או במכות מצד יהודים (4.72), ומי שמעולם לא נפגעו מאפליה מצד יהודים או המדינה (4.65). כצפוי לא נמצא קשר בין סולם הדו־קיום ובין גיל, מגדר והשכלה.⁷⁶

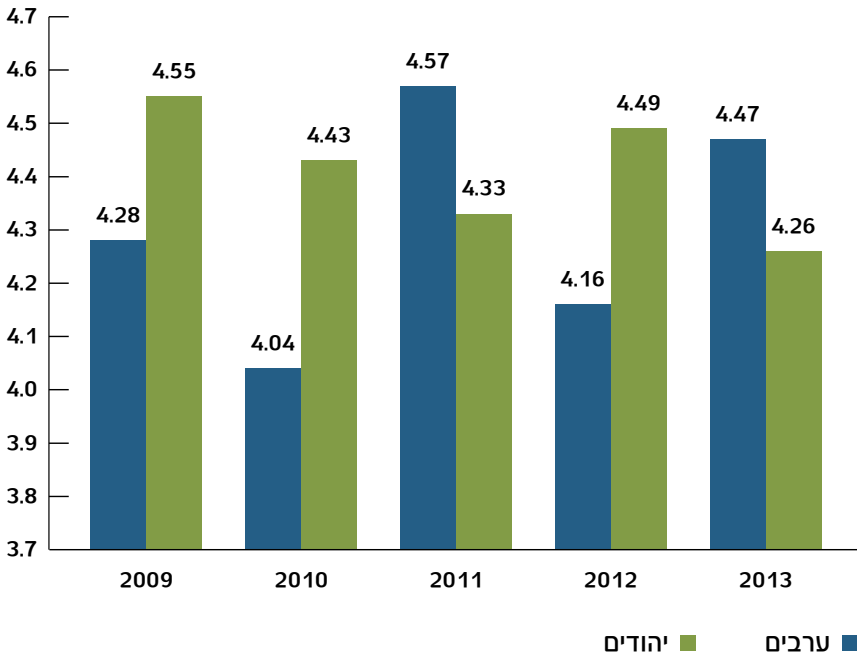
לוח 8.1 סולם דו־קיום; ערבים ויהודים; 2009-2013

יהודים					ערבים					
2013	2012	2011	2010	2009	2013	2012	2011	2010	2009	
2.8	2.5	2.6	2.6	1.8	1.5	5.6	2.0	6.3	4.5	0 (נמוך ביותר)
6.9	4.7	6.0	3.7	4.3	3.6	6.4	4.2	9.0	7.2	1
7.8	6.1	7.8	9.1	5.2	7.0	8.1	7.9	6.8	5.7	2
11.2	11.1	10.4	9.4	10.6	16.9	13.4	10.5	9.6	11.7	3
15.6	15.4	16.4	17.0	14.7	12.5	12.7	13.3	16.5	15.6	4
26.7	24.3	25.5	24.1	30.0	20.8	20.9	20.3	21.7	19.1	5
28.9	35.9	31.2	34.0	33.3	37.0	32.8	41.7	29.1	35.7	6 (גבוה ביותר)
0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.7	0.3	0.1	0.9	0.4	לא ידוע
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול
4.26	4.49	4.33	4.43	4.55	4.47	4.16	4.57	4.04	4.28	ממוצע
1.69	1.62	1.67	1.62	1.53	1.58	1.85	1.63	1.90	1.81	סטיית תקן

76 שלא כצפוי לא נמצא קשר בין סולם הדו־קיום ובין היפגעות מהפקעת אדמות או מעקירה ב־1948, בדואים בנגב או בגליל ורתיות.

היהודים שציוניהם גבוהים במובהק מהממוצע על סולם הדו-קיום (4.26) מצדדים בשתי מדינות לשני עמים (5.01), תומכים במתן זכות הצבעה לכנסת לערבים (4.89), לא יבחרו באופייה היהודי של המדינה אם יעמוד בניגוד לאופייה הדמוקרטי (5.00), בני 22 ומעלה (4.41), בעלי השכלה אקדמית מלאה (4.53), חילונים (4.81), מי ששייכותם החשובה ביותר היא האזרחות הישראלית (4.92), מי שמגדירים את עצמם בשמאל המתון או בשמאל (5.15), מי שיש להם חברים ערבים (4.99), מי שקיבלו עזרה מערבים (5.25), בילו זמן עם ערבים (5.01), ומי שמעולם לא נתקלו באימים, בהשפלות או במכות מאזרחים ערבים (4.33). מעקב אחר הציון הממוצע על סולם הדו-קיום לא מלמד על מגמת שינוי בשנים 2009-2013. הציון הממוצע של הערבים היה 4.28 ב-2009, עלה ל-4.57 ב-2011 וירד ל-4.47 ב-2013 (תרשים 8.1). אצל היהודים ניכרת ירידה מסוימת מ-4.55 ב-2009 ל-4.26 ב-2013. ואולם השינויים הללו קטנים.

תרשים 8.1 ציון ממוצע על סולם דו-קיום; ערבים ויהודים; 2009-2013

ארבע סוללות מנבאים של ציוני סולם הדו-קיום נבדקו במחקר: סוללה של משתנים דמוגרפיים הכוללת מגדר, גיל, השכלה, דתיות, עדה והוצאות המשפחה; סוללה של משתני זהות כמו השייכות החשובה ביותר, בחירת הזהות המתאימה והמפלגה או התנועה שאליה מרגישים קרבה הכי גדולה; סוללה של התנסויות חיוביות כמו קשרי חברות ובילוי זמן עם הצד האחר; וסוללה של התנסויות שליליות עם הצד האחר כמו היתקלות באימים, בהשפלות או במכות, סבל אישי מאפליה והיפגעות המשפחה מהפקעת אדמות ומעקירה.

בדיקת המנבאים של סולם הדו-קיום במדד 2013 נעשתה בשיטה הסטנדרטית של ניתוח הרסיה.

מנבאים של דו-קיום בקרב הערבים

לוח 8.2 מציג את התוצאות הסופיות של ניתוח הרגסיה של המנבאים הטובים ביותר של הציונים על סולם הדו-קיום במדד 2013. נמצאו 6 מנבאים מובהקים סטטיסטית שכושר הניבוי של כולם יחד הסתכם במתאם מרובה של 0.548, המסביר 30.1% מההבדלים בסולם הדו-קיום בקרב הנשאלים הערבים.⁷⁷ זהו כושר ניבוי טוב מאוד. המנבאים הטובים ביותר שנמצאו לפי סדר יורד של השפעתם הם (לפי מקדם β standardised): היתקלות אישית באימים, בהשפלות או במכות מצד יהודים, בילוי זמן עם יהודים, זהות אישית, הצבעה למפלגה בבחירות האחרונות לכנסת (מפלגות יהודיות לעומת ערביות), קהילה (דרוזים, נוצרים, בדואים בגליל, בדואים בנגב, מוסלמים לא בדואים), והרכב יישוב המגורים (עיר מעורבת לעומת יישוב ערבי). מנבאים טובים אלה משתייכים לסוללות שונות.

בעלי הציונים הגבוהים על סולם הדו-קיום הם ערבים שלא נתקלו מעולם באימים, בהשפלות או במכות מצד יהודים, המבלים זמן פנוי עם יהודים, המגדירים את זהותם כערבית-ישראלית ללא רכיב פלסטיני, המצביעים למפלגות

77 תוקף הניבוי של 6 המנבאים הללו מקבל אישור מהפעלתם לניבוי סולם הלוחמנות שיידון בפרק הבא. כושר הניבוי שלהם את הציון על סולם הלוחמנות הוא 0.653, גבוה מ-0.548 לניבוי סולם הדו-קיום (הסבר של 42.6% מההבדלים לעומת 30.1%). המתאם בין שני הסולמות הוא 0.619.

יהודיות, דרוזים והמתגוררים בעיר מעורבת. חשוב מאוד לציין שלשום גורם חברתי-דמוגרפי כמו גיל, מגדר ורמת השכלה אין כל השפעה. גם לדתיות אין השפעה ישירה, אלא רק השפעה עקיפה דרך גורמים אחרים. בדומה לכך השייך לעדה הדרוזית מגדיל באופן ישיר את התמיכה בדו-קיום.

מכאן אפשר להסיק שטיפוח דו-קיום בקרב ערבים מחייב בין היתר מניעת היתקלות באיומים, בהשפלות או במכות מצד יהודים, חיזוק הרכיב הישראלי-אזרחי בזהותם וכינון יחסי חברות שיובילו לבילוי זמן עם יהודים. מאמצים אלה צריכים להיות מכוונים לכלל האוכלוסייה ולא לגברים, לצעירים ולמשכילים דווקא. ואולם הדרך הטובה ביותר לחולל שינוי בעמדות הערבים היא "דרך רבין" – חתירה לשלום ולשוויון, כלומר, שינוי מדיניות החוץ והביטחון כך שתביא לידי הסדר של קבע עם הפלסטינים; ושינוי מדיניות הפנים כך שתגדיל את השוויון בין ערבים ליהודים.

מנבאים של דו-קיום בקרב היהודים

ניתוח רגרסיה מקביל של מנבאי סולם הדו-קיום בסקר היהודי של מדר 2013 נתן תוצאות טובות מאוד. בלוח 8.3 מובאים 4 המנבאים שנמצאו מובהקים סטטיסטית עם מתאם מרובה של 0.612, המסביר 37.5% מהשונות על סולם הדו-קיום בקרב יהודים. המנבאים הטובים לפי סדר יורד של השפעתם הם (לפי מקדם standardized beta): זרם פוליטי (ימין, מרכז, שמאל), דתיות, קבלת עזרה מערבים ורמת השכלה. היהודים שציוניהם על סולם הדו-קיום גבוהים ממוקמים במרכז או בשמאל, חילונים, קיבלו עזרה מערבים ובעלי השכלה אקדמית מלאה. הלקח מממצאים אלה הוא שטיפוח דו-קיום בקרב יהודים צריך להיות מכוון לאנשים בימין הפוליטי, לדתיים ולחרדים, לחסרי קשרים כלשהם עם ערבים ולחסרי השכלה אקדמית מלאה. הדרך הטובה ביותר לשינוי עמדות היהודים כוללת חינוך לסובלנות ולשלום, התבטאויות ומעשים של אנשי ציבור יהודים ברוח זו ומלחמה נגד גילויי גזענות למיניה.

לוח 8.2 ניתוח רגרסיה של המנבאים הטובים ביותר של ציוני סולם הדיו-קיום: ערבים, 2013

ערבים				
2013				
Multiple Correlation (% of Explained Variance)	Zero-Order Correlation	Standardized Beta	Unstandardized Beta (Standard Error)	
R=0.548 (30.1%)				
-0.275	-0.267	-0.479 (0.088)		היתקלות באופן אישי באיומים, בהשפעות או במכות מצד יהודים (אף פעם לא, פעם או פעמיים, שלוש עד חמש פעמים, שש או יותר פעמים) (ע' 168)
0.279	0.228	0.322 (0.072)		בילוי זמן עם יהודים (אף פעם לא, פעם או פעמיים, שלוש עד חמש פעמים, שש פעמים ומעלה) (ע' 167)
-0.329	-0.158	-0.350 (0.115)		זהות אישית (חלוקה לשלוש קטגוריות: ערבי-ישראלי לא פלסטיני, פלסטיני בישראלי, פלסטיני לא ישראלי) (ע' 155)
-0.345	-0.156	-0.642 (0.236)		הצבעה למפלגה בבחירות האחרונות לכנסת (מפלגות יהודיות, מפלגות ערביות) (ע' 178)
-0.285	-0.129	-0.146 (0.061)		קהילה (דרוזים, נוצרים, בדואים בגליל, בדואים בנגב, מוסלמים לא בדואים) (משתנה חדש על בסיס שאילה 179 ושאלה 192)
-0.200	-0.104	-0.615 (0.292)		הרכב יישוב המגורים (יישוב ערבי, עיר מעורבת) (משתנה חדש על בסיס שאילה ע' 192)

לוח 8.3 ניתוח רגרסיה של המנבאים הטובים ביותר של ציוני סולם הדו-קיום: יהודים, 2013

יהודים		יהודים		
2013		2013		
Multiple Correlation (% of Explained Variance)	Zero-Order Correlation	Standardized Beta	Unstandardized Beta (Standard Error)	
R=0.612 (37.5%)				
	0.517	0.336	0.481 (0.053)	זרם פוליטי (ימין, מתיז מתון, שמאל מתון, שמאל) (י' 111)
	0.445	0.279	0.474 (0.060)	דתיות (חרדי, דתי, מסורתי, חילוני) (י' 112)
	-0.324	-0.180	-0.386 (0.073)	קבלת עזרה מאזרחים ערבים (מדויים, לעתים קרובות, לעתים רחוקות, כמעט אף פעם לא) (י' 104)
	0.195	0.099	.159 (0.053)	רמת השכלה (תיכונית חלקית או פחות, תיכונית מלאה, על-תיכונית אך ללא תואר אקדמי, תואר אקדמי) (י' 119)

מגמות שינוי

מגמות השינוי בעמדות הערבים והיהודים נבדקו בתקופת המדד (2003-2013) ובתקופה ממושכת יותר, שתחילתה בסקר הראשון על יחסי ערבים-יהודים ב-1976. רק מעקב לאורך שנים יכול לאתר מגמות שינוי מהימנות מעבר לטעויות מדידה ודגימה של כל סקר וסקר בנפרד.

מגמות שינוי קצרות טווח (2003-2013)

שנות קיומו של המדד, המספקות לנו שפע נתונים על דעת הקהל הערבית והיהודית, הן רק חלק משלב המאבק הלאומי ביחסי ערבים-יהודים שהחל ב-1996 בעקבות רצח רבין. אלה היו שנים עמוסות אירועים שהשפעתן על היהודים הייתה מורכבת ביותר ולא בהכרח הרעה את עמדתם כלפי האזרחים הערבים. המדיניות המיטיבה של ממשלת רבין עם העם הפלסטיני והמיעוט הערבי העלתה את רף הציפיות של הערבים. הם האמינו שהסכמי אוסלו ייצרו מזרח תיכון חדש, ומדינת ישראל תעניק להם מעמד משופר בהרבה. אך רצח רבין ניפץ את התקוות. התבדתה גם ציפיית הערבים שאהוד ברק, שנבחר לראשות הממשלה גם בזכות קולותיהם, ימשיך את דרכו של רבין. אי-ביצוע הסכם אוסלו עם הפלסטינים, המשך בניית ההתנחלויות והכיבוש, דיכוי האינתיפאדה השנייה, מלחמת לבנון השנייה ופעולות העונשין בעזה (המצור על עזה, מבצע עופרת יצוקה, מבצע עמוד ענן) הם אירועים מרגיזים בעיני האזרחים הפלסטינים, והם מאשימים בהם את מדינתם. לא הושג הסכם שלום עם הפלסטינים, לא קם מזרח תיכון חדש, כל ממשלות ישראל לא נקטו מדיניות של העדפה מתקנת, ולא הצטמצם במידה מספקת הפער במשאבים ובשירותים בין ערבים ליהודים. הרג 13 המפגינים הערבים באוקטובר 2000 ושפיטת מאות מתפרעים ערבים בלי להעמיד לדין את השוטרים היהודים שירו למוות במפגינים גרמו לניכור רב אצל הערבים. רוב המלצות ועדת

אור לא בוצעו. את הקמפיין "אין אזרחות ללא נאמנות", שהובילה ישראל ביתנו לקראת הבחירות לכנסת ב-2009, ואת הצעות החוק והחוקים שנחקקו כדי להצר את צעדי הערבים ומנהיגיהם מפרשים הערבים כרדיפה פוליטית.

התפתחויות אלו משמשות בסיס לתחזית שניכור הערבים כלפי המדינה והיהודים יוחרף. ואכן, התנהגות הערבים מאז רצח רבין מתאפיינת בניכור, המתבטא בפגיעה קשה בסדר הציבורי במהומות אוקטובר 2000; בגל הטרור בשנתיים הראשונות של האינתיפאדה השנייה; בכיורים של ראשי הציבור הערבי במדינות אויב ובהצטרפות של כמה מהם למשט המרמרה במחאה על ההסגר הישראלי על עזה; בריבוי של שביתות כלליות; בהגברת המחאה בחוץ לארץ; בניהול קמפיין קשה נגד התנדבות ערבים לשירות אזרחי; ובפרסום של מסמכי החזון העתידי, שבהם ישראל מוצגת כמדינה קולוניאליסטית ולא דמוקרטית ומועלית דרישה להפיכתה למדינה דו-לאומית. לכל אלה נוסף גידול בניכור הפוליטי – ירידה בהצבעה לכנסת מ-62% ב-2003 ל-56% ב-2013. בירידה זו יש יסוד של החרמה וייאוש הן מהמערכת הפוליטית והן מהמפלגות הערביות, ששיעורי ההצבעה בשבילן באותן שנים עלו מ-64% ל-77%. כך נעשה השסע הלאומי גם לשסע פוליטי.

האם מגמת ההחרפה אצל הערבים מאז רצח רבין נמשכת גם ב-2013? בפרק 1 הראינו שהאירועים המזינים את ההחרפה הוסיפו להתרחש גם ב-2013, בכללם הצעות חוק פוגעניות, הצעה להסדר כפוי להתיישבות הברואים בנגב ופרסום תכנית לייהוד הגליל. ואולם סקרנו גם גורמים בולמי החרפה, בכללם האכזבה מהאביב הערבי, חידוש המשא ומתן על הסדר הקבע, חיזוק הזיקה לישראל בתגובה לקמפיין של ישראל ביתנו לסיפוח "המשולש" למדינה פלסטינית וההשפעה של היוזמות לשילוב כלכלי של המעמד הבינוני הערבי.

ממצאי המדד מתעדים את מגמת ההחרפה בקרב הערבים ואת עצירתה ב-2013 (לוח 9.1). נתחיל בהתנסויות של הערבים עם יהודים, המעצבות את עמדותיהם כלפי היהודים והמדינה. שיעור הערבים שיש להם חברים יהודים וביקרו בבתיהם ירד מ-37.4% ב-2003 ל-18.8% ב-2012, אך עלה ל-27.2% ב-2013. כך גם בנוגע לקבלת עזרה מיהודים ובילוי זמן עםם. השאלות על היפגעות מיהודים ומהמדינה הן על היפגעות מצטברת, כך שעלייה בהיפגעות מראה על המשך הפגיעה. שיעור הערבים שנפגעו, למשל, באופן אישי מאוימים, מהשפלות או ממכות מצד יהודים שלוש פעמים או יותר עלה מ-6.8% ב-2003

ל-13.3% ב-2009 וירד ל-10.0% ב-2013. גם שיעור הערבים שהוטרדו על ידי השלטונות ופרנסתם נפגעה עלה, אך לא ברור אם העלייה היא מעבר לממוצע השנתי.

לוח 9.1 מגמת שינוי בהתנסויות עם יהודים; ערבים; 2003-2013 (באחוזים)

ערבים						
2013	2012	2011	2009	2006	2003	
27.2	18.8	26.6	22.9	38.9	37.4	יש להם חברים יהודים וביקרו בבתיהם בשנתיים האחרונות (ע' 161)
30.2	17.8	21.4	19.9	*	*	קיבלו עזרה מיהודים שלוש או יותר פעמים (ע' 166)
52.9	43.1	46.7	48.0	*	*	בילו זמן עם יהודים שלוש או יותר פעמים (ע' 167)
10.0	6.7	6.6	13.3	10.2	6.8	כערבים נפגעו מאימים, מהשפלות או ממכות מצד יהודים שלוש פעמים או יותר (ע' 168)
23.9	25.3	26.6	26.5	25.3	20.6	כערבים נתקלו באפליה מצד יהודים או מוסדות מדינה שלוש פעמים או יותר (ע' 169)
10.3	8.5	8.4	5.1	2.7	3.7	בשלוש השנים האחרונות הוטרדו על ידי השלטונות בשל השתתפות בפעולות מחאה (ע' 170)
9.1	6.1	5.8	3.7	2.4	3.5	בשלוש השנים האחרונות נפגעה פרנסתם בשל השתתפות בפעולות מחאה (ע' 171)

כך או כך השיעור המצטבר של הערבים שהשתתפו במגוון של פעולות מחאה וימי זיכרון הלך וגדל בהתמדה (לוח 9.2). ב-2013 השתתפו 29.1% מהערבים שלוש פעמים או יותר בהפגנות ובתהלוכות חוקיות, ו-28.7% השתתפו שלוש פעמים או יותר באירועי זיכרון לנכבה. השיעורים גבוהים הרבה יותר כשכוללים גם ערבים שהשתתפו באירועי זיכרון כאלה רק פעם אחת או פעמיים בחייהם.

לוח 9.2 מגמת שינוי בהשתתפות בפעולות מחאה ובאירועי זיכרון; ערבים;
(באחוזים) 2013-2003

ערבים						
2013	2012	2011	2009	2006	2003	
29.1	21.7	20.8	19.7	16.6	14.4	השתתפו בפעולות מחאה כמו הפגנות ותהלוכות חוקיות שלוש פעמים או יותר (ע' 164)
11.0	7.0	4.9	4.9	2.3	2.2	השתתפו בפעולות מחאה כמו הפגנות לא חוקיות ותהלוכות אלימות שלוש פעמים או יותר (ע' 165)
28.3	20.6	16.7	18.3	11.7	8.2	השתתפו באירוע לציון יום האדמה שלוש פעמים או יותר (ע' 162)
28.7	22.2	17.0	14.7	10.0	5.2	השתתפו ביום הזיכרון לנכבה שלוש פעמים או יותר (ע' 163)

ההחרפה ועצירתה ב-2013 התבטאו היטב בעמדות הערבים בתקופת מחקר המדד (לוח 9.3). שיעור הערבים שאינם מוכנים שיהיה להם שכן יהודי עלה מ-27.2% ב-2003 ל-37.6% ב-2012, אך ירד ל-29.7% ב-2013; שיעור הערבים המכירים בזכות הקיום של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ירד בהתמדה מ-65.6% ל-47.4%, אך עלה ל-52.8% בהתאמה; התמיכה במחאה בחוץ לארץ עלתה מ-49.9% ל-70.9% וירדה ל-49.0%; התמיכה בהחרמת הבחירות לכנסת עלתה מ-32.8% ל-41.3% וירדה ל-29.7%; ושיעור הערבים המגדירים את זהותם האישית כערבית-ישראלית ללא רכיב פלסטיני ירד מ-53.0% ל-32.5% ועלה ל-42.5%. מגמה זו מופיעה גם באחדים מהצעדים שערבים יכולים לעשות כדי שהמדינה והיהודים יתייחסו אליהם בשוויון, בכבוד ובאמון. כך למשל, בשיעור המסכימים שהאזרחים הערבים לא יראו ביהודים מתנחלים זרים שגזלו את אדמות הארץ מהערבים, שירד מ-34.2% ב-2009 ל-29.0% ב-2012 ועלה ל-39.1% ב-2013. עצירת מגמת ההחרפה מתבטאת גם בהיעדר שינוי כמו בהכרה בזכות הקיום של ישראל כמדינה עצמאית – 81.1% ב-2003, 58.0% ב-2012 ו-55.6% ב-2013, והכרה בישראל כדמוקרטיה גם לערבים – 63.1%

54.2% ו-54.0% בהתאמה. עם זאת באחדות מהעמדות הערביות הייתה החמרה. כך למשל, שיעור המצדדים בשימוש בכל האמצעים כולל אלימות לשם שיפור מעמד הערבים בישראל קפץ מ-5.4% ב-2003 ל-14.0% ב-2013. נתונים אלה ואחרים מצביעים על השינוי שחל בציבור הערבי מאז רצח רבין, ובייחוד מאז מהומות אוקטובר 2000. ציבור זה עבר תהליך העצמה מואץ, שהתבטא בהגברת המאבק לשוויון אזרחי ולאומי ובהחרפת התגובה לכל פעולה של המדינה והיהודים הנתפסת כמנוגדת לענייניהם או נגד העם הפלסטיני. אך נראה שב-2013 חלה עצירה בהחרפת עמדותיהם של הערבים.

לוח 9.3 מגמת שינוי בעמדות נבחרות; ערבים; 2003-2013 (באחוזים)

ערבים						
2013	2012	2011	2009	2006	2003	
29.7	37.6	38.8	43.0	31.6	27.2	לא מוכנים שיהיה להם שכן יהודי (ע' 15)
38.7	*	41.6	39.7	36.6	27.5	אין להם אמון בבתי המשפט (ע' 74)
34.5	31.0	23.8	29.6	28.0	*	לא מאמינים שקרתה שואה שבה נרצחו מיליוני יהודים בידי הנאצים (ע' 68)
53.6	66.2	67.0	61.0	62.1	50.6	חוששים מסיפוח "המשולש" למדינת פלסטין (ע' 45)
28.7	23.2	33.2	32.0	*	*	מסכימים שהאזרחים הערבים לא יזדהו בפומבי עם הצד הערבי אם ישראל תותקף מילולית או פיזית (ע' 94)
39.1	29.0	28.3	34.2	*	*	מסכימים שהאזרחים הערבים לא יראו ביהודים מתנחלים זרים שגזלו את אדמות הארץ מהערבים (ע' 98)
45.0	33.6	42.0	44.4	*	*	מסכימים שהמנהיגים הערבים יימנעו מהתבטאויות חריפות נגד המדינה (ע' 95)
55.6	58.0	66.5	59.4	75.4	81.1	מסכימים שלישראל יש זכות קיום כמדינה עצמאית שבה חיים יחד יהודים וערבים (ע' 52)

←

ערבים						
2013	2012	2011	2009	2006	2003	
52.8	47.4	55.7	51.6	67.5	65.6	מסכימים שלישראל יש זכות קיום כמדינה יהודית ודמוקרטית שבה חיים יחד ערבים ויהודים (ע' 54)
53.2	48.2	57.4	56.5	70.9	*	אם יתקיים משאל עם על חוקה שמגדירה את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ומבטיחה זכויות אזרח מלאות לערבים, יתמכו בה (ע' 55)
47.5	46.8	51.8	50.5	55.6	72.2	תומכים במימוש זכות השיבה של הפליטים הערבים לפלסטין בלבד (ע' 106)
42.5	32.5	38.6	39.6	40.9	53.0	מגדירים את זהותם האישית בתור: ערבי־ישראלי, ערבי בישראל, ישראלי (ע' 155)
20.9	24.1	22.1	24.0	11.9	13.8	מוכנים לעבור למדינה פלסטינית (ע' 23)
*	*	39.5	41.3	30.7	17.8	סבורים שלאזרחים הערבים יש זכות לתמוך במאבק מזוין של הפלסטינים נגד ישראל גם בתוך הקו הירוק
54.0	54.2	55.8	50.5	58.2	63.1	סבורים שלמרות חסרונותיו, המשטר בישראל הוא דמוקרטיה גם לערבים (ע' 47)
49.0	70.9	64.4	67.2	62.9	49.9	תומכים במחאה בחוץ לארץ (ע' 79)
29.7	41.3	40.3	40.6	34.6	32.8	תומכים בהחרמת הבחירות לכנסת (ע' 81)
14.0	16.6	13.7	13.9	9.5	5.4	בעד שימוש בכל האמצעים כולל אלימות (ע' 82)
41.7	48.5	41.4	41.9	36.2	18.9	מעוניינים שתקום מדינה פלסטינית בכל פלסטין במקום ישראל (ע' 85)
52.3	66.2	61.4	49.6	49.9	43.0	צופים הרעה ביחסים בין היהודים לאזרחים הערבים במהלך חמש השנים הבאות (ע' 151)

* השאלה לא הוצגה

לעצירת ההחרפה בעמדות הערבים מ-2012 ל-2013 יכולים להיות שלושה הסברים: הראשון – רוב קבוצות האוכלוסייה הערביות התמתנו ותרמו את חלקן לשינוי הכולל; השני – חלק החרפו עמדות וחלק מיתנו עמדות; והשלישי – עמדתו של רוב הציבור לא השתנתה, אבל קבוצות אחדות מתוכו התמתנו. כדי לבדוק איזה מן ההסברים מתאים כאן בנינו "סולם לוחמנות" על בסיס 13 שאלות מפתח זהות בסקר הערבים במרד 2012 ובמרד 2013.⁷⁸ לוח 9.4 מציג את הממוצעים ואת סטיות התקן על סולם הלוחמנות של קבוצות אוכלוסייה בשנים 2012 ו-2013. הציון הממוצע על הסולם של המדגם כולו היה 6.70 ב-2012 ו-6.11 ב-2013. הירידה בין השנים הללו מובהקת סטטיסטית ותואמת את המגמה שהובחנה בעניין כל שאלה ושאלה בנפרד.

78 השאלות שנכללו בסולם הלוחמנות אינן רק חשובות, אלא גם שייכות לעולם תוכן אחד (כמו שהראה ניתוח גורמים סטטיסטי). לכל עמדה "לוחמנית" בכל שאלה ניתנה נקודה אחת, כך שהסולם נע בין 0 ל-13. להלן התשובות שזכו כל אחת בנקודה אחת על סולם הלוחמנות:

- מסכים שבתור אזרח ישראלי, אני מרגיש זר ודחוי בישראל (שאלה 25).
- לא מסכים שלישראל כמדינה יש זכות קיום (שאלה 27).
- מסכים שאי-אפשר לתת אמון ברוב היהודים בישראל (שאלה 38).
- לא מסכים שלמרות חסרונותיו המשטר בישראל הוא דמוקרטיה גם לערבים בישראל (שאלה 47).
- לא מסכים שלישראל בתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה עצמאית שבה חיים יחד יהודים וערבים (שאלה 52).
- לא מסכים שלישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה יהודית ודמוקרטית שבה חיים יחד יהודים וערבים (שאלה 54).
- לא משלים עם היותה של ישראל היום מדינה בעלת רוב יהודי (שאלה 59).
- מסכים שתקום מדינה פלסטינית בכל פלסטין במקום ישראל (שאלה 85).
- לא מסכים שהאזרחים הערבים ימלאו חובת שירות כלשהו למדינה (שאלה 87).
- לא מסכים לפתרון שתי מדינות לשני עמים (שאלה 103).
- לא אתמוך בהסכם שלום בין ישראל לפלסטינים אם לא יכלול פתרון לבעיית הארמות שהופקעו מאזרחי ישראל הערבים ולבעיית העקורים הפנימיים (שאלה 109).
- מסכים שהיהודים בישראל הם מתיישבים זרים, שאינם משתלבים באזור, סופם לעזוב והארץ תחזור לפלסטינים (שאלה 116).
- מסכים שמוצדק שהאזרחים הערבים בישראל יפתחו באינתיפאדה משלהם אם מצבם לא ישתפר באופן ניכר (שאלה 118).

לוח 9.4 מובהקות סטטיסטית של הבדלים בין 2012 ל-2013 בממוצעי קבוצות אוכלוסייה על סולם לחמנות: ערבים:
(ממוצעים) 2013, 2012

רמת מובהקות	T-Test (2-Tailed Test)			2013			2012			קבוצת אוכלוסייה
	P	דרגות חופש	T-Value	גודל קבוצה	סטיית תקן	ממוצע	גודל קבוצה	סטיית תקן	ממוצע	
מובהק מאוד	0.0039	1398.9795	2.8947	692	3.818	6.11	710	3.813	6.70	כל המדגם
מובהק מאוד	0.0151	91.6105	2.4772	66	2.641	1.93	52	3.545	3.39	דרוזים
מובהק מאוד	0.0077	87.0637	2.7275	54	4.922	6.29	36	3.624	8.75	בדואים בגליל
מובהק מאוד	<0.0001	134.9106	4.4073	72	4.415	6.07	67	3.621	9.08	בדואים בנגב
מובהק מאוד	<0.0001	330.1009	4.9577	551	3.617	6.56	154	4.442	7.10	דרוזים, בדואים בגליל ובדואים בנגב
מובהק מאוד	0.0001	284.9971	3.9052	153	3.776	7.13	134	3.295	8.76	משפחת עקורים

לא שוברים את הכלים: מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2013

מזרח	0.0029	560.9228	2.9873	263	3.642	7.01	319	3.676	7.92	ממשפחה שטח מהפקעת אדמות
מזרח	0.0237	689.5085	2.2673	371	3.740	6.94	375	3.699	7.48	נתקלו באפליה מצד יהודים או המדינה
מזרח מזרח	0.002	586.8528	3.1026	281	3.824	7.13	351	3.643	8.06	אין להם חברים יהודים
מזרח	0.628	92.4323	0.4855	46	4.074	6.40	65	3.781	6.77	נוצרים
מזרח	0.5352	928.9977	-0.6203	445	3.289	6.68	486	3.598	6.54	מוסלמים לא בדואים
מזרח	0.6441	1038.0366	-0.4622	491	3.366	6.66	192	4.516	4.70	נוצרים ומוסלמים לא בדואים
מזרח	0.8466	337.7322	-0.1936	152	3.420	6.52	255	3.703	6.43	בני 18-24
מזרח	0.6168	408.8801	0.5008	221	3.776	6.59	192	3.524	6.77	בעלי השכלה אקדמית מלאה
מזרח	0.0986	638.0824	1.6542	303	3.886	6.60	356	3.845	7.10	בעלי הכנסה מתחת לממוצע
מזרח	0.6304	116.9745	-0.4824	64	4.722	4.57	61	3.566	4.21	חושבי ערים מעורבות

T-Test (2-Tailed Test)			2013			2012			קבוצת אוכלוסייה	
רמת מובהקות	P	דרגות חופש	T-Value	גודל קבוצה	סטיית תקן	ממוצע	גודל קבוצה	סטיית תקן	ממוצע	
לא מובהק	0.4658	492.8446	0.7299	231	3.408	7.23	287	3.412	7.45	דתיים ודרתיים מאוד
לא מובהק	0.4195	342.6062	0.8082	158	2.788	7.89	187	3.416	8.16	נתקלו באימיים, השפלות או במכות מצד יהודים
לא מובהק	0.1486	567.5914	1.4463	256	3.460	7.53	358	3.667	7.95	לא קיבלו עזרה מיהודים
לא מובהק	0.4921	116.4525	-0.6892	63	2.726	2.52	57	2.193	2.21	הצביעו ליהודים למפלגות יהודיות
לא מובהק	0.5815	547.7885	-0.5515	264	3.221	6.84	293	3.188	6.69	הצביעו לכנסת למפלגות ערביות
לא מובהק	0.0792	117.4711	1.7709	256	3.460	7.53	358	3.667	7.95	חברים או פעילים בתנועה האסלאמית

↑

השוואה פרטנית בין הציון על סולם הלוחמנות ב־2012 וב־2013 של קבוצות אוכלוסייה ערביות מאשרת את ההסבר השלישי הנזכר לעיל, כלומר שאחדות מהקבוצות התמתנו, אך רוב הציבור הערבי לא שינה עמדה. החרפת העמדות נפסקה בכל הקבוצות, ובאחדות מהן הייתה אפילו התמתנות. בקבוצות שניכרת בהן יציבות (לא החרפה ולא התמתנות) בולטים הנוצרים והמוסלמים הלא בדואים, שיחד הם רוב (70.8%) האוכלוסייה הערבית. עם מי שלא שינו עמדה נמנים דתיים מאוד ודתיים, חברים ופעילים בתנועה האסלאמית, בני 18-24, בעלי השכלה גבוהה ומי שנתקלו באיומים, בהשפלות או במכות. לעומת זאת נרשמה התמתנות בעמדותיהם של דרוזים, בדואים בגליל ובדואים בנגב, שיחד הם 27.9% מהמדגם הערבי ב־2013. עוד חל מיתון בעמדות של עקורים (22.0% מהמדגם), מי שסבלו בעבר מהפקעת אדמות (37.6% מהמדגם), מי שנפגעו מאפליה (52.9%) ומי שאין להם חברים יהודים (40.9%).

לעיל הוצע הסבר לעצירת ההחרפה בעמדות הערבים. עם הגורמים שהוזכרו נמנו חידוש המשא ומתן עם הפלסטינים, שחרור אסירים פלסטינים וסירוב הצד הפלסטיני להכיר בישראל כמדינתו של העם היהודי. לכך תרמו גם האכזבה מהאביב הערבי והמשך הקמפיין לסיפוח "המשולש" לפלסטין, שהכריחו את הערבים לחשוב על חייהם בישראל ולהגביר את דבקותם בה. כוחות ממתנים אלו פעלו ביתר שאת על ערבים שמיתנו את עמדותיהם. הדרוזים, המתונים בדרך כלל, התמתנו עוד יותר במעבר מ־2012 ל־2013, כנראה בהשפעת מצבם הפגיע של אחיהם הדרוזים בסוריה. התמתנותם של הבדואים בנגב מקורה ככל הנראה בהקפאת חוק התיישבות הבדואים בנגב וניסיונות הפיוס של השלטונות כלפיהם בזמן עריכת הסקר. הבדואים בגליל התמתנו כנראה בעקבות הזדהותם עם אחיהם הבדואים בנגב.

נבדקה האפשרות שבין 2012 ל־2013 התגבר פחדם של הערבים מהשלטונות, ולכן היו בהם שנרתעו ממתן תשובות כנות. פחד כאפקט מצנן יכול להסביר את העצירה המלאכותית של החרפה בעמדות הציבור הערבי. ואולם להסבר חלופי זה אין בסיס. חששות הערבים ב־2013 קטנו דווקא בהשוואה ל־2012. שיעור הערבים החוששים מפגיעה חמורה בזכויות הערבים ירד מ־77.8% ב־2012 ל־70.7% ב־2013, מסיפוח "המשולש" – מ־66.5% ל־53.6%, מאלימות מצד המדינה – מ־75.9% ל־67.0%, ושיעור החוששים מהפקעת אדמות נשאר ללא

שינוי – 79.5% ו-78.2% (לוח 3.5). גם הפחד מהטרדת השלטונות ופגיעה בפרנסה בשל השתתפות בפעולות מחאה לא עלה באופן מובהק לפי הנתונים (לוח 3.6).
 באשר למגמת השינוי שעברו היהודים באותה תקופה (2003–2013), הדעה הרווחת היא שבעמדות הציבור היהודי חלה הקצנה, כמו שאפשר להיווכח מהסחף לימין ולימין הרדיקלי ומהתחזקות הדת. התמיכה במפלגות הימין הרדיקלי הוכפלה מ-6.7% מהקולות בבחירות לכנסת ב-1999 ל-12.5% ב-2013, ואילו התמיכה במפלגות השמאל היהודי צנחה מ-31.6% ל-17.5%, בהתאמה (לוח 9.5). הקשחת עמדות היהודים צפויה גם בתגובה להחרפת עמדות הערבים באותה תקופה.⁷⁹

לוח 9.5 מגמת שינוי בתוצאות הבחירות לכנסת לפי זרם פוליטי; 1999–2013 (באחוזים; ומשמאל בסוגריים - מספר המנדטים)

	2013	2009	2006	2003	1999	
ימין רדיקלי	12.5 (15)*	15.8 (19)	16.7 (20)	5.8 (7)	6.7 (8)	
ימין	38.3 (46)	38.3 (46)	25.0 (30)	51.7 (62)	43.3 (52)	
מרכז	23.0 (27)	23.3 (28)	30.0 (36)	12.5 (15)	10.0 (12)	
שמאל מתון	12.5 (15)	10.8 (13)	15.8 (19)	18.3 (22)	23.3 (28)	
שמאל	5.0 (6)	2.5 (3)	4.2 (5)	5.0 (6)	8.3 (10)	
ערבי	9.2 (11)	9.2 (11)	8.3 (10)	6.7 (8)	8.3 (10)	
סך הכול	100.0 (120)	100.0 (120)	100.0 (120)	100.0 (120)	100.0 (120)	

* שיעור זה כולל את החלק של ישראל ביתנו בתוך הליכוד-ישראל ביתנו (11 מנדטים) ואת החלק של האיחוד הלאומי-תקומה בתוך הבית היהודי (4 מנדטים).

79 יואב פלד נותן ביטוי חריף ביותר לפרשנות זו של המציאות הפוליטית בישראל. לטענתו ישראל הנפכה לדמוקרטיה גם לערבים רק עם ביטול הממשל הצבאי ב-1966, אך מאז אירועי אוקטובר 2000 דמוקרטיה זו הולכת ונשחקת, הקו הירוק הולך ומיטשטש, ומעמד האזרחים הפלסטינים נעשה דומה יותר ויותר למעמד הפלסטינים שאינם אזרחים. תהליכים אלה תואמים את תהליכי הסחף של הציבור היהודי לימין ולדת. ספרו ההשוואתי נותן פרספקטיבה רחבה על תהליכים אלה: Yoav Peled, *The Challenge of Ethnic Democracy: The State and Minority Groups in Israel, Poland and Northern Ireland*, London: Routledge, 2013

לעומת זאת אפשר להציג גם פרשנות אחרת, שלפיה על עמדות היהודים השפיעו כוחות שבלמו החרפה ובמידה מסוימת אף הביאו לידי מיתון בהן. בדיקה של השינויים במפה הפוליטית בשנים 2003–2013 מעלה כי גוש הימין והמפלגות הדתיות זכו ב־69 מנדטים בכנסת ב־2003, ב־50 מנדטים ב־2006, ב־65 מנדטים ב־2009 וב־61 מנדטים ב־2013, כך שלא רק שכוחם לא גדל, הוא אפילו קטן במידה מסוימת (לוח 9.5). במרוצת העשור הלך והתגבש מרכז פוליטי גדול שמשך אליו לא רק אנשים ממפלגת העבודה וממפלגת שינוי לשעבר, שלתומכיהן היו מלכתחילה עמדות מתונות כלפי האזרחים הערבים, אלא גם אנשי ימין שהתמתנו. לפיכך למרות התפיסה המקובלת, נראה שמגמת השינוי הפוליטי העיקרי איננה סחף ימינה, אלא התכנסות במרכז. תזוזה זו מקבלת את ביטוייה הנמרץ בגיבושה לראשונה של הסכמה לאומית, הכוללת יהודים וערבים, על פתרון שתי המדינות. רוב היהודים גם מבינים יותר ויותר שהמיעוט הערבי יוסיף לחיות בקרבם, ולכן יש למצוא דרך להסדר אתו. התמתנות זו בעמדות הציבור היהודי קרתה בר בכו עם החרפה בעמדותיהם של הימין הרדיקלי, המחנה הדתי-לאומי והאגף הימני בליכוד, שקיבלה ביטוי בולט ביוזמות חקיקה ובהצהרות לתקשורת. אפשר שהחרפה בעמדות של קבוצות מסוימות תאוזן על ידי התמתנות בעמדות של קבוצות אחרות, ובסך הכול תישמר יציבות.

היציבות בהגדרה העצמית של יהודים על הרצף ימין-מרכז-שמאל תומכת בציפייה זו. ואכן החלוקה הפוליטית של היהודים בשנים 2003–2013 נשארה כמעט ללא שינוי: 45%–50% הגדירו את עצמם בימין המתון ובימין, כ־25% במרכז וכ־15%–20% בשמאל המתון ובשמאל (פחות מ־10% לא הזדהו) (לוח 9.6). כמו כן הכוחות שפעלו להחרפת העמדות בקרב האזרחים הערבים לא פעלו באותו האופן על היהודים. כך למשל, מלחמת לבנון השנייה ומלחמות עזה הגבירו את הניכור של הערבים מהמדינה, אך לא הגדילו בהכרח את הניכור של היהודים מהאזרחים הערבים.

אכן לא חל שינוי בהתנסויות של היהודים עם האזרחים הערבים בשנים 2003–2013 וגם לא מ־2012 ל־2013. שיעור היהודים שיש להם חברים ערבים וביקרו בבתייהם היה 16.3% ב־2003, 15.4% ב־2012 ו־14.5% ב־2013 (לוח 9.7). דפוס דומה שורר גם בכל הנוגע לבילוי עם ערבים והיפגעות מאיומים, מהשפלות או ממכות, אך לא כן בנוגע לקבלת עזרה מערבים.

לוח 9.6 מגמת שינוי בהגדרה עצמית לפי זרם פוליטי; יהודים; 2013-2003 (באחוזים)

יהודים										
2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2004	2003	
										משייכים את עצמם לזרם כפי שהם מבינים ומגדירים אותו ('111)
25.2	25.5	23.9	24.6	24.3	20.6	20.8	24.7	23.0	20.3	ימין
21.6	27.8	25.0	22.2	23.1	24.7	23.1	22.3	22.7	29.0	ימין מתון
27.6	19.1	24.6	22.3	26.2	25.8	22.9	25.1	23.1	21.5	מרכז
9.6	13.5	10.8	11.1	9.2	11.2	12.7	12.0	14.4	13.7	שמאל מתון
5.7	7.0	9.3	9.0	5.7	8.1	8.8	8.1	8.9	7.1	שמאל
10.4	7.2	6.3	10.7	11.5	9.5	11.8	7.8	7.8	8.4	אין תשובה
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

לוח 9.7 מגמת שינוי בהתנסויות עם ערבים; יהודים; 2013-2003 (באחוזים)

יהודים						
2013	2012	2011	2009	2006	2003	
14.5	15.4	13.5	11.1	17.9	16.3	יש להם חברים ערבים וביקרו בבתיהם בשנתיים האחרונות ('106)
12.3	20.1	17.8	20.4	*	*	קיבלו עזרה מערבים מדי יום ביומו או לעתים קרובות ('104)
26.6	29.7	28.4	27.6	*	*	בילו זמן עם ערבים מדי יום או לעתים קרובות ('105)
8.0	8.6	8.4	8.0	7.4	6.9	כיהודים נפגעו באופן אישי מאיומים, מהשפלות או ממכות מצד ערבים שלוש פעמים או יותר ('107)

* השאלה לא הוצגה

בדיקת העמדות של היהודים בכל הנוגע ל-16 סוגיות המפתח (שממצאיה הוצגו בפרקים 2-7) אישרה את התזה החלופית שלפיה בשנות האלפיים לא רק שלא חלה החרפה, אלא גם הייתה התמתנות מסוימת בחלק מעמדות היהודים כלפי הערבים. לוח 9.8 מדגים את היציבות הכוללת בשיעור היהודים המחזיקים בעמדות מסוימות בשנים 2003-2013. כך, שיעור היהודים החוששים שהאזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל מאבקם לשינוי אופייה היהודי ירד מ-71.8% ב-2003 ל-64.9% ב-2012 ול-59.4% ב-2013; ושיעור היהודים הסבורים שבהחלטות על אופי המדינה וגבולותיה צריך להיות רוב מקרב היהודים ולא מספיק רוב מכלל האזרחים ירד מ-81.9% ל-69.2% ול-65.3%, בהתאמה. בשאלות אחרות ניכרת יציבות, כמו בהכרת היהודים בזכותם של הערבים לחיות כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות, שעמדה על 72.6%, 75.0% ו-73.7% בהתאמה; בשיעור התומכים בזכות הערבים להצביע לכנסת – 65.2%, 70.5% ו-66.6%, בהתאמה; ובשיעור המסכימים שהיהודים ישלטו והערבים הישראלים לא יקבלו זכויות דמוקרטיות – 21.4%, 17.4% ו-20.2%, בהתאמה. רק בעמדות אחדות חלה החרפה, כמו למשל הירידה בשיעור התמיכה במתן סמכויות לערבים לניהול עצמי של מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם – 61.7%, 58.3% ו-52.6% בהתאמה.⁸⁰

80 תמיר שורק, סוציולוג מאוניברסיטת פלורידה החוקר את המיעוט הערבי, דוחה (בשיחה אישית) את ההסבר המוצע ליציבות בעמדות הציבור היהודי מאז רצח רבין ב-1995, ובכך מצטרף לדעת רוב מדעני החברה בישראל. לטענתו, כל המערכת הפוליטית זזה ימינה, והרבר נכון בנוגע לרוב חברי הכנסת מטעם מפלגת קדימה לשעבר, שבהיותם אנשי ימין מובהקים הצביעו בעד החקיקה האנטי-ערבית בכנסת. היציבות בהגדרה העצמית של ימין, מרכז ושמאל אינה שוללת, לדעתו, את האפשרות של תוויה ימינה, שכן אפשר שכל הזרמים הפוליטיים זזו ימינה, כך שההבדלים ביניהם נשארו ללא שינוי. זאת ועוד, צמיחתו של רוב יהודי התומך בשתי מדינות לשני עמים מתאזנת עם ההשלמה של היהודים עם הכיבוש והסיפוח דה פקטו ובחוסר המאבק נגדם. טיעונים אלה מבקשים לחזק את התזה המקובלת של הימנה והדתה של המערכת הפוליטית והציבור היהודי, שאמורות להביא לידי הקצנה בעמדות הציבור היהודי. הביקורת של שורק מחריפה עוד יותר את הסתירה בין התזה הזאת ובין ממצאי המדד, ואיננה מובילה לשום הסבר חלופי. הטיעונים עצמם אינם מבוססים. כך למשל, באחדות מעמדותיהם היו תומכי קדימה במרכז, באחרות היו קרובים לימין ובאחרות היו קרובים לשמאל, כך שהטיעון שהם בימין אינו נכון. עם זאת שורק אינו מטיל ספק בממצאי המחקר עצמם.

לוח 9.8 מגמת שינוי בעמדות נחרות: יהודים, 2003-2013 (באחוזים)

יהודים					
2013	2012	2011	2009	2006	2003
54.5	52.6	52.6	**57.7	*	*
לא מאמינים שב-1948 קרה אסון (ונכנה) לערבים הפלסטינים בכך שהם הפסידו את המלחמה עם היהודים, הפכו לפליטים, יישוביהם נהרסו והם לא הקימו מדינה משלהם (י' 55)					
*	51.5	63.4	58.4	64.4	70.1
חוששים שהאזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל הילודה הגבוהה שלהם					
59.4	64.9	71.1	70.6	71.3	71.8
חוששים שהאזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל מאבקם לשינוי אויביה היהודי של המדינה (י' 30)					
*	*	92.6	92.9	95.3	*
מוצדק שישראל תשמור על רוב יהודי					
*	*	87.8	83.9	92.8	*
ליהודים צריכה להיות זכות שליליה במדינה					
73.7	75.0	62.2	78.8	76.9	72.6
לערבים יש זכות לחיות במדינה כמישט בעל זכויות אזרח מלאות (י' 34)					
66.6	70.5	63.6	66.9	67.0	65.2
תומכים בזכות הצבעה לכנסת לערבים (י' 15)					
65.3	69.2	77.9	77.0	80.1	81.9
בהחלטתו על אויבי המדינה וגבולותיה צריך להיות רוב מקרב היהודים ולא מספיק רוב מכלל האזרחים (י' 44)					
68.1	69.4	72.0	72.9	75.4	75.6
מאמינים שערבי שמגדיר את עצמו כ"ערבי" פלסטיני בישראלי לא יוכל להיות נאמן למדינה ולחוקיה (י' 36)					

61.7	64.5	67.4	67.1	72.3	69.7	במקרה של סתירה בין אפייה יהודי לאפייה הדמוקרטית של המדינה, יבחר באפייה היהודי (י' 52)
*	*	39.4	41.4	42.2	45.3	תומכים בסיוע "המשולש" למדינת פלסטין
59.3	65.0	64.1	57.5	59.0	66.4	בתחום התרבות על ישראל להשתלכל באירופה-אמריקה יותר מבמזרח התיכון (י' 81)
41.0	42.2	36.7	38.9	35.6	29.6	שייכותם החשובה יותר היא אזרחות ישראלית (י' 100)
59.1	64.6	68.2	**66.3	72.6	68.6	מעריכים שרוב האזרחים הערבים יהיו נאמנים למדינה פלסטינית שהם לא תושביה יותר מאשר למדינת ישראל (י' 14)
52.6	58.3	54.6	62.7	59.8	61.7	מסכימים שהמדינה צריכה לתת לאזרחים הערבים סמכויות לניהול עצמי של מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם (י' 90)
30.5	29.3	28.7	37.0	35.1	46.1	מסכימים שערכים ישתמשו בשבתיחות כלליות לקידום ענייניהם (י' 93)
29.7	31.0	36.6	33.4	41.0	38.9	מסכימים שעל האזרחים הערבים לעזוב את הארץ ולקבל פיצוי מתאים (י' 49)
20.2	17.4	21.1	16.5	20.6	21.4	מסכימים שהיהודים ישלטו והערבים הישראליים לא יקבלו זכויות דמוקרטיות (י' 50)
27.7	26.9	27.2	33.2	*	*	מסכימים שלא יהיו הבדלים בבדיקות הביטחוניות במעברי הגבול בין ערבים ליהודים (י' 61)
43.0	42.8	37.2	42.0	*	*	על המדינה להבטיח שאזרח ערבי יוכל לגור בכל יישוב שירצה (י' 62)
30.4	31.0	30.0	36.3	37.7	37.9	מעריכים שהממשלה נוהמת היום עם האזרחים הערבים כאל אזרחים מדרגה שנייה או כאל אזרחים שונים שאינם ראויים לשוויון (י' 99)

* השאלה לא הוצגה ** ב-2008 *** ב-2010

מגמות שינוי ארוכות טווח (1976-2013)

בסקרים שנערכו מאז 1976 נשאלו כמה שאלות בקביעות. את השאלות הוותיקות הללו אפשר למיין לשתי קטגוריות לפי סוג העמדות כלפי הדו־קיום: שאלות הבודקות עמדות לוחמניות ללא שבר ביחסים בין ערבים ליהודים; ושאלות הבודקות עמדות סרבניות המערערות על עצם הדו־קיום.

לוח 9.9 מגמת שינוי בעמדות לוחמניות נבחרות; ערבים; 1976-2013 (באחוזים)**

ערבים								
2013	2012	2008	2003	1995	1985	1980	1976	
58.8	59.7	64.8	61.7	35.3	62.1	*	*	שוללים את זכות קיום ישראל (כמדינה יהודית-ציונית (ע' 145))
43.0	44.2	36.2	20.0	30.1	47.1	*	*	מגדירים את עצמם אנטי-ציונים (ע' 158)
34.7	41.8	29.5	20.2	23.0	*	*	*	זהותם החשובה ביותר היא היותם בני העם הפלסטיני (ע' 154)
38.9	57.0	65.2	47.7	46.2	55.4	51.9	63.6	תומכים במחאה בחו"ל (ע' 146)
51.1	65.8	72.1	59.6	56.4	61.2	54.6	62.6	תומכים בשביתות כלליות (ע' 147)
39.3	45.5	43.6	40.6	36.1	38.7	28.8	*	מגדירים את עצמם פלסטינים בישראל (ע' 155)
42.7	56.1	50.4	54.9	50.4	*	*	*	מרגישים קרוב לפלסטינים בגדה וברצועה יותר מליהודים בישראל (ע' 22)
64.0	68.8	68.8	89.2	84.4	67.2	64.0	74.7	תומכים בהקמת מדינה פלסטינית לצד ישראל (ע' 103)
48.0	57.1	49.5	35.3	26.2	57.9	55.3	48.7	אינם שבעי רצון מחייהם כאזרחים ערבים בישראל (ע' 153)

* השאלה לא הוצגה

** האחוזים בלוח חושבו ללא "אין תשובה", כך שהם שונים במקצת מהאחוזים בלוחות אחרים.

לוח 9.9 מציג את העמדות הלוחמניות של הערבים בשנים 1976-2013. בעמדות אלה יש עליות וירידות, אך בסך הכול שוררת בהן יציבות. העמדות של שלהי שנות השבעים, שעמדו בסימן ההחרפה בעקבות יום האדמה הראשון, דומות לעמדות של השנים האחרונות. כך למשל, התמיכה בשביתות כלליות עומדת על 51%-72 – הנתון השכיח הוא 60%, ללא מגמת שינוי עקבי במשך השנים. גם שלילת זכות קיומה של ישראל כמדינה יהודית-ציונית משתרעת בין 35% ל-65% – הנתון השכיח ביותר הוא בערך 60%, ללא שינויים עקביים.

ואולם כמעט כל השאלות מצביעות על התמתנות בעמדות הערביות בשנת 2013 לעומת 2012. כך למשל, התמיכה במחאה בחוץ לארץ ירדה מ-57.0% ב-2012 ל-38.9% ב-2013; אי-שביעות רצון מהאזרחות הישראלית ירדה מ-57.1% ל-48.0%; והרגשת הקרבה לפלסטינים יותר מליהודים ירדה מ-56.1% ל-42.7%.

לעומת זאת לוח 9.10 (ותרשים 9.1 להלן) מראה הסלמה מסוימת בעמדות הסרבניות של הערבים במרוצת השנים ועצירת המגמה ב-2013. בשנות האלפיים החרפו העמדות המתנגדות לדר-קיום בהשוואה לשנים קודמות. כך למשל, שיעור השוללים את זכות קיומה של ישראל כמדינה עמד על 7%-24.5%, ממוצע של כ-14% עד 2002, אך השיעור של 11.2% ב-2003 הלך וטיפס עד 24.5% ב-2012 אבל ירד ל-16.1% ב-2013. עד 2006 לא הסתמנה מגמה עקבית בשיעור הערבים שאינם מוכנים שיהיה להם חבר יהודי, אך מאז עלה הסירוב בהתמדה – מ-13.3% ב-2007 ל-27.9% ב-2012, אבל ירד ל-20.8% ב-2013.

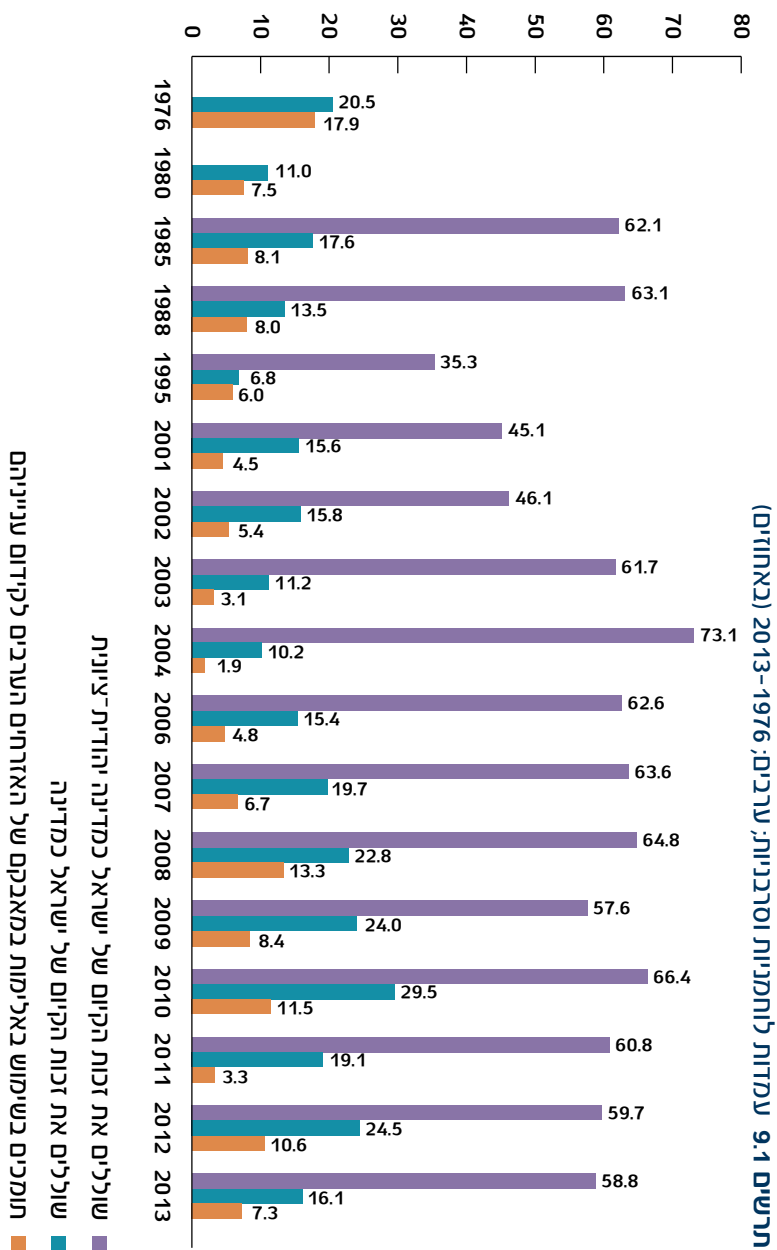
ממצא נוסף שראוי לציין נוגע לסקר של 1995, החריג מכלל 16 סקרי העמדות של הערבים. בסקר זה נמצאו עמדות הערבים מתונות באופן יוצא מן הכלל: רק 6.8% שללו למשל את זכותה של ישראל להתקיים כמדינה (לוח 9.10), ורק 35.3% שללו את זכות קיומה כמדינה יהודית-ציונית (לוח 9.11). שיעורים נמוכים במיוחד אלה נרשמו בתקופת תור הזהב של ממשלת רבין השנייה (1992-1995), שהיטיבה הן עם הפלסטינים במדיניות החוץ והן עם האזרחים הערבים במדיניות הפנים. אין להתפלא שהשיעורים הגבוהים ביותר של שלילת זכותה של ישראל להתקיים כמדינה (29.5%) וכמדינה יהודית-ציונית (66.4%) נמצאו ב-2010, בתקופת ממשלת נתניהו השנייה, שעוררה

בערבים את ההתנגדות העזה ביותר. שינויי העמדות של הערבים התואמים את שינויי המדיניות כלפיהם מראים שלמדיניות כלפי המיעוט השפעה רבה על עיצוב השקפותיו. הפחתת האפליה של הערבים וחתימה אמיתית להסדר עם הפלסטינים מרככות את התנגדותם של האזרחים הערבים לישראל כמדינה יהודית וציונית ומגדילות את נכונותם להשלים עמה ואפילו לקבלה.

לוח 9.10 מגמת שינוי בעמדות סרבניות נבחרות; ערבים; 1976-2013 (באחוזים)*

ערבים								
2013	2012	2008	2003	1995	1985	1980	1976	
16.1	24.5	22.8	11.2	6.8	17.6	11.0	20.5	שוללים את זכות הקיום של ישראל כמדינה (ע' 144)
42.5	49.5	50.2	19.7	16.6	32.3	38.1	58.7	תומכים במדינה פלסטינית בכל פלסטין במקום ישראל או בגבולות 1947 (ע' 85)
11.5	15.6	12.8	4.9	6.0	10.8	7.0	17.1	תומכים בהפגנות לא חוקיות (ע' 148)
7.3	10.6	13.3	3.1	6.0	8.1	7.5	17.9	תומכים בשימוש באלימות (ע' 149)
17.8	21.7	16.5	5.7	10.3	29.2	25.7	32.9	מגדירים את עצמם פלסטינים (ללא רכיב ישראלי בזהות) (ע' 155)
20.8	27.9	26.4	15.8	10.3	15.5	13.6	21.2	לא מוכנים שיהיה להם חבר יהודי (ע' 14)

* האחוזים בלוח חושבו ללא "אין תשובה", כך שהם שונים במקצת מהאחוזים בלוחות אחרים.

לוח 9.11 ותרשים 9.2 מציגים נתונים מקבילים על עמדות סרבניות של הציבור היהודי בשנים 1980-2013. הנתונים מצביעים על תנודות, אך המגמה הכללית היא יציבות. בתקופה זו כשביעית מהיהודים אינם משלימים עם זכות הקיום של המיעוט הערבי בישראל, כשליש שוללים את זכותם של הערבים להצביע לכנסת ובין שלישי למחצית חושבים שהמדינה צריכה לעודד ערבים לעזוב את הארץ. אלה מספרים לא מרנינים, אך לא חל בהם שינוי עקבי מאז 1980. מממצאי הסקרים בשלושה וחצי העשורים האחרונים עולה שאצל הערבים חלה החרפה בעמדות כלפי היהודים והמדינה, בייחוד מאז תחילת שנות האלפיים, אך זו נעצרה ב-2013; ואילו אצל היהודים יש מגמה של יציבות ואפילו התמתנות מסוימת בעמדות כלפי המיעוט הערבי.

לוח 9.11 מגמת שינוי בעמדות סרבניות נבחרות; יהודים; 1980-2013
 (באחוזים)***

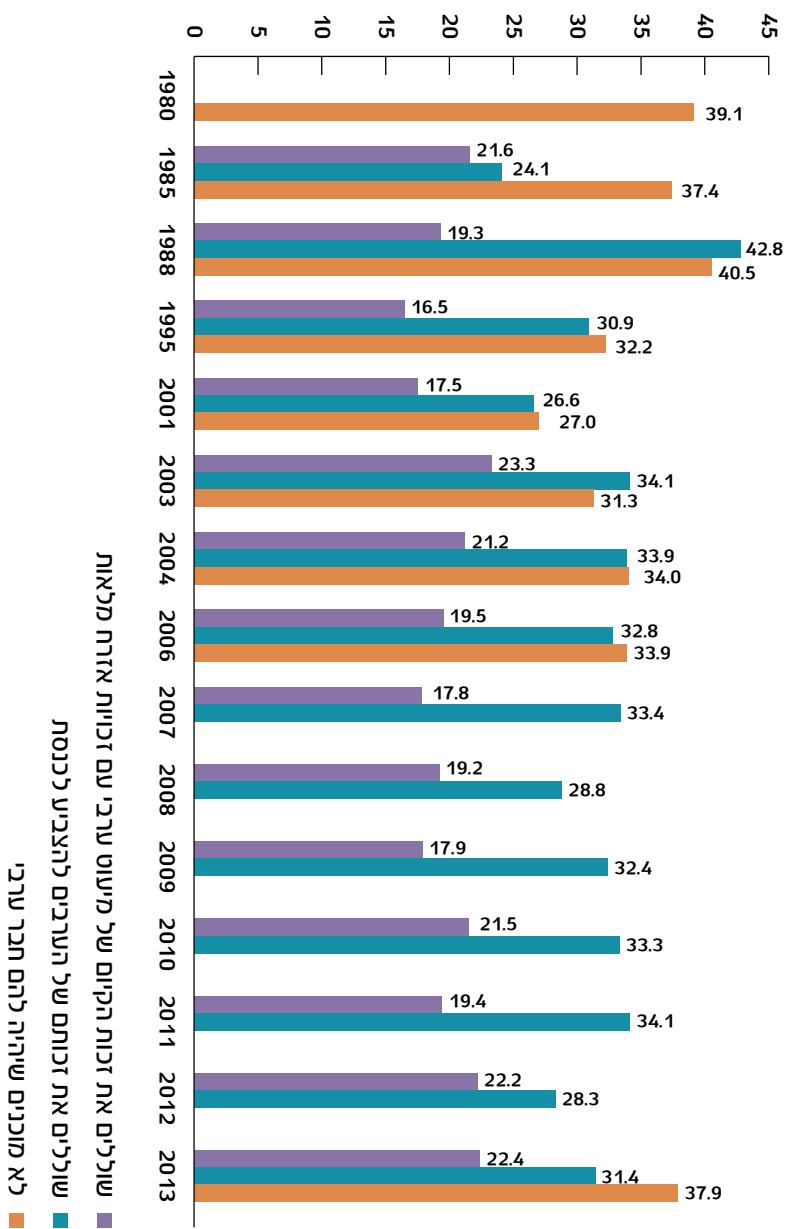
יהודים							
2013	2012	2008	2003	1995	1985	1980	
15.5	15.4	19.2	17.4	9.8	15.9	*	אינם משלימים עם קיומו של מיעוט ערבי במדינת ישראל** (י' 96)
22.4	22.2	19.2	23.3	16.5	21.6	*	שוללים את זכות הקיום של מיעוט ערבי עם זכויות אזרח מלאות (י' 95)
31.4	28.3	28.8	34.1	30.9	24.1	*	שוללים את זכות הערבים להצביע לכנסת (י' 15)
*	*	34.9	39.5	36.7	42.4	50.3	מסכימים שישיראל תעודד את האזרחים הערבים לעזוב את הארץ**
37.9	*	*	31.3	32.2	37.4	39.1	לא מוכנים שיהיה להם חבר ערבי (י' 8)

* השאלה לא הוצגה

** ניסוח השאלה לא היה זהה בכל השנים.

*** האחוזים בלוח חשבו ללא "אין תשובה", כך שהם שונים במקצת מהאחוזים בלוחות אחרים.

תרשים 9.2 עמדות סרבניות: יהודים, 1980-2013 (באחוזים)

בעשר שנות המדד (2003-2012), עד מדד 2013, הסתמנה בקרב הערבים מגמה של חידוד הביקורת כלפי אופייה הלאומי של מדינת ישראל וכלפי הרוב היהודי, ואילו בציבור היהודי נשארו העמדות יציבות ואפילו התמתנו במידה מסוימת. ממצאי מדד 2013 מצביעים על המשך מגמת ההתמתנות אצל היהודים לעומת עצירת מגמת ההחרפה אצל הערבים, אבל רק בעתיד יתברר אם השינוי אצל הערבים הוא הפסקה חולפת או מפנה ממש.

ההחרפה בעמדות הערביות עד שנת 2013 מקורה בראש ובראשונה בפער הגדול בין הציפיות הגבוהות שיצרה ממשלת רבין השנייה (1992-1995) ובין המציאות העגומה שבאה אחריה – המשך האפליה וההדרה, התמשכותם של הכיבוש, ההתנחלויות, האלימות, חוסר התוחלת והמתחים הגואים בסכסוך הישראלי-פלסטיני, ומעל לכול – ההיוואשות הגוברת מהנוסחה הקיימת של מדינה יהודית ודמוקרטית.

מגמה דומה נצפתה גם בשלושה וחצי העשורים שלאחר יום האדמה הראשון (1976-2013), המסמן את תחילת שלב המחאה בתולדות היחסים בין ערבים ליהודים. עמדות הערבים שלאחר 1996 חריפות יותר מעמדותיהם לפני כן, וחריפותן עלתה מדרגה מאז 2006. לעומת זאת מאז 1980 אין מגמה של החרפה בעמדות היהודים בנוגע למיעוט הערבי בישראל.

העשור הראשון של שנות האלפיים היה עשור אבוד מבחינת הדר-קיום בין ערבים ליהודים. בעשור זה לא רק שלא חל שיפור במעמדו של המיעוט הערבי ובתשתית הדר-קיום, אלא חלה בהם נסיגה. בלחץ האירועים הקשים הורעו בפועל היחסים בין ערבים ליהודים ונמשכה ההחרפה בעמדות הערבים. תהליכי שחיקה אלו איימו על השקט היחסי בין ערבים ליהודים.

אם עצירת ההחרפה בעמדותיו של הציבור הערבי ב-2013 היא אכן שינוי מגמה, אפשר להסבירה בכמה התפתחויות. בזירה האזורית פעלו למיתון האזרחים

הערבים המשא ומתן בין ישראל לפלסטינים, שנתן שביב של תקווה להשגת הסדר; האכזבה מהאביב הערבי בעקבות הדחת האחים המוסלמים מהשלטון במצרים והמשך הדיכוי ושפיכות הדמים בסוריה; וסירוב הפלסטינים – גם בשל התחשבות באינטרס של המיעוט הערבי – לדרישת ישראל להכיר בה כמדינתו של העם היהודי. בזירה הפנימית הכוחות המרכזיים היו הקמפיין לסיפוח "המשולש" למדינה הפלסטינית, שבאופן פרדוקסלי הביא לידי חיזוק דבקותם של הערבים באזרחותם ובהייהם כחלק מִישראל; פתיחת השירות האזרחי להתנדבות של צעירים וצעירות ערבים, שהעניק להם אפיק חדש לשיפור תנאי חייהם; ופעולות שקטות של המדינה והמגזר השלישי לשילוב כלכלי של האוכלוסייה הערבית, בייחוד של אקדמאים ערבים בשירות המדינה והמגזר הפרטי ועידוד יוזמות ועסקים ערביים. נראה שכוחות אלה, שבמידה מסוימת פעלו גם קודם לכן, הבשילו וחיזקו את הזיקה לישראל של הערבים ב-2013.

בדיקה נרחבת של העמדות בעניין הצעדים להטבת יחסי ערבים-יהודים מראה שהיהודים אמנם פתוחים לשינוי מסוים, אבל הערבים רואים בעצמם קורבן מוחלט, מצפים מהמדינה ומהיהודים לוותר ומסרבים לנקוט צעד כלשהו כדי לזכות באמונם וברצונם הטוב של המדינה ושל היהודים או כדי להניעם לשינוי.

מאז 1967 עברו האזרחים הערבים פוליטיזציה והעצמה, פועל יוצא של התמורות שהתרחשו בסביבתם. ישראל עברה דמוקרטיזציה מקיפה (עם נסיגה מסוימת בזמן כהונתה של הממשלה הימנית ביותר בישראל, ממשלת נתניהו השנייה, בשנים 2009–2012) והתפשטו בה תנועות מחאה יהודיות – תמורות שיחד יצרו הזדמנויות לערבים להתארגן ולהילחם באפליה ובהדרה. הערבים צברו כוח וגבו מחיר על הטיפול המפלה בהם. הסכמי אוסלו נתנו להם את התחושה ששתי המטרות של שלום ושוויון עומדות להתגשם, אך רצח רבין קטע את תקוותיהם. השיפור ביחסה של המדינה אליהם ואל בני עמם נפסק, והאלימות שהתפשטה טפחה על פניהם. הם גם הבינו שהישועה לא תצמח מההנהגה הפלסטינית וממדינה פלסטינית עתידית, ולכן המירו את המחאה במאבק לאומי לשינוי מעמדם של הערבים כלאום, למחיקת זהותה היהודית של המדינה ולכינון מדינה דו־לאומית במקום מדינת הלאום היהודית.

המדינה והרוב היהודי, בהנהגת הימין, מפרשים את המאבק הלאומי הערבי כאיום קיומי. נשמעים מתוכם קולות המכריזים במפורש שהאיום מבית של

הערבים בישראל חמור יותר מהאיום הפלסטיני החיצוני או מצד אויבים אחרים באזור. הדמוקרטיה היהודית המתגוננת נכנסה אפוא לקרב בלימה. החקיקה האנטי-ערבית בכנסת היא איתות של ראשי המדינה להנהגה הערבית שעליה לעצור, שכן מאבקה נמצא על סף חציית הקווים האדומים. הן המנהיגות והציבור היהודיים הן הציבור הערבי רואים במנהיגות הערבית מנהיגות לא אמינה ולא יעילה. מצב זה מקשה על קידום יחסי ערבים-יהודים, מאחר שמנהיגות אמינה ויעילה של המיעוט היא גורם עיקרי בקידום יחסי מיעוט-רוב. בהיעדר שותפות בשלטון המנהיגות הערבית האידאולוגית עוסקת במחאה ובמאבק לאומי, אבל הציבור הערבי הפרגמטי מצפה ממנה להשתתף בשלטון, לשנות מדיניות, לעסוק בבעיות היום-יום ולמצוא פתרונות מעשיים. המנהיגות היהודית אינה מרגישה צורך או אחריות ציבורית להביא לידי שינוי יסודי במצב.

ואולם הצורך הדחוף של הציבור הערבי בטיפול בבעיותיו ובשיפור מעמדו עלול לדחוף אותו להתנגד להסדר שלום שיתעלם ממנו, כך שבמקום להיות גשר לשלום, המיעוט הערבי עלול דווקא למלא תפקיד של "מחבל בשלום". האזרחים הערבים יכולים להקשות על השגת הסכם שלום עם הפלסטינים ועל ייצובו אם ינהלו מאבק לכלול בו את דרישותיהם, אם יפתחו באינתיפאדה משלהם, אם יצטרפו לאינתיפאדה פלסטינית או אם יצביעו נגד הסדר קבע עם הפלסטינים שלא יתייחס לתביעותיהם מהמדינה. שיפור מצב הערבים בישראל עשוי לתרום לבלימתה של התפתחות רעה זו.

למרות השסע העמוק בין ערבים ליהודים ומגמת ההחרפה בעמדות הערבים עד שנת 2013, ממצאי המדד מצביעים על המשך קיומה של תשתית לדו-קיום ערבי-יהודי בישראל. רוב הערבים ורוב היהודים מאמינים בחברה משותפת, מקבלים את המדינה בתחום הקו הירוק כמסגרת שבה יתקיימו היחסים ביניהם, מרגישים שישראל היא מקום טוב לחיות בו, מחויבים לדמוקרטיה כמנגנון להסדרת היחסים ביניהם ומסכימים ששוויון ושילוב אזרחי הם הבסיס לדו-קיום ויעד ממלכתי חשוב.

רוב של ערבים, יותר ממחצית, גם מקבל את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ומשלים עמה כבעלת רוב יהודי, שפה עברית שלטת, תרבות ישראלית-עברית ולוח שנה עברי. ההשלמה של הערבים עם מדינה יהודית

מותנית בשוויון אזרחי מלא ובמילוי מאווייהם הלאומיים על ידי הקמתה של מדינה פלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה. ברור שבבסיס ההשלמה ניצבת א-סימטרייה חדה של כוח בין המדינה והרוב היהודי ובין המיעוט הערבי, אך זו איננה הגורם העיקרי לשקט וליציבות שכן א-סימטרייה חדה שוררת גם בין ישראל לפלסטינים תחת הכיבוש, אך זו לא מנעה טרור, התקוממויות עממיות, מאבק במגוון אמצעים ודיכוי.

במרוצת השנים התגבש קונצנזוס אופרטיבי בין ערבים ליהודים, וזה מגשר על השסע העמוק ביניהם, מקרב אותם ומונע אי-יציבות ואלומות. אבני היסוד של ההסכמה הבסיסית הזאת הם העיקרון של שתי מדינות, שמשמעותו שהאזרחים הערבים מקבלים את זכות קיומה של ישראל בגבולות הקו הירוק, נאמנות למדינה, שוויון אזרחי, דמוקרטיה כמנגנון לניהול סכסוכים וכאמצעי לשינוי ושילוב ללא טמיעה. מובן שכל צד מפרש בדרכו את כל אחד מהעקרונות הללו ובשל כך יעילותם פוחתת, אבל הם עדיין מרגיעים ומייצבים את הדו-קיום הערבי-יהודי.

הגורמים התומכים בהמשך השקט והיציבות ביחסי ערבים-יהודים בישראל הם אלה:

1. הערבים עוברים ישראל ליוציה, וזו מאזנת את הפלסטיניזציה ואת האסלאמיזציה שהם עוברים ומפחיתה אותן.
2. ישראל מדינה חזקה ודמוקרטית. לפיכך היא מאפשרת לערבים לנהל מאבק חוקי ומסודר, מספקת להם שירותים והטבות ומקיימת מדיניות המבחינה היטב בין פלסטינים אזרחים ובין פלסטינים לא אזרחים.
3. הרוב היהודי מתכנס יותר ויותר במרכז הפוליטי ומקבל את ההבחנה שעושה המדינה בין פלסטינים משני עברי הקו הירוק. תומכי ימין הזוים למרכז מתמתנים בעמדותיהם הפוליטיות ונעשים סובלניים יותר כלפי האזרחים הערבים. עובדה זו מסבירה את היעדר המגמה של החרפה בעמדות הציבור היהודי.
4. התנועה הלאומית הפלסטינית מקצה לפלסטינים בישראל את תפקיד השדולה הפוליטית למען העם הפלסטיני ואינה מצפה מהם להצטרף לתנועת ההתנגדות הפלסטינית ולחתור תחת קיומה של המדינה. כמו הממשלות בישראל, אש"ף והרשות הפלסטינית מבדילים בין הפלסטינים מחוץ לישראל

(בכללם ערביי מזרח ירושלים) ובין הפלסטינים שבתוכה ("ערביי הפנים").
ואכן לאזרחים הערבים יש תחושה המעוגנת במציאות שהם שוליים לעם
הפלסטיני, כמו שהם שוליים לחברה הישראלית.
5. הקהילה הבינלאומית אינה מתערבת בענייניה הפנימיים של ישראל
ובמדיניותה כלפי המיעוט הערבי.

ההחרפה בעמדות הערבים עד 2013 היא תולדה של היחלשות מסוימת של
הגורמים הללו. ואולם מוקדי הלכידות הבין-קבוצתיים עדיין איתנים דיים
להבטחת מודוס ויווני בין הצדדים. לא לערבים, לא ליהודים, וכל שכן לא
למדינה, יש רצון לשבור את הכלים, וכל צד נזהר שלא לחצות את הקווים
האדומים שהצד האחר מציב.

כדי להתמודד טוב יותר עם השסע, עם המחלוקות ועם הסכסוכים בין
האזרחים הערבים ליהודים, חיוני להגיע לשלום עם הפלסטינים ועם העולם
הערבי. הסכם כזה ישים קץ למעמדו של המיעוט הערבי-פלסטיני כחלק מאויב
פעיל. נחוץ גם לגבש נוסחה מאוזנת יותר של מדינה יהודית ודמוקרטית, שתהיה
הוגנת יותר לערבים ונסבלת בעיני היהודים.

סקר ערבים, 2013

להלן כמה משפטים על יחסים בין האזרחים הערבים ליהודים בישראל. לגבי כל משפט בנפרד ציין אם אתה: לא מסכים למשפט, נוטה לא להסכים, נוטה להסכים או מסכים עם המשפט:

אין תשובה	מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה להסכים	לא מסכים	
0.1	44.1	31.7	11.3	12.8	1 שיהיו התארגנויות משותפות של ערבים ויהודים
0.2	49.5	27.0	15.8	7.6	2 שערבים יבלו במקומות בילוי יהודיים
0.8	20.7	33.4	24.2	21.0	3 שערבים ילמדו בבתי ספר תיכוניים יהודיים
0.4	30.5	32.3	22.1	14.8	4 שערבים יחיו בשכונות יהודיות
0.6	53.7	26.1	11.1	8.6	5 שתהייה שותפות של מפלגות ערביות בקואליציות ממשלתיות

ובאופן אישי:

אין תשובה	בכלל לא רוצה	לא רוצה	רוצה	רוצה בהחלט	
0.4	6.7	22.5	43.4	27.0	6 האם אתה רוצה או לא רוצה להצטרף להתארגנויות משותפות של ערבים ויהודים?
0.3	6.9	21.1	49.8	22.0	7 האם אתה רוצה או לא רוצה לבלות במקומות בילוי של יהודים?
0.1	18.5	38.9	30.7	11.8	8 האם אתה רוצה או לא רוצה שילדיך ילמדו בבתי ספר יהודיים?
0.8	20.9	29.7	34.5	14.1	9 האם אתה רוצה או לא רוצה לגור בשכונה יהודית?

ציין אם אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחד מהמשפטים הבאים:

אין תשובה	מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
0.7	31.0	32.0	14.9	21.4	10 הארץ בין הירדן לים היא מולדת משותפת לערבים וליהודים
0.1	33.2	37.5	18.4	10.8	11 ישראל היא מקום שטוב לחיות בו
0.5	29.8	33.7	16.9	19.0	12 אני מעדיף לחיות במדינת ישראל מאשר בכל מדינה אחרת בעולם
0.8	21.7	27.2	25.6	24.7	13 כאשר ישראל זוכה באיזה הישג גדול בתחומים כמו ספורט, מדע וכלכלה, אני מרגיש גאווה במדינה
0.3	41.4	37.6	10.4	10.3	14 אני מוכן שיהיו לי חברים יהודים
1.2	32.0	37.1	18.6	11.1	15 אני מוכן שיהיה לי שכן יהודי
1.1	23.8	36.9	21.7	16.4	16 ליהודים יש הרבה ערכים ומנהגים טובים וחשובים שהערבים צריכים לאמץ
0.7	29.5	37.7	21.9	10.3	17 האזרחים הערבים והיהודים צריכים ליצור ביחד ערכים ומנהגים משותפים, בנוסף למנהגים והערכים שלהם
0.6	21.7	37.8	22.4	17.5	18 באורח החיים ובהתנהגות, האזרחים הערבים דומים ליהודים בישראל יותר מאשר לפלסטינים בגדה וברצועה
0.8	14.3	39.8	26.0	19.1	19 כאשר האזרחים הערבים מעריכים את הישגיהם, רובם משווים את עצמם בעיקר ליהודים
1.0	20.8	26.2	31.4	20.6	20 רוב האזרחים הערבים יהיו נאמנים למדינה פלסטינית שהם לא תושביה יותר מאשר למדינת ישראל
1.7	25.1	39.3	19.0	14.9	21 "הזהות 'ערבים פלסטינים בישראל' מתאימה לרוב האזרחים הערבים בישראל

אין תשובה	מסכים	נוטה להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
2.1	16.8	25.0	28.6	27.5	22 אני מרגיש קרוב לפלסטינים בגדה וברצועה יותר מאשר ליהודים בישראל
0.8	7.2	13.7	28.9	49.4	23 אני מוכן לעבור לגור במדינה פלסטינית
0.8	14.6	28.1	31.7	24.7	24 אני מרגיש רחוק מהיהודים בישראל
0.5	17.4	26.3	27.8	28.1	25 בתור אזרח ישראלי, אני מרגיש זר ודחוי בישראל
0.4	16.5	22.3	37.7	23.1	26 בתור אזרח ערבי בישראל, אני מרגיש זר ודחוי על ידי הפלסטינים בגדה וברצועה

המשפטים הבאים הם על יחס האזרחים הערבים למדינה וליהודים. ציין אם אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחד מהם:

אין תשובה	מסכים	נוטה להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
0.6	32.4	33.3	21.3	12.4	27 לישראל כמדינה יש זכות קיום
1.1	30.8	35.6	21.0	11.5	28 טוב שהאזרחים הערבים והיהודים יחיו תמיד יחד בישראל
1.6	34.7	34.5	17.4	11.9	29 לאזרחים הערבים והיהודים בישראל צריכות להיות גם זכויות שוות וגם שוויון בחובת נאמנות למדינה
2.5	31.0	46.4	13.4	6.7	30 מותר לאזרחים הערבים והיהודים לפעול לשינוי היחסים ביניהם בדרכים חוקיות ודמוקרטיות בלבד
0.4	41.4	42.6	8.6	6.9	31 בין האזרחים הערבים והיהודים צריכים להתקיים גם קשרים שאנשים בוחרים בהם מרצונם כמו חברות אישית ופעילות בארגונים משותפים
0.6	5.2	11.8	33.4	49.0	32 אמנע ככל יכולתי ממגע אישי עם יהודים

להלן עוד כמה משפטים על היחסים בין האזרחים הערבים והיהודים בישראל:

אין תשובה	מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
1.0	45.0	29.6	14.7	9.8	33 עלינו כערבים בישראל לעמוד על זכויותינו אפילו אם זה ישפיע לרעה על יחס היהודים אלינו
0.7	35.9	44.5	13.7	5.3	34 אני מנסה לראות את היחסים בין האזרחים הערבים והיהודים בישראל מנקודת המבט של שני הצדדים
0.9	41.5	39.6	13.1	5.0	35 עלינו לפעול מהר להשגת פתרון מעשי ליחסים בינינו לבין היהודים משום שעייכוב יעשה את המצב לרע יותר
0.8	17.3	34.6	33.3	13.9	36 המנהיגות הערבית בישראל פועלת בכנות להשגת פתרון מעשי ליחסים בינינו לבין היהודים
0.9	14.3	22.4	29.6	32.9	37 המנהיגות היהודית בישראל פועלת בכנות להשגת פתרון מעשי ליחסים בינינו לבין היהודים

להלן עוד כמה משפטים על היהודים בישראל כקבוצה. ציין אם אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחד מהם:

אין תשובה	מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
1.5	24.4	30.9	26.8	16.3	38 אי־אפשר לתת אמון ברוב היהודים בישראל
1.3	13.2	22.4	38.5	24.7	39 רוב היהודים בישראל הם רמאים
1.5	10.4	20.1	42.4	25.6	40 רוב היהודים בישראל נוטים להתנהגות אלימה
1.3	20.8	30.6	26.8	20.5	41 רוב היהודים בישראל הם גזענים

באיזו מידה אתה חושש או לא חושש שכל אחד מהדברים הבאים עלול לקרות בשנים הקרובות לאזרחים הערבים בישראל?

אין תשובה	חושש	חושש במידה מסוימת	לא כל-כך חושש	לא חושש	
0.7	34.1	36.6	17.3	11.3	42 פגיעה חמורה בזכויות האזרחים הערבים
0.6	44.3	33.9	13.0	8.2	43 הפקעות רבות מאוד של אדמות הערבים
0.7	32.9	34.1	19.5	12.8	44 אלימות נגד הערבים מצד המדינה
0.9	29.2	24.4	25.7	19.8	45 סיפוח "המשולש" למדינת פלסטין בניגוד לרצון תושביו הערבים
0.9	37.3	21.1	20.9	19.7	46 טרנספר (גירוש המוני) של חלק מהאזרחים הערבים

באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם המשפטים הבאים הנוגעים ליהודים ולאופי המדינה?

אין תשובה	מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
0.8	19.3	34.7	24.6	20.6	47 למרות חסרונותיו, המשטר בישראל הוא דמוקרטיה גם לאזרחים הערבים
2.1	25.2	42.3	20.7	9.8	48 האזרחים הערבים יכולים לשפר את מצבם על ידי דברי שכנוע, לחצים פוליטיים והצבעה
0.9	11.4	30.5	34.8	22.4	49 מאז הקמתה עשתה מדינת ישראל לאזרחים הערבים יותר דברים טובים מאשר דברים רעים
1.1	26.0	31.5	20.7	20.7	50 ליהודים, בדומה לערבים, יש זכויות היסטוריות ולאומיות על הארץ
0.9	22.5	34.0	24.3	18.2	51 היהודים בישראל הם עם שיש לו זכות למדינה

אינ תשובה	מסכים	נוטה להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
0.5	29.7	25.9	24.1	19.7	52 לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה עצמאית שבה חיים יחד יהודים וערבים
2.5	28.4	32.5	18.9	17.7	53 לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה עצמאית דמוקרטית שבה חיים יחד יהודים וערבים
0.6	23.2	29.6	21.0	25.6	54 לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה יהודית ודמוקרטית שבה חיים יחד יהודים וערבים
0.8	28.9	24.3	21.0	25.0	55 אם יתקיים משאל עם על חוקה שמגדירה את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ומבטיחה זכויות אזרח מלאות לערבים, אתמוך בה
0.3	15.9	27.2	24.0	32.1	56 לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה השומרת על רוב יהודי
0.6	14.8	19.5	25.0	40.0	57 לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה המשרתת את צורכי היהודים בארץ ובעולם
1.8	14.2	20.3	26.0	37.8	58 לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה בשליטה של יהודים
1.0	24.8	27.3	23.8	23.1	59 אני משלים עם ישראל היום כמדינה בעלת רוב יהודי
2.7	25.4	26.9	23.8	21.2	60 אני משלים עם ישראל היום כמדינה שהשפה השלטת בה היא השפה העברית
0.8	19.4	32.7	26.1	20.9	61 אני משלים עם ישראל היום עם התרבות השלטת בה
1.5	24.5	31.4	21.2	21.4	62 אני משלים עם ישראל היום כמדינה שיום השבת הוא יום המנוחה שלה

אין תשובה	מסכים	נוטה להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
2.2	18.6	13.0	25.0	41.2	63 אני משלים עם ישראל היום כמדינה שבה נהוג חוק השבות, כלומר, החוק המעניק רק ליהודים את הזכות להגר לישראל ולקבל מיד אזרחות ישראלית
0.8	19.2	19.7	28.3	31.9	64 אני משלים עם ישראל היום כמדינה שהיהודים שולטים באדמותיה
1.4	19.7	25.8	24.5	28.5	65 אני משלים עם ישראל היום כמדינה שהיהודים שולטים בכל כוחות הביטחון בה
1.7	22.2	19.9	24.8	31.4	66 אני משלים עם ישראל היום כמדינה שהיהודים הם מקבלי ההחלטות בה
1.4	25.5	20.0	24.1	29.0	67 אני משלים עם ישראל היום כמדינה המשרתת את צורכי היהודים בארץ ובעולם
1.6	29.3	34.6	17.6	16.9	68 אני מאמין שקרתה שואה שבה נרצחו מיליוני יהודים בידי הנאצים
2.0	24.2	34.6	20.4	18.8	69 מוצדק שישראל מציינת את יום השואה כיום זיכרון לרצח מיליוני יהודים בידי הנאצים
1.0	19.6	22.5	24.8	32.1	70 ישראל צריכה ללמד על השואה גם בבתי ספר ערביים
1.4	30.7	33.6	18.4	15.8	71 מוצדק שסמלי המדינה יהיו סמלים יהודיים, אך צריך שלמדינה יהיו גם סמלים ערביים שערבים יוכלו להזדהות איתם
1.1	28.3	27.8	20.3	22.6	72 ישראל כמדינה ציונית, שבה חיים יחד יהודים וערבים, היא גזענית

באיזו מידה אתה נותן אמן בכל אחד מהמוסדות הבאים בישראל?

במידה רבה אין תשובה	במידה מספקת	במידה קטנה	בכלל לא		
0.4	39.0	42.0	15.6	3.1	73 מוסדות הבריאות
0.6	19.3	41.3	28.9	9.8	74 בתי המשפט
0.5	9.5	23.7	41.4	24.9	75 הכנסת
0.4	8.1	18.4	36.2	36.9	76 הממשלה

77 האם אתה תומך או מתנגד שהערבים ייאבקו לשוויון אזרחי וחברתי-כלכלי ופחות לשלום ולשינוי אופי המדינה?

19.8	תומך בהחלט
41.5	תומך
15.9	מתנגד
11.4	מתנגד בהחלט
11.5	אין תשובה

נחזור לשאלות על האזרחים הערבים והיהודים בישראל. באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים לאפשרות שהאזרחים הערבים ישתמשו בכל אחת מהדרכים הבאות כדי לשפר את מצבם בישראל:

לא מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה להסכים	מסכים	אין תשובה	
12.1	17.1	35.5	34.8	0.5	78 שביחות כלליות
25.1	25.0	25.5	23.5	1.0	79 מחאות בחוץ לארץ
45.8	34.3	12.9	6.1	0.9	80 הפגנות לא חוקיות
40.8	28.5	17.5	12.2	1.0	81 החרמת הבחירות לכנסת
64.6	20.4	7.8	6.2	1.0	82 כל הדרכים, כולל אלימות

באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחד מההסדרים הבאים לבעיית היחסים בין האזרחים הערבים והיהודים:

לא מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה להסכים	מסכים	אין תשובה	
23.8	16.8	34.8	23.3	1.4	83 לאזרחים הערבים יהיה מעמד של מיעוט בעל זכויות אזרח מלאות במדינה יהודית ודמוקרטית והם ישלימו אתו
16.0	16.9	35.4	30.4	1.2	84 האזרחים הערבים ייהנו מזכויות דמוקרטיות, יקבלו את חלקם היחסי בתקציבים וינהלו את מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם בעצמם
27.3	29.1	18.0	23.7	1.9	85 תקום מדינה פלסטינית בכל פלסטין במקום ישראל

86 האם אתה מוכן שצעיר ערבי יתנדב לשנת שירות אזרחי ויקבל את ההטבות שניתנות למי שעשה שירות צבאי?

9.3	בטוח שכן
23.3	חושב שכן
22.2	חושב שלא
30.3	בטוח שלא
14.9	אין תשובה

הדברים הבאים ייתכן שיהיו דרושים כדי שהמדינה והיהודים יתייחסו לאזרחים הערבים בשוויון, בכבוד ובאמון. לגבי כל אחד מהם ציין אם אתה מסכים או לא מסכים שהאזרחים הערבים יעשו כדי שהמדינה והיהודים יתייחסו אליהם בשוויון, בכבוד ובאמון:

לא מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה להסכים	מסכים	אין תשובה	
34.9	22.7	23.6	17.9	0.8	87 האזרחים הערבים ימלאו חובת שירות כלשהו למדינה
32.4	24.0	24.4	18.5	0.7	88 האזרחים הערבים יקבלו את ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית

אין תשובה	מסכים	נוטה להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
2.3	13.3	16.1	22.2	46.0	89 האזרחים הערבים יקבלו את ישראל כמדינתם של כל היהודים בעולם, ולא רק של היהודים בישראל
1.0	12.7	15.7	28.2	42.3	90 האזרחים הערבים יימנעו ממאבק לשינוי אופייה היהודי-ציוני של המדינה
0.7	15.7	23.5	24.0	36.1	91 האזרחים הערבים יימנעו ממחאה בחוץ לארץ נגד המדינה
0.6	10.6	13.1	25.6	50.1	92 האזרחים הערבים לא יציינו בפומבי את יום הנכבה
2.0	11.8	13.0	28.6	44.6	93 האזרחים הערבים לא יציגו דרישה שהעקורים (הפליטים הפנימיים) יורשו להקים מחדש את כפריהם שנהרסו ב־1948
0.7	11.3	17.4	32.0	38.6	94 האזרחים הערבים לא יזדהו בפומבי עם הצד הערבי אם ישראל תותקף מילולית או פיזית
1.0	17.6	27.4	24.9	29.0	95 המנהיגים הערבים יימנעו מהתבטאויות חריפות נגד המדינה
4.3	19.8	24.5	23.4	28.0	96 המנהיגים הערבים יגנו באופן חד-משמעי פעולות אלימות של ערבים נגד יהודים בישראל
1.5	8.1	13.3	26.6	50.5	97 האזרחים הערבים יוותרו על זכות השיבה של הפליטים הפלסטינים למדינת ישראל
1.8	13.1	26.0	23.1	36.0	98 האזרחים הערבים לא יראו ביהודים מתנחלים זרים שגזלו את אדמות הארץ מהערבים

אין תשובה	מסכים	נוטה להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
1.6	12.7	23.8	31.3	30.6	99 כל עוד לא שוררים יחסי שלום בין ישראל לפלסטינים, לא יגדירו האזרחים הערבים את זהותם בתור "ערבים פלסטינים בישראל"
1.1	9.2	18.2	25.4	46.2	100 האזרחים הערבים לא ידרשו הכרה בהם כמיעוט לאומי-פלסטיני
1.0	6.6	13.2	33.5	45.6	101 האזרחים הערבים יראו בישראל את מדינתם ויתמכו בה במקרה של סכסוך עם המדינה הפלסטינית
1.0	14.2	22.0	25.8	37.0	102 האזרחים הערבים יכירו בזכות היהודים לקבוע את השפה, את התרבות, את הסמלים ואת המדיניות של המדינה תוך הכרה בצורכי האזרחים הערבים

באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחד מהעקרונות הבאים ליישוב הסכסוך בין ישראל והפלסטינים?

אין תשובה	מסכים	נוטה להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
0.4	36.6	27.1	14.9	21.0	103 שתי מדינות לשני עמים
0.6	24.6	26.6	24.6	23.5	104 גבולות 1967 יהיו הגבולות בין שתי המדינות עם אפשרות לחילופי שטחים
1.8	17.4	25.8	17.6	37.5	105 ירושלים תחולק לשתי ערים נפרדות, יהודית וערבית
1.6	20.6	26.9	23.2	27.6	106 הפליטים הפלסטינים יקבלו פיצוי מתאים ויורשו לחזור למדינת פלסטין בלבד

אין תשובה	מסכים	נוטה להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
0.4	19.8	32.1	26.2	21.6	107 עם הביצוע המלא של העקרונות הללו, ייגמרו כל התביעות של שני הצדדים והסכסוך ביניהם יסתיים
1.6	10.8	15.8	27.0	44.8	108 חלק מיישובי "המשולש" יסופחו לפלסטין כאשר תוקם
0.4	19.0	23.3	24.3	32.9	109 אתמוך בהסכם שלום בין ישראל לפלסטינים גם אם לא יכלול פתרון לבעיית האדמות שהופקעו מאזרחי ישראל הערבים ולבעיית העקורים הפנימיים
0.5	28.6	29.8	20.5	20.5	110 אתמוך בהסכם שלום בין ישראל לפלסטינים גם אם יכלול הכרה בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית אך יבטיח שוויון אזרחי מלא לערבים
0.4	12.2	21.0	35.7	30.7	111 כל עוד לא שורר שלום בין ישראל והעולם הערבי, צריך שיהיה כוח חזק, ערבי או מוסלמי, שיעמוד בפני ישראל ויפגע בה קשות אם יהיה צורך בכך

112	האם אתה מאמין או לא מאמין שהמשא ומתן המתנהל בין ישראל והפלסטינים יוביל להסדר קבע?	
4.7	מאמין בהחלט	
21.2	מאמין	
37.6	לא מאמין	
19.4	לא מאמין בכלל	
17.2	אין תשובה	

עוד כמה שאלות הנוגעות לסיום הסכסוך בין ישראל לפלסטינים ולמעמדה של ישראל באזור.
באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחד מהמשפטים הבאים?

אין תשובה	מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
0.6	30.9	33.9	22.5	12.1	113 היהודים הם האשמים העיקריים בסכסוך הממושך בינם לפלסטינים
0.5	37.8	31.5	18.0	12.3	114 היהודים הם האשמים העיקריים באסון (בנכבה) שקרה לפלסטינים ב-1948
1.6	44.8	30.7	14.0	8.8	115 הציונות היא תנועה קולוניאלית וגזענית
2.4	23.9	23.4	32.5	17.8	116 היהודים בישראל הם מתיישבים זרים, שאינם משתלבים באזור, סופם לעזוב והארץ תחזור לפלסטינים
1.4	21.9	26.7	26.9	23.2	117 מוצדק שהפלסטינים בגדה וברצועה יפתחו באינתיפאדה שלישית אם ימשך הקיפאון המדיני
1.4	22.0	29.7	22.9	24.0	118 מוצדק שהאזרחים הערבים בישראל יפתחו באינתיפאדה משלהם אם מצבם לא ישתפר באופן ניכר
1.4	18.4	31.3	31.5	17.4	119 בתחום התרבות, על ישראל להשתלב יותר באירופה-אמריקה מאשר במזרח התיכון
1.9	18.4	26.8	29.9	22.9	120 ישראל צריכה להשתלב בעולם המערבי יותר מאשר במדינות הערביות והמוסלמיות שבאזור
1.8	16.1	32.1	31.6	18.4	121 ישראל צריכה להשתלב במערב ולקיים עם מדינות ערב קשרים הכרחיים בלבד
1.6	26.1	28.6	25.8	17.9	122 לישראל יש הרבה מה ללמוד מהמערב ורק מעט ממדינות ערב

השאלות הבאות עוסקות בהתפתחויות האחרונות במזרח התיכון. אחרי שאתה משווה את הטוב ואת הרע בהתפתחויות אלו, ציין אם אתה תומך או מתנגד לכל אחת מהן:

תומך בהחלט	תומך	מתנגד	מתנגד בהחלט	אין תשובה	
17.3	42.1	22.4	17.5	0.8	123 עליית התנועות האסלאמיות לשלטון בכמה ממדינות ערב
18.8	25.8	33.0	21.4	0.9	124 סילוק תנועת האחים המוסלמים מהשלטון במצרים
8.6	25.3	36.1	29.3	0.6	125 המשך שלטונו של אסד בסוריה
6.8	21.3	34.8	36.4	0.6	126 פיתוח נשק גרעיני על ידי איראן

להלן שאלות על הסדר התיישבות הבדואים בנגב שהממשלה מציעה, הידוע כמתווה פראוור:

127	באיזו מידה, אם בכלל, יש לך מידע על הסדר התיישבות הבדואים בנגב (מתווה פראוור) שהממשלה מציעה?
15.4	לא יודע כלום
27.5	יודע מעט
35.9	יודע במידה מסוימת
20.4	יודע הרבה
0.8	אין תשובה

128	בהצעת החוק שהגישה הממשלה לכנסת (מתווה פראוור) נקבע שחלק גדול מהבדואים שחיים בכפרים הלא מוכרים בנגב יעברו לגור במקומות מוכרים אחרים וייתן להם פיצוי באדמות או בכסף עבור האדמות שהם תובעים. הממשלה גם החליטה לעשות פיתוח מואץ של האזור שבו תבוצע התוכנית. האם אתה תומך או מתנגד לתוכנית המוצעת?
4.2	תומך בהחלט
21.6	תומך
34.2	מתנגד
37.1	מתנגד בהחלט
2.9	אין תשובה

- 129 ואילו המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים בנגב מציעה תכנית לשוויון הבדואים בנגב. באיזו מידה יש לך מידע על תכנית זו?
לא יודע כלום	25.1
יודע מעט	27.6
יודע במידה מסוימת	36.5
יודע הרבה	9.4
אין תשובה	1.4
- 130 המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים בנגב מציעה תכנית שלפיה הממשלה תכיר בכל הכפרים הבלתי מוכרים, תכיר בתביעות הבדואים לבעלות על אדמות ותשתף אותם בתכנון ובניהול האזור. האם אתה תומך או מתנגד לתכנית זאת?
תומך בהחלט	23.7
תומך	38.9
מתנגד	19.7
מתנגד בהחלט	14.7
אין תשובה	3.0
- 131 האם אתה תומך או מתנגד שהבדואים בנגב יפתחו באינתיפאדה משלהם אם ייכפה עליהם ההסדר שהממשלה הגישה לכנסת?
תומך בהחלט	27.6
תומך	28.2
מתנגד	29.2
מתנגד בהחלט	12.7
אין תשובה	2.3
- באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים שכל אחד מהארגונים הבאים מייצג בנאמנות את האזרחים הערבים?

לא מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא להסכים	מסכים	אין תשובה	
13.1	27.0	39.3	19.8	0.8	132 המפלגות הערביות
11.1	28.7	38.0	21.5	0.7	133 ועדת המעקב העליונה
12.4	26.2	37.6	23.1	0.8	134 ועד ראשי הרשויות המקומיות הערביות
19.8	22.8	30.7	26.1	0.7	135 התנועה האסלאמית

להלן כמה שאלות על המנהיגים הערבים בישראל:

בכלל לא	במידה קטנה	במידה מספקת	במידה רבה	אין תשובה	
18.4	44.9	29.3	6.4	1.0	136 באיזו מידה יש לך אמון במנהיגים הערבים בישראל?
15.3	51.2	26.9	5.8	0.9	137 באיזו מידה המנהיגים הערבים בישראל משרתים את האוכלוסייה הערבית בקידום פתרונות מעשיים לבעיותיה?
15.4	46.8	28.5	8.3	1.0	138 באיזו מידה המנהיגים הערבים בישראל משרתים את האוכלוסייה הערבית בהשמעת מחאה על המדינה ומדיניותה?

139 האם לדעתך המנהיגים הערבים בישראל צריכים לעסוק יותר בפתרון בעיות היום-יום של הערבים מאשר בסכסוך עם הפלסטינים?

34.0	בטוח שכן
46.3	חושב שכן
10.5	חושב שלא
6.2	בטוח שלא
3.1	אין תשובה

140 האם לדעתך המנהיגים הערבים בישראל תורמים או מזיקים ליחסים שבין ערבים ויהודים בישראל?

6.0	תורמים הרבה
51.9	תורמים במידה מסוימת
30.6	מזיקים במידה מסוימת
4.6	מזיקים הרבה
6.6	אין תשובה

באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחד מהמשפטים הבאים?

מסכים לא	מסכים לא להסכים	נוטה לא להסכים	מסכים	אין תשובה	
9.6	15.5	30.9	43.2	0.9	141 ישראל צריכה להכיר במוסד עליון שהערבים יבחרו אותו לייצג אותם
10.1	16.2	28.3	44.5	0.9	142 ישראל צריכה להכיר בוועדת המעקב העליונה בתור גוף שמייצג את האזרחים הערבים
8.8	10.0	26.5	53.9	0.8	143 המדינה צריכה לתת לאזרחים הערבים סמכויות לניהול עצמי של מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם

144 האם יש לישראל זכות קיום?

כן	30.9
כן בהסתייגות	39.2
לא	13.5
אין תשובה	16.4

145 האם אתה חושב שלישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה יהודית-ציונית?

כן	11.0
כן בהסתייגות	26.9
לא	54.2
אין תשובה	7.9

האם אתה בעד, מסתייג, או נגד השימוש באמצעי הפעולה הבאים במסגרת המאבק של האזרחים הערבים לקידום ענייניהם?

בעד	מסתייג	נגד	אין תשובה	
38.5	32.3	28.3	1.0	146 פעולות מחאה בחוץ לארץ
50.6	33.6	14.8	1.0	147 שביתות כלליות
11.3	27.5	59.9	1.4	148 הפגנות לא חוקיות
7.2	16.0	75.8	1.1	149 שימוש באלימות

150	איך אתה מעריך את היחסים היום בין האזרחים הערבים והיהודים?	
	טובים מאוד	4.0
	טובים במידה מספקת	41.3
	לא טובים במידה מספקת	41.8
	בכלל לא טובים	11.7
	אין תשובה	1.3

151	האם אתה צופה שיפור או הרעה ביחסים בין האזרחים הערבים והיהודים במהלך חמש השנים הבאות?	
	שיפור רב	6.2
	שיפור מסוים	39.3
	הרעה מסוימת	39.3
	הרעה רבה	13.0
	אין תשובה	2.1

152	כיצד הממשלה נוהגת היום עם האזרחים הערבים?	
	כאל אזרחים שווים	6.9
	כאל אזרחים שווים המופלים בתחומים מסוימים	25.2
	כאל אזרחים מדרגה שנייה	44.0
	כאל אזרחים עוינים שאינם ראויים לשוויון	22.7
	אין תשובה	1.2

נסיים בשאלות עליך:

153	באיזו מידה אתה שבע רצון מהיותך אזרח ישראלי?	
	שבע רצון בהחלט	16.3
	שבע רצון במידה מספקת	35.4
	לא שבע רצון במידה מספקת	35.2
	בכלל לא שבע רצון	12.6
	אין תשובה	0.5

154	איזו מבין הזהויות הבאות היא החשובה ביותר עבורך?	
	היותך אזרח ישראלי	18.7
	היותך מוסלמי, נוצרי, או דרוזי	45.2
	היותך בן לעם הפלסטיני	33.9
	אין תשובה	2.2

155	איך היית מגדיר את זהותך, אילו התבקשת לבחור באחת מן האפשרויות הבאות?	
	ערבי	6.2
	ערבי־ישראלי	17.0
	ערבי בישראל	16.1
	ישראלי	3.2
	ערבי־פלסטיני	15.0
	פלסטיני־ישראלי	3.2
	פלסטיני בישראל	5.8
	ערבי־פלסטיני בישראל	30.0
	פלסטיני	2.6
	אין תשובה	0.9
156	כאזרח ישראלי, באיזו מידה אתה רואה את עצמך כערבי־פלסטיני או כערבי־ישראלי?	
	רק ערבי־פלסטיני ובכלל לא ערבי־ישראלי	24.4
	בעיקר ערבי־פלסטיני וגם ערבי־ישראלי במידה מסוימת	33.9
	ערבי־פלסטיני וערבי־ישראלי באותה מידה	16.7
	בעיקר ערבי־ישראלי וגם ערבי־פלסטיני במידה מסוימת	14.6
	רק ערבי־ישראלי ובכלל לא ערבי־פלסטיני	7.5
	אין תשובה	2.8
157	באיזו מידה זיכרון הנכבה חשוב בחיך?	
	במידה רבה מאוד	28.9
	במידה רבה	22.9
	במידה מסוימת	39.6
	בכלל לא	7.9
	אין תשובה	0.7
158	לפי מה שאתה מבין ומגדיר את הציונות, האם אתה:	
	ציוני בהחלט	1.9
	ציוני	1.5
	לא־ציוני	52.9
	אנטי־ציוני	42.5
	אין תשובה	1.2
159	האם אתה יודע מספיק עברית כדי לנהל שיחה בעברית בנושאים שונים עם יהודי ישראל?	
	כן	78.0
	לא	17.3
	אין תשובה	4.7

160 באיזו תכיפות אתה פוגש יהודים בחיי היום-יום?

מדי יום	33.8
לעיתים קרובות	31.1
לעיתים רחוקות	30.2
כמעט אף פעם לא	4.0
אין תשובה	0.9

161 האם יש לך חברים יהודים והאם ביקרת בבתייהם במשך השנתיים האחרונות?

אין לי חברים יהודים	40.9
יש לי חברים יהודים אך לא ביקרתי אצלם בשנתיים האחרונות	31.3
יש לי חברים יהודיים וביקרתי אצלם בשנתיים האחרונות	27.2
אין תשובה	0.6

האם השתתפת או לא השתתפת בכל אחד מהאירועים הבאים?

אין תשובה	שש או יותר פעמים	שלוש עד חמש פעמים	פעם או פעמיים	אף פעם לא	
0.5	16.3	12.0	26.3	44.8	162 באירועי יום האדמה
0.7	15.1	13.6	20.7	49.9	163 באירועי הזיכרון של הנכבה
0.5	15.7	13.4	23.3	47.1	164 בפעולות מחאה כמו הפגנות ותהלוכות חוקיות
0.5	5.7	5.3	10.1	78.5	165 בפעולות מחאה כמו הפגנות לא חוקיות ותהלוכות אלימות

האם כערבי קרה או לא קרה לך אחד מהאירועים הבאים?

אין תשובה	שש או יותר פעמים	שלוש עד חמש פעמים	פעם או פעמיים	אף פעם לא	
0.6	16.2	14.0	32.0	37.2	166 האם קיבלת עזרה מיהודים?
0.9	35.7	17.2	26.4	19.9	167 האם בילית זמן עם יהודים?
2.4	4.5	5.5	12.7	75.0	168 האם כערבי נתקלת באופן אישי באימים, בהשפלות, או במכות מצד יהודים?

אין תשובה	שש או יותר פעמים	שלוש עד חמש פעמים	פעם או פעמיים	אף פעם לא	
0.4	9.2	14.7	29.0	46.7	169 האם כערבי נתקלת באופן אישי באפליה מצד יהודים או מוסדות המדינה בתחום כלשהו (חנויות, מקומות עבודה, מקומות בילוי, תחבורה ציבורית, משטרה, משרדי ממשלה)?

האם קרה לך או אתה חושש שיקרה לך אחד מהאירועים הבאים:

אין תשובה	לא	כן	
1.3	88.4	10.3	170 האם בשלוש השנים האחרונות הוטרדת על ידי השלטונות בשל השתתפות בפעולות מחאה?
1.4	89.5	9.1	171 האם בשלוש השנים האחרונות נפגעה פרנסתך בשל השתתפות בפעולות מחאה?
1.4	73.7	24.9	172 האם אתה חושש שתוטרד על ידי השלטונות בשל השתתפות בפעולות מחאה?
1.4	72.3	26.4	173 האם אתה חושש שפרנסתך תיפגע בשל השתתפות בפעולות מחאה?

174 האם אתה צופה בתחנת הטלוויזיה אל-ג'זירה?

9.7	מדי יום
22.1	לעיתים קרובות
48.7	לעיתים רחוקות
17.9	כמעט אף פעם לא
1.6	אין תשובה

175	לאיזה ערוץ טלוויזיה מהרשימה הבאה אתה מרגיש הכי קרוב?
	אל-ג'זירה 18.2
	אל-ערבייה 15.0
	ערוצי טלוויזיה בלבנון, סוריה, ירדן ומצרים 30.6
	ערוץ הטלוויזיה הישראלית בערבית 8.8
	אחד מערוצי הטלוויזיה הישראלית בעברית 24.8
	אין תשובה 2.6
176	לאיזו מפלגה או תנועה מהרשימה הבאה אתה מרגיש הכי קרוב?
17.8	חד"ש בראשות מוחמד ברכה
12.0	בל"ד (ברית לאומית דמוקרטית) בראשות ג'מאל זחלקה
23.8	תע"ל (תנועה ערבית להתחדשות) בראשות אחמד טיבי
5.0	רע"ם (רשימה ערבית מאוחדת) בראשות טאלב אל-צנע
0.4	המפלגה הלאומית הערבית בראשות מוחמד כנעאן
0.7	חזית האחדות הערבית בראשות האשם מחאמיד
3.6	הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית בראשות חמאד אבו־דעאבס
9.7	הפלג הצפוני של התנועה האסלאמית בראשות ראיד סלאח
1.6	תנועת בני הכפר
1.8	העבודה
3.7	מרצ
1.7	יש עתיד
2.0	קדימה בראשות שאול מופז
1.3	התנועה בראשות ציפי לבני
2.1	ליכוד
0.0	הבית היהודי-מפד"ל
0.1	ש"ס
0.0	יהדות התורה (אגודת ישראל ודגל התורה)
0.1	ישראל ביתנו בראשות אביגדור ליברמן
0.0	עוצמה לישראל בראשות אריה אלדד
0.0	גיל-גימלאי ישראל לכנסת
5.8	מפלגה או תנועה יהודית אחרת. איזו _____
6.9	אין תשובה
177	אילו התקיימו הבחירות לכנסת היום, עבור איזו מפלגה היית מצביע מהרשימה הבאה:
10.9	רע"ם (רשימה ערבית מאוחדת) בראשות איברהים צרצור
14.2	חד"ש בראשות מוחמד ברכה
10.6	בל"ד (ברית לאומית דמוקרטית) בראשות ואצל טאהא
18.0	תע"ל (תנועה ערבית להתחדשות) בראשות אחמד טיבי
0.3	דע"ם-מפלגת הפועלים

0.6	המפלגה הלאומית הערבית בראשות מוחמד כנעאן
0.4	חזית האחדות הערבית בראשות האשם מחאמיד
0.4	מפלגה ערבית אחרת. ציין איזו
2.1	העבודה
2.4	מרצ
1.0	יש עתיד בראשות יאיר לפיד
0.8	קדימה בראשות שאול מופז
1.1	התנועה בראשות ציפי לבני
1.8	הליכוד
0.0	הבית היהודי-מפד"ל
0.1	ש"ס
0.0	יהדות התורה (אגודת ישראל ודגל התורה)
0.1	ישראל ביתנו בראשות אביגדור ליברמן
0.0	נוצמה לישראל בראשות אריה אלדד
0.0	גיל-גמלאי ישראל לכנסת
0.1	עלה ירוק
0.0	ארץ חדשה
0.0	כוח להשפיע
0.0	הישראלים
0.4	מפלגה או תנועה יהודית אחרת. איזו
5.0	לא החלטתי
14.5	לא אצביע
1.5	פתק לבן
12.8	מסרב להשיב
1.0	אין תשובה

178 עבור איזו מפלגה הצבעת בבחירות האחרונות לכנסת ב-2013?

	רע"ם-תע"ל (רשימה ערבית מאוחדת, תנועה ערבית להתחדשות)
15.1	בראשות איברהים צרצור
12.0	חד"ש בראשות מוחמד ברכה
10.6	בל"ד (ברית לאומית דמוקרטית) בראשות ואצל טאהא
0.9	דע"ם-מפלגת פועלים
1.7	העבודה
1.5	מרצ
0.9	יש עתיד
1.2	קדימה
1.0	התנועה
1.6	ליכוד ביתנו

0.1	ש"ס	
0.2	יהדות התורה (אגודת ישראל ודגל התורה)	
0.0	הבית היהודי (מפד"ל)	
0.0	עוצמה לישראל בראשות אריה אלדד	
0.0	עם שלם	
0.3	עלה ירוק	
0.1	הירוקים	
0.0	כוח להשפיע	
0.0	הישראלים	
0.5	מפלגה יהודית אחרת. איזו _____	
29.2	לא הצבעתי למרות שהייתה לי זכות הצבעה	
0.6	לא הצבעתי ולא הייתה לי זכות הצבעה	
3.7	פתק לבן	
17.1	מסרב להשיב	
1.7	אין תשובה	
	מהי דתך?	179
	מוסלמי	82.3
	נוצרי	6.5
	דרוזי	9.8
	אין תשובה	1.4
	ביחס לשמירת הדת, האם אתה חושב שאתה היום:	180
	דתי מאוד	7.4
	דתי	26.3
	דתי במידה מסוימת	38.4
	לא דתי	25.6
	אין תשובה	2.3
	מה עמדתך כלפי התנועה האסלאמית בישראל?	181
	מתנגד	16.3
	לא מתנגד ולא אוהד	44.0
	אוהד	23.7
	חבר מהשורה	9.3
	חבר פעיל	3.5
	אין תשובה	3.2

182 האם מאז קום המדינה הופקעו אדמות ממשפחתך או מהוריך?

18.6	כן, הרבה
19.0	כן, מעט
28.3	יש אדמות אך לא הופקעו
31.2	למשפחתי או להורי אין אדמות
2.8	אין תשובה

183 האם אתה ממשפחת עקורים (פליטים פנימיים)?

22.0	כן
76.3	לא
1.7	אין תשובה

184 האם אתה ממוצא בדואי?

20.3	כן
77.0	לא
2.8	אין תשובה

185 בן כמה אתה? (שנים) _____

	קבוצות גיל
13.6	18-21
8.9	22-24
19.0	25-30
13.8	31-35
11.6	36-40
10.8	41-45
6.6	46-50
4.6	51-55
4.6	56-60
3.9	61-77
2.6	אין תשובה

186 מהו מצבך המשפחתי?

25.5	רווק
67.8	נשוי
1.6	גרוש/פרוד
1.5	אלמן
3.6	אין תשובה

	187	מהי כיתת הלימוד האחרונה שסיימת?
1.8		לא למדתי בבית ספר
3.7		למדתי בחדר או בבית ספר יסודי אך לא סיימתי
7.0		סיימתי בית ספר יסודי
5.1		למדתי בבית ספר תיכון (עיוני, מקצועי או ישיבה) אך לא סיימתי
35.5		סיימתי בית ספר תיכון
13.4		למדתי בבית ספר על-תיכוני, במכללה או באוניברסיטה, אך לא סיימתי
23.7		סיימתי מכללה או אוניברסיטה וקיבלתי תואר ראשון (ב.א.)
7.1		סיימתי מכללה או אוניברסיטה וקיבלתי תואר שני (מ.א.)
0.9		סיימתי אוניברסיטה וקיבלתי תואר דוקטור
1.9		אין תשובה
	188	האם אתה:
45.4		עובד שכיר (כולל אזרח עובד צבא, חייל בשירות קבע, חבר קואופרטיב)
17.1		עצמאי
0.3		חייל בשירות חובה
6.9		לא עובד אך מחפש עבודה
2.5		לא עובד ולא מחפש עבודה
3.7		פנסיונר
9.2		סטודנט, תלמיד בית ספר, צעיר לפני גיוס לצבא, מתנדב
14.0		עקרת בית
0.9		אין תשובה
	189	ההכנסה הממוצעת של משפחה ערבית בישראל היא 7,300 ש"ח לחודש. בהשוואה, ההכנסה של משפחתך היא:
7.4		הרבה מעל לממוצע
22.6		קצת מעל לממוצע
23.4		כמו הממוצע
19.4		קצת מתחת לממוצע
24.1		הרבה מתחת לממוצע
3.3		אין תשובה

דוח המראיין

	190	באיזו רשימה מופיע המרואיין?
60.1		ברשימה המקורית
26.2		ברשימת המחליפים
13.7		לא ידוע

191	מין:	
50.1	גבר	
48.0	אישה	
1.9	לא ידוע	

192	שם יישוב המגורים (יש לכתוב בעברית ולהקיף בעיגול)	
4.7	אבו סנאן	
3.3	אבו תלול אעצם	
1.9	כסיפה	
4.8	אום אל פאחם	
6.3	אכסאל	
6.1	בועיינה-נוג'ידאת	
3.2	ג'וליס	
3.0	ג'ת	
3.7	דאלית אל כרמל	
2.4	זמר-מרג'ה	
3.7	חיפה	
1.7	ביר אל מכסור	
4.9	טירה	
2.7	כפר יאסיף	
4.0	כפר מנדא	
4.9	ערערה	
3.7	שעב	
2.3	רמלה	
4.1	מג'דל אל-כרום	
1.8	נעורא	
4.1	נחף	
4.7	נצרת	
3.3	סחנין	
3.3	עכו	
3.2	רהט	
1.9	שגב שלום	
4.9	שפרעם	
1.6	שיך דנון	

193 איך היית מעריך את המהימנות הכללית של המידע שמסר המרואיין?

6.4	לא מניחה את הדעת
21.6	מספקת
30.4	טובה
21.8	טובה מאוד
19.6	לא ידוע

194 החודש שבו נערך הריאיון

16.1	ספטמבר 2013
42.4	אוקטובר 2013
29.5	נובמבר 2013
6.0	דצמבר 2013
6.0	לא ידוע

195 היום בחודש שבו הסתיימה עריכת הריאיון (יש לציין מספר) _____

לשימוש משרדי

196 אימות ביצוע הריאיון

51.8	אומת
1.9	לא אומת
46.2	לא ידוע

סקר יהודים, 2013

שאלות בעניין אפשרויות היחסים בין לבין ערבים ישראלים:

לא מסרב/ יודע/ לא	בכלל לא מוכן	לא מוכן	מוכן	מוכן בהחלט	
1.8	13.7	7.7	37.7	39.0	1 האם אתה מוכן או לא מוכן שערבים ישראלים יהיו בין חבריך לעבודה?
1.9	19.7	14.8	33.5	30.0	2 האם אתה מוכן או לא מוכן שערבים ישראלים יכלו במקומות כילוי שבהם אתה מבלה?
2.6	28.2	15.2	29.8	24.2	3 האם אתה מוכן או לא מוכן שילדים ערבים ישראלים ילמדו בבתי ספר של ילדיך?
2.6	27.9	20.4	27.9	21.3	4 האם אתה מוכן או לא מוכן שערבים ישראלים יגורו בשכונת מגוריך?

באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחד מהמשפטים הבאים:

לא מסרב/ יודע/ לא	מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
4.5	27.9	13.3	8.3	46.0	5 הארץ בין הירדן לים היא מולדת משותפת לערבים וליהודים
1.4	78.2	7.3	3.7	9.4	6 אני מעדיף לחיות במדינת ישראל מאשר בכל מדינה אחרת בעולם
2.3	54.6	12.1	7.0	24.0	7 אני מקבל את האזרחים הערבים כחברים מלאים בחברה הישראלית

לא מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה להסכים	מסכים	לא יודע/ מסרב	
33.5	3.6	9.9	50.9	2.2	8 אני מוכן שיהיה לי חבר ערבי
39.6	6.1	11.3	41.9	1.0	9 אני מוכן שיהיה לי שכן ערבי
34.2	4.0	9.0	50.4	2.4	10 אני מוכן שהממונה עלי בעבודה יהיה ערבי
42.3	8.1	13.3	22.8	13.5	11 לערבים יש הרבה ערכים ומנהגים טובים וחשובים שהיהודים צריכים לאמץ
38.1	5.1	15.3	36.6	4.8	12 האזרחים הערבים והיהודים צריכים ליצור ביחד ערכים ומנהגים משותפים, בנוסף למנהגים והערכים שלהם
31.1	6.3	12.1	34.4	16.1	13 באורח החיים ובהתנהגות, האזרחים הערבים דומים ליהודים בישראל יותר מאשר לפלסטינים בגדה וברצועה
21.2	9.6	11.2	47.9	10.1	14 רוב האזרחים הערבים יהיו נאמנים למדינה פלסטינית שהם לא תושביה יותר מאשר למדינת ישראל

באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים שיש לאפשר לאזרחים הערבים:

לא מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה להסכים	מסכים	לא יודע/ מסרב	
25.6	4.9	8.0	58.6	3.0	15 להצביע לכנסת
50.3	6.5	7.5	30.6	5.0	16 לקנות אדמות בכל מקום שירצו

באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים שהמדינה צריכה:

לא מסכים לדע/ מסרב	מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
5.4	37.1	11.2	7.5	38.8	17 לתת העדפה מסוימת ליהודים על פני האזרחים הערבים
19.4	39.5	5.4	5.0	30.6	18 להוציא את מפלגת חד"ש מחוץ לחוק

המשפטים הבאים הם על האזרחים הערבים בישראל כקבוצה, ציין אם אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחד מהם:

לא מסכים לדע/ מסרב	מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
4.6	41.4	14.4	7.7	31.9	19 טוב שהאזרחים הערבים והיהודים יחיו תמיד יחד בישראל
2.0	71.5	7.7	2.9	16.0	20 לאזרחים הערבים והיהודים בישראל צריכות להיות גם זכויות שוות וגם שוויון בחובת נאמנות למדינה
3.6	80.1	6.7	1.3	8.4	21 מותר לאזרחים הערבים והיהודים לפעול לשינוי היחסים ביניהם בדרכים חוקיות ודמוקרטיות בלבד
3.5	68.1	8.6	2.3	17.5	22 בין האזרחים הערבים והיהודים צריכים להתקיים גם קשרים שאנשים בוחרים בהם מרצונם כמו חברות אישית ופעילות בארגונים משותפים
1.9	27.5	4.6	6.8	59.3	23 אמנע ככל יכולתי ממגע אישי עם אזרחים ערבים

עוד כמה משפטים על האזרחים הערבים בישראל כקבוצה. ציין אם אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחד מהם:

לא יודע/ מסרב	מסכים	נוטה להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
4.8	35.5	10.3	8.9	40.5	24 אי-אפשר לתת אמון ברוב האזרחים הערבים
4.5	27.1	8.7	10.5	49.2	25 רוב האזרחים הערבים נוטים להתנהגות אלימה
4.8	24.2	7.2	10.5	53.2	26 רוב האזרחים הערבים לעולם לא יגיעו לרמה התרבותית של היהודים
7.5	27.7	6.7	10.4	47.7	27 רוב האזרחים הערבים הם לא שומרי חוק
3.2	52.9	13.0	6.5	24.4	28 אני מרגיש רחוק מהאזרחים הערבים בישראל
1.5	51.7	6.3	5.2	35.3	29 אני נמנע מלהיכנס ליישובים ערביים בישראל

באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחת מהדעות הבאות:

לא יודע/ מסרב	מסכים	נוטה להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
5.1	47.5	11.9	7.3	28.2	30 האזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל מאבקם לשינוי אופייה היהודי
4.3	57.0	10.5	7.8	20.3	31 האזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל תמיכתם במאבק של העם הפלסטיני
5.0	49.4	11.2	6.9	27.5	32 האזרחים הערבים מסכנים את המדינה בגלל שהם עלולים לפתוח במרד עממי

באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם המשפטים הבאים הנוגעים למעמדם של האזרחים הערבים במדינה:

מסכים לא יודע/מסרב	מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
2.8	60.9	11.9	3.5	20.9	33 בין האזרחים הערבים והיהודים צריך להתקיים שוויון בזכויות הפרט, בתקציבי הממשלה ובהזדמנויות להשכלה ולתעסוקה
2.9	63.0	10.7	5.2	18.1	34 לאזרחים הערבים יש זכות לחיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות
3.6	22.5	7.9	7.7	58.3	35 לאזרחים הערבים יש זכות לחיות במדינה כמיעוט בעל זכויות אזרח מלאות, בין אם הם מקבלים או לא מקבלים את זכות ישראל להיות מדינה יהודית
5.0	59.5	8.6	6.4	20.4	36 אזרח ערבי שמגדיר את עצמו כ"ערבי פלסטיני בישראל" לא יכול להיות נאמן למדינה ולחוקיה

באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם המשפטים הבאים הנוגעים לאופייה של המדינה וליהודים ולערבים החיים בה:

מסכים לא יודע/מסרב	מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
4.7	66.6	11.8	5.1	11.8	37 למרות חסרונותיו, המשטר בישראל הוא דמוקרטיה גם לאזרחים הערבים
7.0	29.6	11.6	8.6	43.3	38 לערבים, בדומה ליהודים, יש זכויות היסטוריות ולאומיות על הארץ
3.5	58.4	8.5	6.0	23.6	39 בעיני ישראל היא קודם כל מדינה יהודית ורק אחר כך מדינה דמוקרטית

לא יודע/ מסרב	מסכים	נוטה להסכים	נוטה לא להסכים	לא מסכים	
6.6	56.2	8.0	5.7	23.5	40 דרוש חוק שיקבע כי דמוקרטיה תתקיים בישראל רק אם איננה פוגעת במדינה יהודית
5.2	75.5	7.7	2.6	9.1	41 לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה השומרת על רוב יהודי
4.2	78.7	9.0	2.2	5.9	42 לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה המשרתת את צורכי היהודים בארץ ובעולם
5.6	78.9	6.7	2.1	6.7	43 לישראל שבתחום הקו הירוק יש זכות קיום כמדינה בשליטה של היהודים
6.3	57.9	7.4	7.0	21.3	44 בהחלטות על אופי המדינה וגבולותיה, צריך להיות רוב מקרב היהודים ולא מספיק רוב מכלל האזרחים

באיזו מידה אתה נותן או לא נותן אמון בכל אחד מהמוסדות הבאים בישראל:

לא יודע/ מסרב	במידה רבה	במידה מספקת	במידה קטנה	בכלל לא	
1.1	27.6	53.1	13.8	4.3	45 מוסדות הבריאות
5.3	24.7	34.1	21.2	14.7	46 בתי המשפט
2.5	14.6	31.0	30.6	21.2	47 הכנסת
2.7	14.1	31.5	28.9	22.9	48 הממשלה

באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחד מההסדרים הבאים לבעיית היחסים בין האזרחים הערבים והיהודים:

לא מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא להסכים	מסכים	לא יודע/מסרב	
57.3	8.5	7.0	22.7	4.5	49 על האזרחים הערבים לעזוב את הארץ ולקבל פיצוי מתאים
67.9	6.4	2.7	17.5	5.6	50 היהודים ישלטו והערבים הישראלים לא יקבלו זכויות דמוקרטיות
22.5	4.2	10.7	54.2	8.4	51 לאזרחים הערבים יהיה מעמד של מיעוט בעל זכויות אזרח מלאות במדינה יהודית ודמוקרטית והם ישלימו איתו
28.4	5.6	6.3	55.4	4.3	52 במקרה של ניגוד בין האופי הדמוקרטי והאופי היהודי של המדינה, אבחר באופי היהודי

האם אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחד מהמשפטים הבאים הנוגעים לסכסוך בין היהודים והפלסטינים:

לא מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא להסכים	מסכים	לא יודע/מסרב	
27.2	6.4	6.1	52.6	7.7	53 הפלסטינים הם ערבים שהתיישבו בארץ ישראל השייכת לעם היהודי
24.6	7.4	5.9	55.2	7.0	54 לפלסטינים אין זכויות לאומיות על הארץ כי אינם התושבים המקוריים שלה
47.8	6.7	5.5	32.4	7.5	55 אני מאמין שב־1948 קרה אסון (נכבה) לערבים הפלסטינים בכך שהם הפסידו את המלחמה עם היהודים, הפכו לפליטים, יישוביהם נהרסו ולא הקימו מדינה משלהם

הדברים הבאים ייתכן שיהיו דרושים כדי שהאזרחים הערבים ירגישו שישראל היא מדינתם והם אזרחים שווים זכויות בה. לגבי כל אחד מהם ציין אם אתה מסכים או לא מסכים שהיהודים יעשו אותו כדי שהערבים ירגישו שישראל היא מדינתם והם אזרחים שווים זכויות בה:

לא מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא מסכים	מסכים לא יודע/מסרב	מסכים	
46.1	6.2	8.2	34.5	5.0	56 היהודים והפלסטינים יעשו ויתורים כואבים ותוקם מדינה פלסטינית בגבולות 1967 עם אפשרות לחילופי שטחים
41.3	5.7	9.9	38.5	4.7	57 במסגרת של שלום עם הפלסטינים המדינה תיתן פיצוי באדמות או בכסף לאזרחים הערבים על האדמות שהיא הפקיעה מהם
40.9	4.2	8.4	41.1	5.4	58 המדינה תכיר ביישובים הערביים הלא מוכרים שכיום אין להם מעמד רשמי ותקצה להם משאבים, כמו חיבור לרשת המים והחשמל, שמגיעים ליישובים מוכרים
62.5	6.4	6.2	20.2	4.7	59 המדינה תיתן לאזרחים הערבים ביטוי מתאים בסמליה, בדגלה ובהמנונה
39.4	6.7	10.3	39.9	3.7	60 המדינה תיתן לאזרחים הערבים לנהל בעצמם את ענייני החינוך, הדת והתרבות שלהם
62.8	6.3	6.0	21.7	3.2	61 לא יהיו הבדלים בבדיקות הבטחוניות במעברי הגבול בין ערבים ליהודים
49.6	3.9	7.5	35.5	3.5	62 המדינה תבטיח שאזרח ערבי יוכל לגור בכל יישוב שירצה
48.0	4.7	7.5	33.7	6.2	63 המדינה תכיר בגוף עליון שהערבים יבחרו בו לייצג אותם

לא מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא להסכים	מסכים לא יודע/ מסרב	לא מסכים	
35.4	3.2	13.1	44.5	3.9	64 המדינה תהיה חייבת להתייעץ עם המנהיגים של האזרחים הערבים לגבי החלטות חשובות הנוגעות לאוכלוסייה הערבית
39.9	5.5	9.6	41.6	3.5	65 המדינה תקבע בחוק שהאזרחים הערבים יקבלו ייצוג מתאים בכל מוסדות המדינה וגופים ציבוריים
40.1	5.4	10.0	38.9	5.7	66 המפלגות הערביות יוזמנו להשתתף בקואליציות ממשלתיות כמו המפלגות היהודיות
37.3	4.6	11.0	42.6	4.5	67 המדינה תקבע בחוק שהאזרחים הערבים יקבלו את חלקם היחסי בתקציב המדינה
47.9	5.8	8.1	34.1	4.1	68 השפה הערבית תהייה בשימוש במוסדות המדינה כמו השפה העברית ותהיה חובה ללמוד אותה בבתי ספר יהודיים
59.5	4.5	5.6	22.6	7.7	69 המדינה תכיר באזרחים הערבים כפלסטינים ותבטיח את זכותם לקיים קשרים עם העם הפלסטיני והאומה הערבית
75.6	4.9	3.8	8.7	7.1	70 המדינה תכיר באחריותה לנכבה, כלומר, לאסון שקרה לפלסטינים במלחמה ב־1948
67.6	4.4	7.1	17.6	3.3	71 תינתן העדפה מתקנת לאזרחים הערבים בקבלה לעבודה במוסדות המדינה וללימודים באוניברסיטאות ובמכללות
44.3	4.6	11.8	32.3	6.9	72 המדינה תבצע תכנית חירום לסגירת הפערים בין האזרחים הערבים והיהודים

באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחד מהעקרונות הבאים ליישוב הסכסוך בין ישראל לפלסטינים:

לא מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא להסכים	מסכים	לא יודע/מסרב	
31.3	2.9	9.5	52.0	4.2	73 שתי מדינות לשני עמים
49.1	3.1	7.8	32.5	7.5	74 גבולות 1967 יהיו הגבולות בין שתי המדינות עם אפשרות לחילופי שטחים
70.7	4.5	4.9	17.7	2.1	75 ירושלים תחולק לשתי ערים נפרדות, יהודית וערבית
41.7	4.1	6.5	41.7	6.1	76 הפליטים הפלסטינים יקבלו פיצוי מתאים ויורשו לחזור למדינת פלסטין בלבד
42.9	6.3	8.4	37.7	4.6	77 עם הביצוע המלא של העקרונות הללו, ייגמרו כל התביעות של שני הצדדים והסכסוך ביניהם יסתיים

78	האם אתה מאמין או לא מאמין שהמשא ומתן המתנהל בין ישראל והפלסטינים יוביל להסדר קבע?
2.1	מאמין בהחלט
13.5	מאמין
35.3	לא מאמין
46.5	לא מאמין בכלל
2.7	לא יודע/מסרב

השאלות הבאות נוגעות לסיום הסכסוך בין ישראל לפלסטינים ולמעמדה של ישראל באזור. באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם כל אחד מהמשפטים הבאים:

לא מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה לא להסכים	מסכים	לא יודע/מסרב	
38.6	5.2	9.0	31.4	15.8	79 חלק מהיישובים הערביים ב"משולש" (ואדי ערה) יסופחו למדינה פלסטינית
26.2	9.2	10.4	49.2	5.0	80 הפלסטינים הם האשמים העיקריים בסכסוך הממושך בינם ליהודים
25.7	5.4	9.2	50.1	9.6	81 בתחום התרבות, על ישראל להשתלב באירופה-אמריקה יותר מאשר במזרח התיכון
28.8	6.0	8.9	51.2	5.0	82 ישראל צריכה להשתלב במערב ולקיים עם מדינות ערב קשרים הכרחיים בלבד
24.7	6.4	9.4	50.6	8.9	83 אם מדינות אחרות לא ימנעו מאיראן לפתח נשק גרעיני, ישראל צריכה לעשות זאת בכוח

84	האם אתה תומך או מתנגד לחקיקת חוק שיקבע כי כל אזרח, כולל ערבי, שפטור משירות צבאי ימלא חובת שירות אזרחי ויקבל את ההטבות שניתנות למי שעשה שירות צבאי?	
	תומך בהחלט	33.3
	תומך	35.0
	מתנגד	9.0
	מתנגד בהחלט	19.6
	לא יודע/מסרב	3.2

להלן שאלות על הסדר התיישבות הבדואים בנגב. יש שתי הצעות להסדר כזה:

85 בהצעת החוק שהגישה הממשלה לכנסת נקבע שחלק גדול מהבדואים שחיים בכפרים הלא מוכרים בנגב יעברו לגור במקומות מוכרים אחרים וינתן להם פיצוי באדמות או בכסף עבור האדמות שהם תובעים. הממשלה גם החליטה לעשות פיתוח מואץ של האזור שבו תבוצע התכנית. האם אתה תומך או מתנגד לתכנית המוצעת?

18.7	תומך בהחלט
38.8	תומך
13.9	מתנגד
14.8	מתנגד בהחלט
13.8	לא יודע/מסרב

86 ואילו תכנית אחרת שמועלה על ידי המועצה האזורית לכפרים הבלתי מוכרים בנגב מציעה שהממשלה תכיר בכל הכפרים הבלתי מוכרים, תכיר בתביעות הבדואים לבעלות על אדמות ותשתף אותם בתכנון ובניהול האזור. האם אתה תומך או מתנגד לתכנית זו?

9.0	תומך בהחלט
26.5	תומך
24.9	מתנגד
24.6	מתנגד בהחלט
15.1	לא יודע/מסרב

87 האם אתה חושש או לא חושש שהבדואים בנגב יפתחו באינתיפאדה משלהם אם תכנית הממשלה תאושר כחוק ויוחל בביצועה?

11.1	חושש בהחלט
29.9	חושש
34.8	לא חושש
15.2	בכלל לא חושש
9.0	לא יודע/מסרב

באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם המשפטים הבאים על התארגנויות האזרחים הערבים:

לא מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה להסכים	מסכים	לא יודע/מסרב	
40.7	9.3	7.6	29.0	13.4	88 המפלגות הערביות מייצגות בנאמנות את האזרחים הערבים
29.4	7.7	10.1	28.5	24.3	89 ועד ראשי הרשויות המקומיות הערביות מייצג בנאמנות את האזרחים הערבים
33.3	6.3	10.1	42.5	7.8	90 המדינה צריכה לתת לאזרחים הערבים סמכויות לניהול עצמי של מוסדות הדת, החינוך והתרבות שלהם

להלן כמה שאלות על המנהיגים הערבים בישראל:

בכלל לא	במידה קטנה	במידה מספקת	במידה רבה	לא יודע/מסרב	
61.3	23.5	7.7	0.9	6.5	91 באיזו מידה יש לך אמון במנהיגים הערבים בישראל?
34.8	27.6	10.0	9.9	17.7	92 באיזו מידה המנהיגים הערבים בישראל משרתים את האוכלוסייה הערבית בקידום פתרונות מעשיים לבעיותיה?

באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים עם האפשרות שהאזרחים הערבים ישתמשו בכל אחת מהדרכים הבאות כדי לשפר את מצבם בישראל:

לא מסכים	נוטה לא להסכים	נוטה להסכים	מסכים	(לא להקריא) לא יודע/מסרב	
57.4	8.0	7.4	23.1	4.1	93 שבתות כלליות
55.7	6.8	6.7	23.6	7.2	94 מחאה בחוץ לארץ

95	האם אתה חושב שיש זכות קיום בתוך ישראל, למיעוט לאומי ערבי בעל זכויות אזרח מלאות?	
	כן	43.2
	כן, בהסתייגות	32.8
	לא	21.9
	לא יודע/מסרב	2.1
96	האם אתה משלים כיום עם קיומו של מיעוט ערבי במדינת ישראל?	
	כן	57.2
	כן, בהסתייגות	26.5
	לא	15.3
	לא יודע/מסרב	1.1
97	איך אתה מעריך את היחסים היום בין האזרחים הערבים והיהודים?	
	טובים מאוד	1.3
	טובים במידה מספקת	31.4
	לא טובים במידה מספקת	41.7
	בכלל לא טובים	21.9
	לא יודע/מסרב	3.6
98	האם אתה צופה שיפור או הרעה ביחסים בין האזרחים הערבים והיהודים בחמש השנים הבאות?	
	שיפור רב	0.9
	שיפור מסוים	28.8
	הרעה מסוימת	27.1
	הרעה רבה	13.4
	לא יחול שינוי	16.9
	לא יודע/מסרב	13.0
99	כיצד הממשלה נוהגת היום עם האזרחים הערבים?	
29.2	כאל אזרחים שווים	
33.9	כאל אזרחים שווים המופלים בתחומים מסוימים	
24.5	כאל אזרחים מדרגה שנייה	
5.9	כאל אזרחים עוינים שאינם ראויים לשוויון	
6.5	לא יודע/מסרב	

כמה שאלות עליך:

100 איזו מבין הזהויות הבאות היא החשובה ביותר עבורך?

41.0	היותר אזרח ישראלי
15.4	היותר שייך לדת היהודית
40.6	היותר בן לעם היהודי
3.1	לא יודע/מסרב

101 איזו מבין הזהויות הבאות היא הנכונה ביותר לגביך?

3.1	רק יהודי ובכלל לא ישראלי
15.2	בעיקר יהודי וגם ישראלי במידה מסוימת
63.5	יהודי וישראלי באותה מידה
13.0	בעיקר ישראלי וגם יהודי במידה מסוימת
3.5	רק ישראלי ובכלל לא יהודי
1.7	לא יודע/מסרב

102 באיזו מידה זיכרון השואה חשוב בחייך?

74.3	במידה רבה מאוד
20.5	במידה רבה
4.7	במידה מסוימת
0.5	בכלל לא
0.1	לא יודע/מסרב

103 לפי מה שאתה מבין ומגדיר את הציונות, האם אתה:

36.0	ציוני בהחלט
47.3	ציוני
8.7	לא ציוני
3.7	אנטי ציוני
4.3	לא יודע/מסרב

104 האם קיבלת עזרה מאזרחים ערבים?

2.6	מדי יום
9.7	לעתיים קרובות
30.5	לעתיים רחוקות
55.2	כמעט אף פעם לא
2.1	לא יודע/מסרב

105	האם בלית זמן עם אזרחים ערבים?	
	מדי יום	12.4
	לעתים קרובות	14.2
	לעתים רחוקות	32.0
	כמעט אף פעם לא	40.9
	לא יודע/מסרב	0.5
106	האם יש לך חברים ערבים והאם ביקרת בבתיהם במשך השנתיים האחרונות?	
	אין לי חברים ערבים	67.4
	יש לי חברים ערבים אך לא ביקרתי אצלם בשנתיים האחרונות	17.5
	יש לי חברים ערבים וביקרתי אצלם בשנתיים האחרונות	14.5
	לא יודע/מסרב	0.6
107	האם נתקלת באופן אישי באוימים, בהשפלות, או במכות מצד אזרחים ערבים?	
	אף פעם לא	80.9
	פעם או פעמיים	10.7
	שלוש עד חמש פעמים	3.0
	שש או יותר פעמים	5.0
	לא יודע/מסרב	0.5
108	לאיזו מפלגה בארץ אתה מרגיש הכי קרוב?	
	העבודה	9.7
	מרצ	5.5
	יש עתיד	8.9
	קדימה	1.6
	התנועה	1.7
	ליכוד	15.7
	ישראל ביתנו בראשות אביגדור ליברמן	6.2
	הבית היהודי (מפד"ל)	7.1
	ש"ס	5.2
	יהדות התורה (אגודת ישראל ודגל התורה)	4.7
	עוצמה לישראל	1.1
	כך (חזית יהודית לאומית בראשות ברוך מרזל), תנועת כהנא חי	0.1
	דור בוני הארץ - מפלגת הגמלאים	0.0
	עלה ירוק	0.7
	הירוקים	0.4
	ארץ חדשה	0.3
	כוח להשפיע	0.0
	הישראלים	0.0
	מפלגה יהודית אחרת. ציין איזו _____	0.5

0.1	חד"ש (רק"ח) בראשות מוחמד ברכה
0.0	בל"ד (ברית לאומית דמוקרטית) בראשות ואצל טאהא
0.0	רע"ם-תע"ל (הרשימה הערבית המאוחדת והתנועה הערבית להתחדשות) בראשות אברהים צרצור
0.3	דע"ם-מפלגת הפועלים
17.7	(לא להקריא) אף לא אחת
4.8	(לא להקריא) מסרב להשיב
7.6	אין תשובה
109	לאיזו מפלגה היית מצביע אילו הבחירות לכנסת היו נערכות היום?
7.6	העבודה
5.1	מרצ
1.5	קדימה
22.0	הליכוד ביתנו
7.0	הבית היהודי (מפד"ל)
1.9	עוצמה לישראל
5.9	ש"ס
4.0	יהדות התורה (אגודת ישראל ודגל התורה)
8.6	יש עתיד
1.7	התנועה
0.3	ארץ חדשה
0.3	דור בוני הארץ – מפלגת הגימלאים
0.0	עם שלם
0.4	הירוקים
1.0	עלה ירוק
0.0	כוח להשפיע
0.0	הישראלים
0.4	מפלגה יהודית אחרת. פרט _____
0.3	חד"ש (רק"ח) בראשות מוחמד ברכה
0.1	בל"ד (ברית לאומית דמוקרטית) בראשות ג'מאל זחלקה
0.0	רע"ם-תע"ל (הרשימה הערבית המאוחדת והתנועה הערבית להתחדשות) בראשות אברהים צרצור
6.2	אף לא אחת
4.2	מסרב להשיב
9.5	לא החלטתי
0.4	פתק לבן
6.2	לא אצביע
5.3	אין תשובה

110 עבור איזו מפלגה הצבעת בבחירות לכנסת ב־2013:

9.3	העבודה
3.6	מרצ
1.5	קדימה
19.4	הליכוד ביתנו
7.8	הבית היהודי (מפד"ל)
1.3	עוצמה לישראל
7.1	ש"ס
4.4	יהדות התורה (אגודת ישראל ודגל התורה)
12.1	יש עתיד
4.0	התנועה
0.7	ארץ חדשה
0.3	דור בוני הארץ – מפלגת הגמלאים
1.0	עם שלם
0.7	הירוקים
1.3	עלה ירוק
0.0	כוח להשפיע
0.0	הישראלים
0.1	חד"ש (רק"ח) בראשות מוחמד ברכה
0.0	בל"ד (ברית לאומית דמוקרטית) בראשות ג'מאל זחלקה
0.0	רע"ם-תע"ל (הרשימה הערבית המאוחדת והתנועה הערבית להתחדשות) בראשות אברהים צרצור
10.6	לא הצבעתי למרות שהייתה לי זכות הצבעה
1.3	לא הצבעתי כי לא הייתה לי זכות הצבעה
3.8	לא זוכר
7.8	מסרב להשיב
0.7	מפלגה אחרת. פרט _____
1.4	אין תשובה

111 לפי מה שאתה מבין ומגדיר מה הוא ימין, מרכז ושמאל, לאיזה זרם אתה שייך?

25.2	ימין
21.6	ימין מתון
27.6	מרכז
9.6	שמאל מתון
5.7	שמאל
10.4	לא יודע/מסרב

	112	האם אתה: חרדי, דתי, מסורתי או חילוני?
	10.2	חרדי
	10.0	דתי
	24.4	מסורתי
	54.4	חילוני
	1.0	לא יודע/מסרב
	113	באיזו ארץ נולדת?
60.2		יליד הארץ
3.0		מרוקו, טנג'יר
0.1		אלג'יריה, תוניס, לוב
0.9		עיראק
0.1		תימן, עדן
0.6		סוריה, לבנון, מצרים
0.3		טורקיה, בולגריה, יוון
1.7		יתר הארצות באסיה ובאפריקה
23.5		ברית המועצות לשעבר (חבר המדינות העצמאיות, רוסיה)
0.9		פולין
2.0		רומניה
0.9		גרמניה
		ארצות דוברות אנגלית (אנגליה, ארצות הברית, דרום אפריקה, אוסטרליה, ניו זילנד)
2.1		
2.8		יתר הארצות באירופה ואמריקה
1.0		לא יודע/מסרב
	114	באיזו שנה עלית לארץ? שנת עלייה _____
	60.2	ילידי הארץ
	13.1	עד 1989
	24.9	מאז 1989
	1.8	לא יודע/מסרב
	115	באיזו ארץ נולד אביך? _____
23.4		יליד הארץ
9.3		מרוקו, טנג'יר
0.6		אלג'יריה, תוניס, לוב
4.6		עיראק
1.7		תימן, עדן
2.3		סוריה, לבנון, מצרים
2.3		טורקיה, בולגריה, יוון

4.0	יתר הארצות באסיה ובאפריקה
23.7	ברית המועצות לשעבר (חבר המדינות העצמאיות, רוסיה)
7.8	פולין
4.6	רומניה
2.3	גרמניה
3.9	ארצות דוברות אנגלית (אנגליה, ארצות הברית, דרום אפריקה, אוסטרליה, ניו זילנד)
6.9	יתר הארצות באירופה ואמריקה
2.5	לא יודע/מסרב

116	אם היית צריך להגדיר את עצמך מבחינת מוצא עדתי, באיזו מן האפשרויות הבאות היית בוחר:
31.9	בן עדות המזרח, מזרחי, ספרדי, או
48.3	אשכנזי, או
15.8	מעורב
4.0	לא יודע/מסרב/אחר

117	מהו גילך?
	קבוצות גיל
6.8	21-18
4.9	24-22
10.5	30-25
10.3	35-31
9.3	40-36
10.7	45-41
6.0	50-46
9.5	55-51
7.4	60-56
8.8	65-61
8.1	74-66
6.3	+75
1.5	אין תשובה

118	מהו מצבך המשפחתי?
21.2	רווק
66.8	נשוי
7.6	גרוש/פרוד
3.8	אלמן
0.6	לא יודע/מסרב/אחר

	119	מהי כיתת הלימוד האחרונה שסיימת?
0.4		לא למדתי בבית הספר
0.3		למדתי בחדר או בבית ספר יסודי, אך לא סיימתי
2.3		סיימתי בית ספר יסודי
4.8		למדתי בבית ספר תיכון (עיוני, מקצועי או ישיבה), אך לא סיימתי
28.0		סיימתי בית ספר תיכון (עיוני, מקצועי או ישיבה)
13.0		למדתי בבית ספר על-תיכוני, במכללה או באוניברסיטה, אך לא סיימתי
25.3		סיימתי מכללה או אוניברסיטה וקיבלתי תואר ראשון (ב.א.)
19.7		סיימתי מכללה או אוניברסיטה וקיבלתי תואר שני (מ.א.)
4.0		סיימתי אוניברסיטה וקיבלתי תואר דוקטור
2.1		לא יודע/מסרב/אחר
	120	האם אתה:
		עובד שכיר (כולל אזרח עובד צה"ל, חייל בשירות קבע, חבר מושב,
52.5		חבר קיבוץ, חבר קואופרטיב)
13.4		עצמאי
1.8		חייל בשירות חובה
3.1		לא עובד אך מחפש עבודה
2.0		לא עובד ולא מחפש עבודה
17.3		פנסיונר
5.6		סטודנט, תלמיד ישיבה, תלמיד בית ספר, צעיר לפני גיוס לצבא, מתנדב
1.8		עקרת בית
2.6		לא יודע/מסרב/אחר
	121	ההכנסה הממוצעת של משפחה בישראל היא 9,000 ש"ח לחודש. האם ההכנסה
		של משפחתך היא:
15.7		הרבה מעל הממוצע
24.1		קצת מעל לממוצע
20.5		כמו הממוצע
14.2		קצת מתחת לממוצע
15.1		הרבה מתחת לממוצע
10.4		לא יודע/מסרב/אחר

דוח המראיין

122	מין
43.2	גבר
56.8	אישה

	123	יישוב המגורים
	124	קבוצת המדגם
65.1		רגיל
9.6		חברי קיבוצים ומושבים
5.1		מתנחלים
20.2		עולים
	125	שפת הריאיון
84.1		עברית
15.9		רוסית
	126	מגזר – ותיקים/עולים
79.8		ותיקים
20.2		עולים
	127	אזור
14.5		דרום
13.7		חיפה
5.0		יהודה ושומרון
10.2		ירושלים
27.1		מרכז
9.7		צפון
19.8		תל אביב
	128	תאריך עריכת הריאיון:
18.5	17	בנובמבר 2013
14.9	18	בנובמבר 2013
17.7	19	בנובמבר 2013
16.9	20	בנובמבר 2013
6.6	21	בנובמבר 2013
11.2	24	בנובמבר 2013
9.8	25	בנובמבר 2013
4.5	28	בנובמבר 2013

نتائج رئيسية

النتيجة الرئيسية التي أفضى إليها مؤشر العلاقات العربية اليهودية في إسرائيل في العام 2013، هي أن توجه التشدد في المواقف تجاه الدولة والأغلبية اليهودية الذي بدأ منذ عام 2003 في أوساط الجمهور العربي، توقف في عام 2013، في حين أن توجه الاستقرار في مواقف الجمهور اليهودي ما زال مستمراً. يظهر التوقف المفاجئ في توجه التشدد في المواقف العربية لدى جميع المجموعات السكانية العربية، كما أن التشدد في المواقف لدى بعض منها استبدل بالاعتدال. بالإمكان تفسير التغير من خلال المفاوضات التي جرت بين إسرائيل والفلسطينيين وإطلاق سراح المعتقلين (في الفترة التي أُجري فيها الاستطلاع في عام 2013)؛ وكذلك من خلال خيبة الأمل المريرة من "الربيع العربي" في الدول العربية، خيبة الأمل التي أصابت الجماهير العربية في البلاد، وأظهرت الميزة الإيجابية للحياة في إسرائيل؛ وبشكل تناقض من خلال الحملة التي نادى بضم منطقة المثلث إلى الدولة الفلسطينية، الأمر الذي أجبر العرب على مواجهة خطر الانفصال عن دولة إسرائيل وعلى تعزيز صلتهم بها. أما بالنسبة لاستمرار توجه الاستقرار في مواقف الجمهور اليهودي من الأقلية العربية، استقرار يمتد منذ سنوات - خلافاً للرأي السائد القائل إن الجمهور اليهودي يزداد تطرفاً- فإنه يُفسر ببلورة وسط سياسي كبير، بعض مؤيديه هم اليمينيين الذين اعتدلوا.

مؤشر 2013 هو جزء من مشروع شامل بدأ عام 2003، يُجرى في إطاره استطلاعان سنوياً: استطلاع يعتمد على 700 مقابلة وجهًا لوجه مع مواطنين عرب بالغين (من ضمنهم بدو ودروز)، واستطلاع آخر شمل 700 مقابلة تلفونية مع يهود بالغين (من ضمنهم القادمون الجدد، أعضاء الكيبوتسات والقرى التعاونية - "الموشافيم" - والمستوطنون).

هذا المؤشر هو الأداة العلمية الوحيدة في إسرائيل التي تفحص، سنوياً وبالطريقة نفسها، مواقف العرب واليهود كل اتجاه الاخر وتجاه الدولة، كما أنه يقيس توجهات التغير على مدار فترة طويلة.

تشير استطلاعات المؤشر أنه في عام 2013 55.6% من العرب (مقارنة بـ 81.0% في عام 2003 و- 58.0% في عام 2012) يعترفون بحق دولة إسرائيل في الوجود كدولة مستقلة، 52.8% (65.6% في عام 2003 و- 47.4% في عام 2012) يعترفون بحقها في الوجود كدولة يهودية ديمقراطية، و- 43.1% (29.6% في 2012) يعترفون بحق وجودها كدولة تحافظ على أغلبية يهودية. 52.1% من العرب في 2013 (55.9% في عام 2012) يقبلون بإسرائيل اليوم كدولة ذات أغلبية يهودية، و53.2% (70.9% في عام 2006 و48.2% في عام 2012) يقولون إنه إذا أُجري استفتاء شعبي فإنهم سيقتنعون لصالح دستور يعترف إسرائيل كدولة يهودية ديمقراطية تضمن حقوق مواطنة كاملة للعرب. في عام 2003 أجاب 70.7% من العرب (74.5%)

* ترجمة: صالح علي سواعد

في عام 2007 و- 58.5% في عام 2012) أن إسرائيل هي مكان العيش فيه جيد. تشير هذه الأرقام إلى توقّف توجّه التشدّد في مواقف العرب. أما في أوساط اليهود فإنّ 73.7% في عام 2013 (72.6% في عام 2003 و- 75.0% في عام 2012) يعترفون بحقّ العرب في الحياة في الدولة كأقلّيّة تتمتع بحقوق المواطنة كاملة. مع ذلك، 30.5% من اليهود في عام 2013 (33.7% في عام 2003 و- 27.9% في عام 2012) يعارضون منح العرب حقّ التصويت في انتخابات الكنيست) و- 44.9% (52.0% في عام 2003 و- 44.6% في عام 2012) يؤيدون نزع القانونيّة عن حزب الجبهة الديمقراطيّة للسلام والمساواة. لم تتغير مواقف الجمهور اليهودي مع مرور الوقت.

بالنسبة لقانون القوميّة - في عام 2013 يوافق 66.9% من اليهود على أن إسرائيل هي أولاً دولة يهوديّة و فقط بعد ذلك هي دولة ديمقراطيّة، و- 64.2% يوافقون على “أنّ هنالك حاجة إلى قانون ينصّ على أنّ الديمقراطية تُمارس في إسرائيل فقط إذا لم تمسّ بالدولة اليهوديّة”.

تبين من المؤشّر لعام 2013 أيضاً أنّ 48.6% من العرب يريدون، وبشكل شخصي، السكن في أحياء يهوديّة، و- 49.2% من اليهود على استعداد لقبول سكّان عرب في أحيائهم. 79.8% من العرب في عام 2013 يؤيدون انضمام أحزاب عربيّة لائتلافات حكوميّة، و- 52.8% من اليهود أبدوا استعدادهم لذلك في عام 2012. 58.0% من اليهود أفاذوا أنّهم يمتنعون عن دخول البلدات العربيّة. 34.5% من العرب لا يعتقدون بأنّه قد حلّت باليهود كارثة من قبل النازيين، و- 54.5% من اليهود لا يعتقدون بأنّه قد حلّت بالفلسطينيين نكبة.

بالنسبة لوصف الهويّة، اختار 42.5% من العرب في عام 2013 (53.0% في عام 2013 و- 32.6% في عام 2013) الهويّة العربيّة الإسرائيليّة بدون مركّب فلسطيني، واختار 39.0% (40.1% في عام 2003 و- 45.0% في عام 2012) هويّات فلسطينيّة مع مركّب إسرائيلي، واختار 17.6% (5.6% في عام 2003 و- 21.5% في عام 2012) هويّات فلسطينيّة بدون مركّب إسرائيلي. فقط 17.6% من العرب يعتبرون أنفسهم “عرباً فلسطينيين وعرباً إسرائيليين بنفس الدرجة”. مقارنة بـ 63.5% من اليهود الذين يعتبرون أنفسهم “يهوداً وإسرائيليين بنفس الدرجة”.

يشعر الطرفان بالتهديد الكبير الواحد من الآخر، لكن في عام 2013 خفّت حدّة هذه المخاوف مقارنة بعام 2012. 70.7% من العرب في عام 2013 (71.1% في عام 2003 و- 77.8% في عام 2012) يخشون المسّ بصورة شديدة في حقوقهم الأساسيّة، 67.0% (71.1% و- 75.9% بالتلاؤم) يخشون العنف من جانب الدولة، و- 53.6% (50.6% و- 66.5%) يخشون من ضمّ منطقة المثلث إلى فلسطين، بينما تبين أنّ 59.4% (71.8% و- 64.9%) من اليهود يخشون من نضال العرب من أجل تغيير الطابع اليهودي للدولة، 60.6% (73.8% و- 63.8%) يخشون من ثورة شعبيّة عربيّة، و 67.5% (83.1% و- 76.0%) يخشون من تأييد العرب في إسرائيل نضال الشعب الفلسطيني. لا يمكن أن نفسّر توقّف توجّه التشدّد في مواقف العرب في عام 2013 من خلال زيادة الخوف، لأنّه قد رُصد انخفاض في هذا المجال.

تشير أبحاث المؤشر إلى وجود عدم ثقة كبير من جانب العرب بالحكومة وبقيادتهم. في عام 2013 يقدر 66.7% من العرب مقارنة بـ 30.4% من اليهود، أنّ الحكومة تتعامل مع المواطنين العرب كمواطنين من الدرجة الثانية أو مواطنين مُعادين لا يستحقّون المساواة. لا يملك 63.3% من العرب وحوالي 84.8% من اليهود ثقة بالقادة العرب في إسرائيل. 66.5% من العرب يعتقدون أنّ القادة العرب في إسرائيل لا يقدّمون خدمات للسكان العرب من حيث توفير حلول عملية لمشاكلهم. يريد 63.1% من العرب أن يناضل الجمهور العربي أكثر من أجل المساواة المدنية والاجتماعية الاقتصادية، وأقلّ من أجل السلام وتغيير طابع الدولة. 51.7% من العرب يبرّون بدء انتفاضة إذا لم يتغيّر وضعهم تغيّرًا ملحوظًا، و-55.8% يؤيدون خروج البدو في انتفاضة في النقب، إذا تمّ التصديق على مخطّط تسوية إسكان البدو في النقب كقانون وبُشر بتنفيذه. كذلك تبيّنت فروق واضحة في المواقف لدى العرب ولدى اليهود. العرب الذين يتخذون مواقف ناقدة ومتطرّفة هم غير الدروز، والمتدينون، أصحاب الهوية العربية الفلسطينية بدون مركّب إسرائيلي، وعديمو التجارب الشخصية الإيجابية مع اليهود (أصدقاء، زيارات منزلية، مساعدة، قضاء أوقات الفراغ) وذوو التجارب الشخصية السلبية مع اليهود أو مؤسسات الدولة (تعرّضوا لتهديدات، إهانات، ضرب، تمييز، ملاحقة من قبل السلطات، مصادرة أراضٍ أو هجروا من بلداتهم في عام 1948). لم يتبيّن أي تأثير للسّن، الجنوسة (الجندر)، ومستوى التعليم في مواقف العرب.

بالنسبة للاختلافات الداخلية بين اليهود، فقد تبيّن أنّ ذوي المواقف الناقدة والسلبية هم من اليهود المتزمتين (الحريديم) والمتدينين القوميين، أبناء 18-24، الذين لا يتمتّعون بتعليم أكاديمي كامل، كلّ من انتمائه الأهمّ هو الديانة اليهودية أو الشعب اليهودي (ولا المواطنة الإسرائيلية)، المنتهين إلى اليمين المعتدل وإلى اليمين، كلّ من لا توجد لديهم تجارب إيجابية مع العرب (أصدقاء، زيارات منزلية، مساعدة، قضاء أوقات الفراغ) وذوي التجارب الشخصية السلبية مع العرب (تعرّضوا لتهديدات، إهانات، أو ضرب من قبل مواطنين عرب).

من السابق لأوانه التحديد إذا كان توقّف التشدّد في مواقف الجمهور العربي في عام 2013 مرحلة عابرة أو نقطة تحوّل. سنعرف هذا فقط في السنوات القادمة. على أية حال، بالرغم من التشدّد في مواقف الجمهور العربي بين السنوات 2003-2012، استمرار الجمود السياسي والنشاط المتصاعد لليمين لتقليص الحقوق والحريّات الديمقراطية في إسرائيل عامّة والوسط العربيّ خاصّة، فلم يتمّ تجاوز الخطوط الحمراء، ولم يكسر أيّ الأطراف - الدولة، المواطنون العرب واليهود - القواعد. ومع ذلك استمرار الهدوء والاستقرار في العلاقات بين العرب واليهود هو أمر غير مضمون.

Still Playing by the Rules

Index of Arab-Jewish Relations in Israel 2013

Sammy Smooha

Text Editor (Hebrew): Keren Gliklich
Field Work: Survey of Arab respondents – Dr. Nohad Ali, Western Galilee College;
Survey of Jewish respondents – Dr. Mina Zemach, Midgam Institute
Book Design: Irit Nachum
Cover Design: Yossi Arza
Typesetting: Nadav Shtechman Polischuk
Printed by Graphos Print, Jerusalem

Cover Illustration: *Tree and Bird Illustration*, Mike301, dreamstime.com

ISBN 978-965-519-158-5

No portion of this book may be reproduced, copied, photographed, recorded, translated, stored in a database, broadcast, or transmitted in any form or by any means, electronic, optic, mechanical, or otherwise. Commercial use in any form of the material contained in this book without the express permission in writing of the publisher is strictly forbidden.

To order books published by The Israel Democracy Institute:

Online Book Store: <http://tinyurl.com/en-idi-store>

E-mail: orders@idi.org.il

Website: <http://en.idi.org.il>

Tel: 1-800-20-2222, (972)-2-5300-800; Fax: (972)-2-5300-867

The Israel Democracy Institute, P.O.B. 4702, Jerusalem 9104602

Copyright © 2015 by The Israel Democracy Institute (R. A.) and University of Haifa

Printed in Israel

The views expressed in this publication do not necessarily reflect those of the Israel Democracy Institute or the University of Haifa.

All IDI publications may be downloaded for free in full or in part at the IDI website.

Main Findings

The key finding of the *Index of Arab-Jewish Relations in Israel 2013* is that the trend among the Arabs to an increasingly hardening stance vis-à-vis the state and the Jewish majority, evident since 2003, was interrupted in 2013, and that Jewish attitudes continued to be stable. The unexpected halt in the aggravation of Arab attitudes was apparent among all sectors of the Arab population; in some, positions became even more moderate. This change can be explained by the negotiations that were taking place between Israel and the Palestinians and the release of prisoners (when the survey was conducted in the fall of 2013); by the Arabs' bitter disappointment with the Arab Spring, which highlighted the advantages of living in Israel; and, paradoxically, by the campaign to cede the Triangle to a future Palestinian state, which forced the Arabs to face the threat that they might be detached from Israel and reinforced their bond to it. The continuation of the long-term stability in Jewish attitudes towards the Arab minority—which runs counter to the prevalent view that the Jews are steadily drifting to the right and religion—is accounted for by the consolidation of a large political center, which includes traditional supporters of the right wing whose views have become more moderate.

The 2013 Index is part of a larger project that has been conducting two surveys each year since 2003: one survey based on 700 face-to-face interviews with adult Arab citizens (including Druze and Bedouin), and another survey based on 700 telephone interviews with adult Jews (including recent immigrants, members of kibbutzim and moshavim, and settlers in the occupied territories). This index is the only scientific tool that employs the same design year after year to investigate the attitudes of Jews and Arabs towards each other and towards the state and measures the trends of change over time.

The surveys found that, in 2013, 55.6% of the Arab respondents (81.0% in 2003 and 58.0% in 2012) recognized Israel's right to exist as an independent state; 52.8% (65.6% in 2003 and 47.4% in 2012) recognized its right to exist as a Jewish and democratic state; and 43.1% (29.6% in 2012) recognized its right to maintain a Jewish majority. In 2013, 52.1% of the

Arabs (55.9% in 2012) accepted Israel as a state with a Jewish majority; 53.2% (70.9% in 2006 and 48.2% in 2012) said that in a referendum they would support a constitution that defines Israel as a Jewish and democratic state and guarantees full civil rights to the Arabs. In 2013, 70.7% of the Arabs (74.5% in 2007 and 58.5% in 2012) stated that Israel is a good place to live. These figures reflect an end to the stiffening of Arab attitudes. On the Jewish side in 2013, 73.7% recognized the Arabs' right to live in the country as a minority with full civil rights (72.6% in 2003 and 75.0% in 2012). On the other hand, 30.5% of the Jews in 2013 (33.7% in 2003 and 27.9% in 2012) would deny the Arabs the right to vote for the Knesset; 44.9% favored outlawing Hadash (the Democratic Front for Peace and Equality) (52.0% in 2003 and 44.6% in 2012). Thus the attitudes of the Jewish sector did not change over this period.

With reference to the proposed law "Israel as the Nation-State of the Jewish People," 66.9% of the Jews agreed that "Israel is first of all a Jewish state and only then a democratic state"; 64.2% agreed that "there should be a law stipulating that democracy will prevail in Israel only if it does not hurt the Jewish state."

The 2013 Index found that 48.6% of the Arabs would like to live in Jewish neighborhoods and that 49.2% of the Jews would personally accept Arabs as their neighbors. In 2013, 79.8% of the Arabs were in favor of Arab parties joining a government coalition; 52.8% of the Jews approved of this in 2012 (this question was posed differently in 2013). Among the Jews, 58.0% reported that they avoid entering Arab villages and towns in Israel. Some 34.5% of the Arabs do not believe that the Holocaust took place; 54.5% of the Jews deny the historicity of the *Nakba* (the Palestinian disaster in 1948).

To describe their identity, 42.5% of the Arabs in 2013 opted for "Israeli Arab" with no Palestinian component (53.0% in 2003 and 32.6% in 2012); 39.0% selected Palestinian with an Israeli component (40.1% in 2003 and 45.0% in 2012); and 17.6% chose Palestinian with no Israeli component (5.6% in 2003 and 21.5% in 2012). Only 16.7% of the Arabs saw themselves as "Palestinian Arabs and Israeli Arabs to the same degree," whereas 63.5% of the Jews identified themselves as "Jews and Israelis to the same degree."

Both sides feel severely threatened by the other, but they were less frightened in 2013 than in 2012. In 2013, 70.7% of the Arabs were afraid of a serious infringement of their fundamental rights (71.1% in 2003 and 77.8% in 2012); 67.0% feared state violence (71.1% and 75.9%, respectively); and 53.6% were apprehensive about the cession of the Triangle to the Palestinian state (50.6% and 66.5%). On the other side, 59.4% of the Jews (71.8% and 64.9%) feared an Arab attempt to transform the Jewish character of the state; 60.6% (73.8% and 63.8%) were concerned by the possibility of a popular revolt; and 67.5% (83.1% and 76.0%) feared Arab support for the Palestinian people's struggle. The halt in the aggravation of the Arabs' positions in 2013 cannot be explained by increased fear, since that actually declined.

The Index surveys found that the Arabs distrust both the Israeli government and their own leaders. In 2013, 66.7% of the Arabs (but only 30.4% of the Jews) believed that the government treats the Arabs as second-class citizens or as a hostile minority unworthy of equality. Some 63.3% of the Arabs and 84.8% of the Jews expressed no confidence in the leaders of Arabs in Israel. And 66.5% of the Arabs believed that these leaders do not serve the interests of the Arab population and fail to promote practical solutions to their problems. Some 61.3% of the Arabs wanted the Arab sector to wage a struggle for civic and socioeconomic equality rather than for peace and a change in the nature of the state. And 51.7% justified launching their own Intifada should their situation not improve significantly; 55.8% justified an uprising by the Bedouin in the Negev if the Government's plan to regulate and restrict the Bedouin settlements in the Negev is enacted into law and implemented.

There were striking differences in attitudes within each sector. Among the Arabs, the most critical and radical views were expressed by the non-Druze, the religiously observant, supporters of the Northern faction of the Islamic Movement, those with a Palestinian Arab identity devoid of any Israeli component, those who have never had positive experiences with Jews (as friends, home visits, help, going out together), and those who have had a negative experience with Jews or state agencies (threats, humiliation, beatings, discriminations, harassment by the authorities, expropriation of

their land, or expulsion from their villages in 1948). No influence of age, gender, or education was evident.

As for differences among the Jews, those with the most critical and negative attitudes were the Ultraorthodox and National-Religious, those aged 18 to 24, those without a college degree, those whose most significant affiliation is with religion or the Jewish people (rather than with their Israeli citizenship), those who identify with the moderate right or the right wing; those with no positive personal experiences with Arabs (as friends, home visits, help, going out together), and those who have had a negative experience with Arabs (they have been threatened, humiliated, or beaten by Arabs).

It is too soon to determine whether the halt in the aggravation of Arab attitudes in 2013 is a passing phase or a turning point. Only subsequent Indexes will reveal this. In any case, despite the exacerbation of Arab attitudes from 2003 to 2012, and despite the continued political stagnation and the intensifying efforts by the right wing to curtail democratic freedoms and rights in Israel in general and for the Arab sector in particular, no red lines have been crossed yet and no party to the conflict—the state, the Arab citizens, and the Jews—has passed the point of no return. Nevertheless, continued quiet and stability in Jewish-Arab relations are not guaranteed.

ב ישראל חיים היום 1.4 מיליון ערבים (18% מאזרחי המדינה). הם חלק מהחברה הישראלית ומהעם הפלסטיני, הנחשב אויב לישראל. מה הם חושבים על היהודים, על המדינה ועל חייהם כמיעוט בה – האם יש להם אמון ביהודים ובמדינה; האם הם מוכנים לשילוב במגורים, בחינוך ובקואליציות ממשלתיות; האם הם חוששים מאלימות; האם זהותם היא ישראלית או פלסטינית; האם הם מקבלים את זכות הקיום של ישראל או תומכים במדינה פלסטינית במקומה; האם יש להם אמון במנהיגיהם; האם הם מצדדים במאבק לא דמוקרטי; ומה הם מוכנים לעשות כדי שהיהודים והמדינה יתייחסו אליהם בשוויון, בכבוד ובאמון?

ומה היהודים חושבים על האזרחים הערבים – האם הם מוכנים לשילוב ערבים בשכונותיהם ובקואליציות ממשלתיות; האם הם מסכימים לעבוד תחת ממונה ערבי; האם הם חוששים מהתקוממות ערבים; האם הם מקבלים את הערבים כמיעוט שווה; האם זהותם יהודית או ישראלית; האם הם מכירים בנכבה; האם הם תומכים בהעברת "המשולש" למדינה פלסטינית; ומה הם מוכנים לעשות כדי שהערבים ירגישו שישראל היא מדינתם?

בשאלות אלו וברבות אחרות עוסק פרויקט המחקר "מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל", המתקיים מדי שנה מאז 2003 בהתבסס על סקרי דעת קהל מייצגים של הציבור הערבי והציבור היהודי בישראל.

בספר זה מוצגים ממצאי המדד לשנת 2013, החושפים תמונה מורכבת של עמדות האזרחים הערבים והיהודים כלפי המדינה ואלו כלפי אלו. מדד 2013 מראה שמגמת ההחרפה בעמדות הציבור הערבי נעצרה, בעוד מגמת היציבות בעמדות הציבור היהודי נמשכת. זהו ממצא המנוגד לדעה הרווחת. רק המדרים הבאים יוכלו לקבוע אם השינוי המפתיע הוא נקודת מפנה אם לאו.

פרופ' סמי סמוחה הוא פרופסור אמריטוס לסוציולוגיה באוניברסיטת חיפה וחתן פרס ישראל לחקר הסוציולוגיה לשנת תשס"ח. חוקר של החברה והמשטר בישראל בפרספקטיבה השוואתית ובפרט של השסע הערבי-יהודי.

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

אוניברסיטת חיפה
University of Haifa
جامعة حيفا

מסת"ב: 5-158-519-965-978

